

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető	7
1. Párhuzamos szegénységközelítések	12
1.1. Jövedelmi szegénység	15
1.2. Hátrányos lakáskörülmények, lakásszegénység.....	17
1.3. Depriváció vagy kizártság – lényeges elmaradás a népességet jellemző átlagos életkörülményektől.....	18
1.4. Abszolút (vagyoni) depriváltság	20
1.5. Szociálpolitikai szegénység	21
1.6. Azonosság, átfedés vagy elkülönülés?	24
2. A szegénységben élő népesség társadalmi jellemzői	29
2.1. Társadalmi ismérvek	29
2.2. Demográfiai tényezők – gyermekszegénység	37
3. A szegények életmódja	46
3.1. Vagyon és életmód	48
3.1.1. Vagyontárgyak, életkörülmények.....	48
3.1.2. Életmód	52
3.2. Integráció	54
3.2.1. A szegények részvétele a háztartások közötti transzferviszonyokban.....	54
3.2.2. Magányosság.....	58
3.2.3. Anómia	59
3.3. Elégedettség	62
3.3.1. Elégedettség a lakással, házzal	63
3.3.2. Elégedettség a munkával.....	63
3.3.3. Elégedettség az életszínvonallal	64
3.3.4. Elégedettség a házassággal, partnerkapcsolattal	64
3.3.5. Elégedettség az egészségi állapottal	65

3.4. A jelenlegi helyzet, életpálya értékelése	65
3.5. A jövőre vonatkozó kilátások.....	69
3.5.1. Aggodalom.....	70
3.5.2. Optimizmus/pesszimizmus	72
4. A szegénnyé válást meghatározó tényezők – jövedelmi szegénység	74
4.1. A logisztikus regressziós modellekről	74
4.2. A modellezés logikája	78
4.3. Általános modellek – a bekerülési esélyeket meghatározó tényezők.....	85
4.4. Szegénységi kockázatok a részsokaságokban: sokgyermekes családok és gyermeküket egyedül nevelők	94
4.4.1. Sokgyermekesek	96
4.4.2. A gyermeküket egyedül nevelők kockázatai és szegénységi esélyei	99
5. Más szegénységdefiníciókra felépített modellek	105
5.1. Rossz lakáskörülmények között élők	105
5.2. Abszolút deprivációs kockázatok.....	108
5.3. A hiány és annak megítélése: depriváció az életkörülményekben.....	111
5.4. A szociálpolitika támogatottjai és a szegények.....	114
6. Összefoglalás.....	119
Irodalom	122
Melléklet	126

BEVEZETŐ

A szegénység, a hátrányos helyzet velejárója minden társadalomnak, a modern társadalmak sem mentesek tőle. Kezelése szempontjából sem mindegy azonban, hogy milyen a kiterjedtsége, milyen tényezők hajlamosítanak a szegénnyé válásra, és hogy ezen tényezők hatását a társadalompolitika mennyire képes ellensúlyozni. Tovább sorolhatnánk azokat a kérdéseket, amelyeket a szegénységkutatások – az elméleti összefüggéseket taglalva vagy empirikus elemzést végezve – maguk elé tűznek. Mi magunk két nagy kérdéskört jelöltünk meg célként, amikor az *„Életünk fordulópontjai”* című követéses társadalmi-demográfiai felvételből nyert adatrendszer szegénységre vonatkozó elemeinek újraelmézésébe fogtunk.¹

Egyrészt e vizsgálatban rejlő lehetőségeket minden oldalról kiaknázva *átfogó képet* kívánunk adni a szegénységről, az érintettek életkörülményeiről, a társadalomba való *integráltságukról*, *önértékelésükről* és *elégedettségükről*. Másik kitüntetett célunk, hogy feltárjuk azokat az *okási összefüggéseket*, *strukturális viszonyokat*, amelyek a szegénnyé válást valószínűsítik. Míg kutatási programunk első szegmensében az alkalmazott eszköz döntően a kétváltozós elemzések, addig a másodikban többváltozós elemzéssel (logisztikus regresszióval) operálunk. A megjelölt két nagy tárgykört a kifejtés során elemeire bontjuk, így reményeink szerint végeredményként valóban *átfogó képünk* alakul majd ki a szegénység bizonyos vonatkozásairól.

Már a bevezetőben szükséges kiemelni, hogy jó néhány fontos, társadalom- és szociálpolitikai szempontból releváns kérdést fel sem tudunk tenni: nem fogunk foglalkozni a szegénység időbeli aspektusai-val,² a segélyezés alapproblémáival, továbbá nem fogjuk (mert nem tudjuk) vizsgálni a redisztribúció szerepét, az újraelosztás hatékonysá-

---

¹ Az adatok első ilyen irányú elemzése megtalálható a kutatás Gyorsjelentésében (Spéder 2002c).

² Ezt – ha nem is kimerítően – megtettük korábbi munkánkban (Spéder 2002).

gát.³ És ez elsődlegesen nem kutatói döntés folyománya, hanem adottság, a kész adatrendszer megalapozó kutatási koncepció következménye. Nem állíthatjuk tehát, hogy a szegénységről kimerítő képet adunk, ehelyett arra összpontosítunk, hogy a szegénység *társadalm szerkezeti összefüggéseit* körüljárjuk.

Kiemelten foglalkozunk a *demográfiai* tényezőkkel, ám adatrendszerünk ebből a szempontból sem mentes korlátoktól. Mintánk bázisa a *személy* és nem a *háztartás*, így abban gyerekek mint önálló személyek nem szerepelnek. Ebben eltér mind a KSH-ban rendszeresen futó Háztartási Költségvetési Felvételtől, mind a Magyar Háztartás Panel és a Tárki-féle Monitor-felvételektől. Ez azzal a következménnyel jár, hogy eredményeink *nem hasonlíthatók* össze az ezekből származó megoszlásokkal. A félreértések és félreinterpreterálás elkerülése érdekében ezt fontos kiemelni. Emiatt nem vállalkozhatunk az időbeli változások bemutatására és értékelésére. Ugyancsak mintánk jellegéből következik, hogy a demográfiai vonatkozásokban – erre a megfelelő helyeken újra felhívjuk a figyelmet –, nem családok, háztartások a vizsgálat egységei, hanem különböző családi viszonyok között élő személyek. Ez utóbbi körülmény ad mégis lehetőséget arra, hogy a szegénységet a gyerekszám, a családi állapot, a partnerkapcsolati körülmények szerint is elemezzük.⁴

E korlátok jelzésével lehetőségeink *pontos behatárolása* a célunk, és nem olyan érzet kialakítása, hogy munkánk eredményei csak nagyon szigorú feltételek mellett érvényesek. Mint látni fogjuk, a strukturális viszonyokat illetően azzal az igénnyel lépünk fel, hogy elemzésünk teljes körű legyen.

Dolgozatunk több szempontból is *folytatása* a már említett Gyorsjelentés szegénységgel foglalkozó fejezetének. Ott a nyers adatokból határoztuk meg a szegénységrátákat. Most viszont már rendelkezésre állt a tisztított adatfile, azért ugyanazon klasszikus táblákat (egy-egy esetben némileg módosítva) újraszámoltuk. Ha valaki összeveti a két

---

³ Szerencsére ennek kutatási tradíciója az 1990-es években itthon is kialakult (lásd Ferge Zsuzsa által szerkesztett Szociológiai Szemle 2004/4-es szegénység-számát és Tóth István György munkáit).

⁴ Nemrégiben innovatív és átfogó elemzés született a gyermekszegénységről 10–12 éves gyermekek megkérdezésével (Darvas-Tausz 2003).

tanulmány táblaanyagát, könnyen megállapíthatja, hogy az eltérések döntő mértékben a tizedes értékekre szorítkoznak, és az ott kimutatott összefüggések érvényessége változatlanul fennáll.

Folytatás e munka abból a szempontból is, hogy a Gyorsjelentésben megismert koncepciók mellett itt *három új szegénységközelítést* is alkalmazunk, és megvizsgáljuk azok egymáshoz való viszonyát. Így egyszerre öt gondolatmenet alapján számolt szegénységráták, életmódjegyek, bekerülési kockázatok állnak majd rendelkezésre.

Folytatás e tanulmány annyiban is, hogy a szegények jellemzésére itt számtalan „szubjektív indikátort” is használunk. Szólunk majd az életmód egyes összetevőiről (vagyon tárgyak és tevékenységek), a szegények társadalmi integrációjáról (transzferek, magányosság, anómia), az életkörülményeikkel való elégedettségükről, a jelenlegi életpályájuk értékeléséről, szorongásaikról, kilátásaikról.

Végül folytatás és továbblépés ez a kötet abból a szempontból, hogy itt (többváltozós matematikai-statisztikai) *modellek sorozatának* segítségével mérlegeltük a strukturális és demográfiai tényezőknek a szegénységi kockázatok meghatározó erejét.

Természetesen készülünk további elemzésekre is. Csak az adatfelvétel második hulláma után valósítható meg azonban az a tervünk, hogy felmérjük a szubjektív tényezők (pl. pesszimizmus/optimizmus, munkahely-változtatási szándékok) szerepét a szegénnyé válásban, a szegénységi kockázatok kialakulásában.⁵

A fentieket előre bocsátva tanulmányunk a következőképpen tagolódik: Az *első fejezetben* részletesen taglaljuk az alkalmazott szegénységközelítéseket, a mögöttük meghúzódó gondolatmenetet és a koncepciók operacionalizálásának módját. A *második fejezet* a már említett Gyorsjelentés revíziója. A klasszikus demográfiai, társadalmi, gazdasági ismerveket felhasználva bemutatjuk, hogy a különböző társadalmi csoportokban milyen a szegények részaránya (szegénységráta), illetve milyen a szegények társadalmi összetétele. Külön alfejezetet szentelünk a demográfiai összefüggéseknek, a gyermekszegénységnek. A *harmadik fejezetben* a szegények életkörülményei, életmódja és életminősége kerül sorra. Az adatrendszer itt korlátozza leginkább az

---

⁵ Vö. Tóth arra irányuló kísérletével, hogy keresztmetszeti adatokon határozza meg a jövedelmi helyzetben beálló javulást (Tóth 2003).

elemzést, hiszen – tematikájából adódóan – a felvételben viszonylag kevés az életmódra és életminőségre vonatkozó klasszikus kérdés. Az olvasó látni fogja, hogy ennek ellenére sokat megtudunk majd a szegényekről.

A *negyedik fejezet* a tanulmány központi eleme, a korábbi részek sok szempontból ennek előkészítését szolgálják. Többváltozós módszerrel (logisztikus regresszió) vizsgáljuk meg a szegénnyé válás esélyeit. Mivel az eljárás nem teljesen közismert, szemléletesen be mutatjuk használhatóságát, előnyeit, értelmezésének logikáját. Külön alfejezet (4.2.) szól az alkalmazott modellezési logikáról.

Minden többváltozós elemzés elemi feltétele, hogy a kutatónak pontos elképzelése legyen arról, mit tekint oknak és mit okozatnak, és ezt a nézetét érvényesítse. Ha ugyanis a modellbe *okozatokat* (pl. életszínvonallal való elégedettség) is beépítünk, azt a rendszer szignifikáns magyarázó tényezőként kezelheti. (Ez az oka annak, hogy olyan szubjektív változók, mint az elégedettség, az aggodalmak vagy az egészségi állapot nem szerepelnek modelljeinkben, hiszen ezeket mi előzetesen *oknak és okozatnak is* tekintettük.) A második hullámot követően már a szubjektív változók bevonására is lehetőség lesz. A modellépítés során ennek lépéseit előzetesen megadjuk. Az első modellcsaládot a jövedelmi szegénységre szerkesztettük. Erre és a továbbiakra is referenciaként közöljük az egyes változók kontrolálás nélküli esélyhányadosait.

Az *ötödik fejezetben* a többváltozós elemzési módszert alkalmazzuk az adatrendszer keretei között érvényesíthető minden szegénységközelítésre. Az értelmezés során itt alapvetően a jövedelmi szegénység során bemutatott eltérő összefüggésekre szorítkozunk, így ez a szerkezeti egység csak a negyedik fejezet áttanulmányozásával együtt érthető.

A *hatodik fejezetben* összefoglaljuk fontosabb eredményeinket. A tanulmány szerves részét képezik a *mellékletek* is a szegények összetételét és életmódját bemutató táblákkal. Ezek szövegekői szerepeltetése aránytalanul terhelte volna a gondolatmenetet.

Tanulmányunk alcímének a „Társadalomszerkezeti összefüggések nyomában”-t adtuk. Természetesen nem fogunk átfogó strukturális elemzést folytatni, nem elemezzük expliciten a szegénységet létrehozó

mechanizmusokat, intézményi sémákat és azok egymásra hatását.⁶ Elemzéseink eredményei – különösen a többváltozós elemzések – egyértelműen utalnak a strukturális viszonyokra.

Végül hadd jegyezzük meg, hogy kötetünk műfaja abban az értelemben is *műhelytanulmány*, hogy az adatokat és az elemzéseket helyezi a középpontba. Ha törekedtünk is a tematikus előzmények és a szakirodalmi környezet jelzésére, ennek a szokásosnál – és talán igényelnél – kevesebb teret engedtünk. A szegénység problematikája továbbra is foglalkoztat bennünket: itt közreadott feltételezéseink, vizsgálódásaink és értelmezéseink a szegénység strukturális meghatározásának folyamatában fontos megálló lehet, ám semmiképpen sem a végállomás.

---

⁶ A legújabb átfogó strukturális elemzésekhez lásd Kolosi (2000) és Ferge (2002) munkáit.

1. PÁRHUZAMOS SZEGÉNYSÉGKÖZELÍTÉSEK

A szegénység természetét taglaló munkáinkban részletesen foglalkoztunk azzal, hogy a szakirodalomban milyen előfeltételezések szerint és hogyan határolja el a népesség szegény és nem szegény hányadát.⁷ Arra is következetesen felhívtuk a figyelmet, hogy a jelenség természetéről akkor alakul ki árnyalt képünk, ha a különböző elképzeléseket egyidejűleg szem előtt tartjuk, és a szegénységet az egyes koncepciók *párhuzamos* alkalmazásával ragadjuk meg. Elemzésünk során, - az „Életünk fordulópontjai” című demográfiai panelfelvétel adottságait kihasználva - párhuzamosan öt közelítési módot fogunk alkalmazni, melyek mögött igen eltérő és változatosan leképezhető társadalompolitikai eszmék húzódnak meg (1. táblázat). A probléma tehát kétrétegű. Ezért az első lépésben az alapvető *szemléleti* jellegzetességeket mutatjuk be, azt követően pedig az *operacionalizálási* gyakorlatunkat; végül ezeket a változatokat statisztikailag is összevetjük.

Az ismert ellenvetések dacára alkalmazni fogjuk a közgazdászok által szinte kizárólagosan használt *jövedelmi szegénység* koncepcióját.⁸ Felfogásuk szerint szegény az, akinek jövedelme elégtelen. A piacgazdaságokban ugyanis ez határozza meg a fogyasztási lehetőségeket, azaz az érintettek által elérhető jóléti pozíciót. A közgazdászok a jövedelmek felhasználását az egyéni döntések tárgyának tekintik, ezért nem vizsgálják a vásárolt javak és szolgáltatások szerkezetét,⁹ számukra az a meghatározó, hogy az egyén/háztartás milyen *forrásokkal*, mi-

---

⁷ Vö. Andorka–Spéder 1996., Spéder 2002a, különösen a 3. fejezet.

⁸ A jövedelmi szegénység koncepcióját használta az MHP és a Tárki-Monitor kutatás (vö: Sik-Tóth 1992).

⁹ Nagyon élesen fogalmazva: ha valaki átlag körüli jövedelmmel rendelkezik, ám jövedelmének jelentős részét elmulatja és ezért vannak alapvető fogyasztási gondjai, akkor tekinthető depriváltként (nincs lakása, elhanyagolt a ruházata, nem étkezik megfelelően), ám szegénynek nem, hiszen megvolt a lehetősége (jövedelme), hogy a maga számára megfelelő életkörülményeket alakítson ki.

lyen potenciális vásárlóerővel rendelkezik. A szegények és nem szegények közötti határvonalat mi a *relatív* helyzet alapján húzzuk meg. Szegénynek tekintjük azokat, akik jövedelmi helyzete, potenciális jóléte az átlagtól jelentősen elmarad.

1. táblázat

Az elemzés során alkalmazott szegénységkonceptiók és az azokat jellemző néhány szempont

Szegénység-konceptiók	Társadalompolitikai koncepció, megnevezés	Társadalompolitikai kiindulópontok	Jövedelem vs. fogyasztás	Relatív vs. abszolút
Jövedelmi szegénység	Elégtelen források	Fogyasztási lehetőségek, jóléti potenciál	Jövedelem	Relatív
Hátrányos lakásvizonyok	Abszolút szegénység	Minimális életkörülmények (lakás) hiánya	Fogyasztás	Abszolút
Depriváltság	Kizártság	Elmaradás az átlagtól,	Fogyasztás	Relatív
Abszolút depriváltság	Abszolút vagyoni szegénység	Minimális életkörülmények hiánya	Vagyon, felszereltség	Abszolút
Szociálpolitikai szegénység	A segélyezés legitimitása	Vegyes	Jövedelem (fogyasztás)	Abszolút

A deprivációs közelítések – korábban Magyarországon a „többszörösen hátrányos helyzet” kifejezés volt használatos – nem a forrás, hanem a kiadási vagy *fogyasztási*, életmódbeli helyzetből indulnak ki. Implicite azt feltételezik, hogy mindenki racionálisan költi el jövedelmét, és arra is gondolnak, hogy az életkörülmények nem csak a jövedelmi helyzettől függenek, mert az érintettek sokféle magán- és közösségi jellegű természetbeni szolgáltatást is igénybe vesznek.¹⁰ Az előnyök és a hátrányok számbavétele ekkor az életkörülmények széles körét öleli fel. Mi a fogyasztási (vagyoni) jellegű szegénységkonceptiók közül hármát fogunk vizsgálni.

A *lakáskörülmények* hátrányos volta, illetve a *lakásszegénység* a depriváció hagyományos indikátora. Adatrendszerünk lehetővé teszi, hogy mennyiségi és minőségi mutatók alapján meghatározzuk: kinek a lakáskörülményei rosszak és kié nem. Felfogásunk szerint a lakhatás az

¹⁰ Továbbá a kutatók meghatározott köre a jövedelem mérhetőségében sem bízik annyira.

élet olyan alapszükséglete, amelyet valamilyen szinten fedezni kell, és azt feltételezzük hogy ezt mindenki alapvető célként is értelmezi. Jogosan tekinthetjük szegénynek, anyagilag hátrányos helyzetűnek, tehát azokat, akiknél ezen létfeltétel minősége nem kielégítő.

Az életkörülmények széles körét (18 változó) vesszük figyelembe, amikor egy *általános deprivációs indexet* definiálunk. A mögöttes koncepció szerint ahhoz, hogy a modern társadalom teljes jogú tagjaként éljünk, elégtelen csupán az alapvető anyagi szükségletek kielégítése (Halleröd et al. 1997; Böhnke-Delhey 1999) szükség van egyfajta társadalmi integráltságra, részvételre is. Ez a megközelítés érvényesíti leginkább a mára olyan fontossá vált társadalmi kizáródás gondolatkörét.¹¹ Mindazonáltal itt módosítjuk a klasszikus Thompson-i felfogást, egy-egy életkörülmény-komponens hiányát csak akkor vesszük figyelembe, ha azt az illető a megélhetéséhez szükségesnek tartaná (preferencia), ám pénz hiányában (erőforráskorlát) nem tudja realizálni. Deprivációs koncepciónk tehát egyszerre tartalmaz objektív körülményeket és szubjektív elemeket (aspirációkat). A szegénységhatárt itt is relatíve értelmezzük, a depriváltság mértékét az átlaghoz viszonyítjuk.

Kialakítottunk egy hagyományos deprivációs változót is, amelyben nem szerepel az érintett egyének véleménye, preferenciarendszere. Középpontban a vagyoni tényezők állnak, közülük a legszükségesebbeket veszi figyelembe, mégpedig nem viszonylagos formában. Ez utóbbi mozzanatra alapozva ezt a közelítést az *abszolút (vagyoni) depriváltság* koncepciójának neveztük el.

Végül szegényeknek tekintjük azokat is, akik segélyeket vesznek igénybe, akiket a szociálpolitika segélyezésre jogosultnak tart. Ők képviselik a *szociálpolitikai szegénységet*. Ennek definiálása – a sokféle jogosultsá-

---

¹¹ A kizáródás problémaköréhez lásd Ferge elemzéseit (Ferge 2003). A nemzetközi szakirodalomról magyarul Monostori tájékoztat (Monostori 2003). Mi korábban azon az állásponton voltunk, hogy a kizáródás koncepciójának megítélésünk szerint leginkább a „súlyozott deprivációs index” felel meg (vö. Spéder 2002b), hiszen ez számol az életkörülmények felsorolt összetevőinek társadalmi *fontosságával* (a kérdezettek milyen aránya tekinti az adott összetevőt *elengedhetetlennek* a tűrhető életkörülményekhez). A súlyozott deprivációs változó és az általunk itt használt súlyozatlan változó között igen magas a korreláció, ezért a súlyozatlan deprivációs változónkat okkal tekinthetjük egyfajta kizáródási indikátornak.

gi kritériumnak megfelelően – természetesen sok-sok összetevőn nyugszik, nem függetlenül a mindenkori költségvetés lehetőségeitől sem.

Remélhetőleg a rövid áttekintés is érzékeltette, hogy milyen eltérő elképzelések húzódnak meg az egyes közelítések mögött, ugyanakkor azt is sugallja, hogy átfedés van a különböző elképzelések szerint szegénynek bizonyuló népességcsoportok között. Mielőtt e kérdéskör taglalására rátérnénk, lássuk, hogy empirikusan hogyan azonosítottuk a jelzett koncepciók szerint szegénynek minősített népességet.

1.1. JÖVEDELMI SZEGÉNYSÉG

A jövedelmi szegénység határát az úgynevezett *ekvivalens (nettó) jövedelem* átlagának felénél húztuk meg. Mint ismeretes, ez a mutató egy lényeges elemében tér el az egy főre eső jövedelemtől: megkísérli figyelembe venni azt a tényt, hogy a nagyobb háztartásokban ugyanannak a jóléti helyzetnek az eléréséhez kevesebb egy főre eső jövedelem elégséges, a fogyasztásban is megmutatkozó ún. méretgazdaságosság miatt. (Hiszen például a hatodik ember ellátásához szükségtelen másik tűzhelyet, új lábast venni, csak a levesbe valókból kell egy kicsivel több.)

Szerteágazó irodalma van annak a kérdésnek, hogy milyen szorzószámokat indokolt használni az ekvivalens jövedelem meghatározására (pl. Éltető–Havasi 2002). A vita részletes ismertetése nélkül közöljük, hogy tanulmányunkban az N fős háztartás ekvivalens jövedelmét a következő – bevettnek tekinthető – formulával számoljuk ki:

$$J_{ekv} = \frac{\text{háztartási jövedelem}}{N^{0,73}}$$

Összességében azt mondhatjuk, hogy ez a mutató a háztartásban élő egyének *potenciális fogyasztását* (jólétét) képes mérni. A szegények és a nem szegények elkülönítésére (az átlag felében meghatározva) relatív kritériumot alkalmazunk, így a szegények részaránya egyfajta egyenlőtlenségi mérőszámnak is tekinthető.

A 2001/2002 fordulóján zajló vizsgálatunk eredményei szerint egy átlagos háztartás összes nettó jövedelme 102 000 forint volt havonta, a

hagyományosan számított egy főre jutó átlagos jövedelem 36 000 forintot, míg az ekvivalens jövedelem több mint 47 000 forintot tett ki. Kerekítés után 23 884 forint ekvivalens jövedelemnél húztuk meg a jövedelmi szegénység határát. E szerint a minta tagjainak több mint 11%-a minősült szegénynek.

Ez a küszöbérték természetesen a hagyományos módon számított egy főre jutó jövedelem felső határa is volt, hiszen az nem haladhatja meg az ekvivalens jövedelmet (az egyszemélyes háztartások esetében viszont megegyezik azzal). Az általunk jövedelmileg szegénynek minősítettek korrigálatlan átlagos egy főre jutó jövedelme nem érte el a nettó havi 14 000 forintot, és ebbe a csoportba gyakorlatilag nem került (0,5%) olyan háztartás, amelynek havi jövedelme meghaladta a 75 000 forintot. A jövedelmi szempontból szegények háztartásainak többségében az egy főre eső jövedelem még a nyugdíjminimumnak is alatta maradt. (2002 január: 20 100 Ft.)

A kérdőíves vizsgálatok során a közölt jövedelmet illetően kétfajta torzítással is kénytelenek vagyunk számolni. Egyfelől az interjúalanyok jelentős része nem akar vagy nem tud korrekt választ adni. Jelen vizsgálat esetén a kérdezettek 10,8%-a még arra sem vállalkozott, hogy előre megadott jövedelmi osztályokba¹² sorolja be a háztartását. Az ő kategorizálásukra tehát nem volt mód, pedig feltehetően közöttük is voltak jövedelmi szempontból szegények. Másfelől számolnunk kell bizonyos tudatos vagy nem szándékos torzításokkal, melyek következtében a válaszadók sokszor feltűnően alul (és néhányszor felül) becsülik jövedelmeiket. (Sokan éppen e számbavételi ok miatt vetik el a jövedelmi koncepció alkalmazását.) Ezekre a felvetésekre kétféle választ adhatunk. Egyrészt nemcsak a jövedelem, de sok egyéb ismérv esetében is előfordulhat pontatlan, becslés jellegű válasz. Ezzel a jelenséggel minden kérdőíves vizsgálatnak szembe kell néznie és együtt kell élnie. Másrészt az alulbecslés a mi esetünkben akkor jelentene igazán kardinális problémát, ha annak révén a háztartások jövedelmi rangsora lényegesen megváltozna, vagyis egyesek sokkal nagyobb, mások sokkal kisebb mértékben térnének el a valóságtól. Mindezeket figyelembe

---

¹² Azok számára, akik nem adtak meg pontos számot a háztartás jövedelmének nagyságára, jövedelmi intervallumokat tartalmazó válaszlapot mutattunk, és kértük, hogy mondják meg, jövedelmeik melyik kategóriába esnek.

véve kutatásunk során végül is a bevallott értékeket elfogadtuk, azokat nem bíráltuk felül.

1.2. HÁTRÁNYOS LAKÁSKÖRÜLMÉNYEK, LAKÁSSZEGÉNYSÉG

Szándékunkban állt annak a népességcsoportnak a körülhatárolása, amelynek vagyoni helyzete lényegesen átlag alattinak tekinthető. A rendelkezésünkre álló adatbázis nyújtotta lehetőségek vizsgálata után úgy döntöttünk, hogy az azonosítást a lakáshelyzet, a lakáskörülmények alapján végezzük el. Ezt a döntésünket alátámasztják azoknak a vizsgálatoknak az eredményei (Fábián-Kolosi-Róbert 2000; Hegedűs-Tosics-Kovács 2000), amelyek szerint a rendszerváltás utáni Magyarországon a társadalmi hátrányok az egyik legegységesebb attribútuma a lakáshelyzet. A társadalom mintegy felét kitevő olyan csoportok, amelyek bevételeinek túlnyomó részét a „létfenntartó fogyasztás” (élelmiszer, ruha, egészségügy, lakásrezsi) kötik le, a lakáskörülmények szerint differenciálhatók tovább. Amennyiben ez rossz, az ebből való kitérés szinte elviselhetetlen terheket ró az érintettekre. Bár az elmúlt években nőtt a lakásmobilitás, az idő rövid volt arra, hogy ennek az állapotnak a módosulását kelljen feltételeznünk.

A hátrányos lakáskörülmények, (vagy a lakásszegénység) mutatóját több tényező figyelembevételével alakítottuk ki:

– *Zsúfoltnak* számít az a lakás

- ahol egy egész szobára több mint 2 fő jut; vagy
- amelynek alacsony az egy főre jutó alapterülete, vagyis nem jut egy felnőttre legalább 15, egy 14 év alatti gyermekre legalább 8 négyzetméter hasznos alapterület.

– *Rosszul felszereltnek* számít az a lakás,

- amelyben nincs WC és/vagy fürdő, zuhanyzó; vagy
- ahol egyáltalán nincs, illetve csak hagyományos egyedi helyiségfűtés (fa, szén vagy olajtüzelésű kályha) van.

– *Bizonytalan jogcímműnek* neveztük a lakást, ha a válaszadó a saját jogi helyzetéről úgy nyilatkozott, hogy ő a lakásban mint szobabérlő, társ-

bérlő (több háztartás bérel egy lakást) vagy ágybérlő lakik, esetleg azt szívességi alapon vagy egyéb jogcímen használja.

Definíciónk szerint *rossz lakáskörülmények* között az a személy lakik, akire a fenti öt körülmény közül legalább kettő érvényes. E szerint a válaszadók csaknem 12%-a ebbe a kategóriába sorolható, míg mintegy másfél százalékukat – adathiány miatt – nem sikerült minősíteni.

1.3. DEPRIVÁCIÓ VAGY KIZÁRTSÁG - LÉNYEGES ELMARADÁS A NÉPESSÉGET JELLEMZŐ ÁTLAGOS ÉLETKÖRÜLMÉNYEKTŐL

Az életkörülményekben megtestesülő jóléti-anyagi helyzet meghatározásához a vagyoni életkörülményeket jelző összetett indexet konstruáltunk. Több nemzetközi vizsgálat tanulságait figyelembe véve és egy nemzetközi összehasonlító vizsgálatban szerzett tapasztalatok alapján 18 életkörülmény-komponenst felhasználva mértük a jóléti deficiteket.¹³ Ezek a következők:

- napi egyszeri meleg étkezés,
- olyan lakás, amelyben mindenkinek van külön szobája,
- WC-vel, fürdőszobával vagy zuhanyzóval ellátott lakás,
- kert, terasz vagy kellemes környezetre nyíló erkély,
- telefon,
- autó,
- színes televízió,
- automata mosógép,
- mosogatógép,
- videomagnó,
- számítógép,
- évente legalább egyszer egy hét üdülés,
- rendszeresen vásárol új ruhát,
- lecseréli előregedett bútorait,
- előfizetése van vagy rendszeresen vesz újságot,
- havonta egyszer meghívhatja barátait vacsorára,
- havonta egyszer étteremben ebédel,
- havonta 5 ezer Ft-ot meg tud takarítani.

---

¹³ A berlini WZB által koordinált kutatás leírását lásd Delhey et al. 2001.

Nemcsak az adott jószágok (lehetőségek) létét vagy hiányát rögzítettük, hanem azt is, hogy az utóbbinak anyagi (nem tudja megvenni) vagy pedig egyéb okai vannak (pl. nem igényli, fölöslegesnek tartja stb.). *Jóléti deficitnek csak az anyagi körülményekből előállt hiányt tekintettük.*

Mint látható, az életkörülmények minőségét megragadni kívánó tényezők közé nem csak a legszükségesebb javakat választottuk. Az egyes dimenziók meghatározása azon elképzelésen alapul, hogy a modern társadalom teljes jogú tagjának akkor tekinthetjük magunkat, ha az alapvető anyagi szükségleteink kielégítése mellett legalább minimális szinten megvalósul *integráltságunk* is. Ez a megközelítés érvényesíti leginkább a társadalmi kizáródás [exclusion] gondolatkeretét. További előnye, hogy figyelembe veszi az életmódból adódó különbségeket is, amennyiben csak az *anyagi okokból* eredő hiányokat értelmezi, jóléti deficitként. Szükséges hangsúlyozni, hogy a kérdésekre adott válaszok mind az *objektív körülményeket*, mind a *szubjektív komponenseket*, azaz az aspirációkat és a vágyakat is feltárják. Így megkülönböztethetők a preferenciákból, illetve az erőforráskorlátból eredő hiányok. Minden hiányt egységnyinek feltételezve megkapjuk az anyagi okokból származó életkörülmény-hiányok indexét. Az arányokról a 2. táblázat ad áttekintést.

2. táblázat
A 18–75 éves népesség megoszlása a jóléti deficitnek anyagi okok miatt előálló hiányok szerint

Hiányok száma	Részarány
Nincs hiány	20,1
1-3 hiány	34,6
4-7 hiány	29,8
8-12 hiány	13,9
13-18 hiány	1,6
Összesen*	100,0

* A hiányos választ adók nélkül.

A 18-74 éves népesség átlagosan 3,78 féle anyagi okból adódó hiányról számolt be, ötödüknél azonban egy sem, míg több mint 50%-uk esetében három vagy annál kevesebb mutatkozott. Meghatározásunk

szerint a depriváltak körét a 8 vagy annál több életkörülmény-deficittal sújtottak alkotják. Az így meghúzott határ logikájában követi a relatív jövedelmi koncepciót, ugyanis ennek alapján depriváltak akkor számít valaki, ha a jóléti deficitjeinek száma meghaladja az átlag kétszeresét, azaz az átlagos jólét felénél rosszabb helyzetben van! Az ekként képzett kategóriába a felnőtt népesség 15,5%-a tartozik.

1.4. ABSZOLÚT (VAGYONI) DEPRIVÁLTSAÉG

Jóllehet a szubjektív elemeket tartalmazó deprivációs koncepciót szakmailag igen megalapozottnak (vö. Böhnke–Delhey 1999; Halleröd et al. 1997; Spéder 2002b.), társadalompolitikailag újszerűnek, ugyanakkor reálisnak tartjuk, az előzetes elemzések kapcsán arra a következtetésre jutottunk, hogy ésszerű lenne a *tradicionális depriváltság Townsend-féle felfogásához* közelebb eső megközelítéssel is dolgozni. A magyar szakirodalomban ennek Bokor Ágnes gondolatmenete felel meg leginkább (Bokor 1985; 1987). Természetesen csak az adatfelvételben meglévő kérdések felhasználásával dolgozhattunk. Az életkörülmények legalapvetőbb anyagi összetevőire, vagyoni komponenseire fókuszáltunk, és a fenti 18 komponensből választottunk ki 9-et.

Ezek:

- napi egyszeri meleg étkezés,
- olyan lakás, amelyben mindenkinek van külön szobája,
- WC-vel, fürdőszobával vagy zuhanyzóval ellátott lakás,
- telefon,
- autó,
- színes televízió,
- automata mosógép,
- évente legalább egyszer egy hét üdülés,
- havonta 5 ezer Ft-ot meg tud takarítani.

Ezúttal *nem vettük figyelembe*, hogy egy adott életkörülmény-elemmel az érintettek miért nem rendelkeznek, csak a rendelkezés hiánya volt fontos számunkra. Abból indultunk ki ugyanis, hogy a fenti javak a mindennapi élet alapvető eszközei, és azok döntő többségét minden

egy ember meg kívánja szerezni, illetve a megélhetéshez szükségesnek tartja. Előforduló hiányukat tehát alapvetően az elégtelen erőforrásoknak tudjuk be. Tisztában vagyunk vele, hogy ezáltal felülbíráljuk a kérdezettek véleményét, hiszen nyilatkoztak az okokról. Ugyankor a társadalomtudomány ismeri az adaptáció mechanizmusát, a kognitív disszonancia feloldására irányuló törekvést. Egyesek lemondanak 'irreális' vágyaikról (pl. autó), ha annak megszerzését anyagi körülményeik lehetetlenné teszik, és azt mondják, hogy szükségük sincs rá. Ha ez a feltételezésünk nem irreális, akkor értelmes klasszifikációs eljárás a jelzett életkörülmény-komponensekkel nem rendelkezőket vagyoniilag *abszolút* értelemben *depriválnak* tekinteni. Kategóriánk azért abszolút, mert a szegények és nem szegények megkülönböztetése során nem a népesség megoszlásából indul ki, hanem egyértelműen külső kutatói döntésen alapszik. Konkrétan: abszolút értelemben depriválnak tekintjük azokat akik esetében az említett kilenc jószágból öt vagy annál több hiányzik. A szóban forgó csoport a felnőtt népesség 16,8%-t teszi ki.

1.5. SZOCIÁLPOLITIKAI SZEGÉNYSÉG

Tanulmányunk egyik súlyponti eleme volt annak felmérése, hogy a szociális segélyezés milyen szerepet tölt be a szegénység enyhítésében. Szükségesnek tartottuk, hogy erre a célra egy külön definíciót vezessünk be, „szociálpolitikai szegénység” megnevezéssel. Magyarországon a szociális segélyezés kutatásának, a segélyezés hatékonyságvizsgálatának komoly hagyományai vannak (Medgyesi et al. 1998; Szociális segélyezés 1997–2001, 2003; Monostori 1997). A segélyjövendelmek mértékéről, kiosztásáról és felhasználásáról több különféle adatforrás is szolgáltat információkat. A KSH két kötelező jellegű önkormányzati adatgyűjtést készít a témában. Ezek egyike minden önkormányzat segélyezési gyakorlatáról szolgáltat adatokat (*OSAP 1206*), míg a másik speciális adatbázis és kiválasztott önkormányzatok teljes (háztartásokra lebontott) segélyezési politikáját tekinti át (*OSAP 1672*). Ez utóbbi felvétel azonban sajnos nem tekinthető országosan reprezentatívnak. A segélyezésről az APEH-Sztadi önkormányzati költségvetési adatbázisa is informál.

A nem lakossági forrású adatok mellett a TÁRKI (a BKE-TÁRKI Magyar Háztartás Panel, majd a TÁRKI Háztartás Monitor), továbbá a KSH (Háztartási Költségvetés Felvétel, Életmód-Időmérleg Felvétel) több nagyméretű önkéntes lakossági felvételéből származnak adatok a vizsgált személyek, illetve háztartások jövedelmi helyzetéről, így a segélyjövödelmeikről is. Ezek tették lehetővé, hogy saját adataink pontosságát valamennyire ellenőrizhessük. A segélyezés mérhetőségének jelentős problémája ugyanis, hogy olyan sokfajta – és sűrűn változó szabályok szerint kiosztott – segélyjövödelm, illetve nem anyagi segély jellegű juttatás létezik, hogy kétséges, vajon a véletlenszerűen kiválasztott kérdezett családtagok – ha a tudatos eltagadásoktól és torzításoktól eltekintünk is – mennyire ismerik ezeket.

Mivel az erre vonatkozó kérdőívben kérdésünket kifejezetten a háztartás jövedelmének feltérképezéséhez kapcsoltuk, és célunk a háztartás összes jövedelmének minél teljesebb számbavétele volt, nem lehetett célunk, hogy teljes és pontos képünk legyen minden jövedelemforrásról, azon belül a segélyfajtákról. Törekedtünk azonban a legfőbb jövedelem-típusok, segélyfajták megragadása. Két (jogilag három) olyan önkormányzati segélyfajtát nem tudtunk kielégítően mérni, melyek igen sok esetben természetbeni támogatásban öltenek testet. Ilyen az átmeneti segély (illetve a sok esetben a gyakorlatban ettől el nem különülő rendkívüli gyermekvédelmi támogatás), a lakásfenntartási (fűtési) támogatás. Míg az előbbi esetében a legjellemzőbb fajták a (sokszor természetbeni) élelmiszersegély, a tankönyvjuttatás, a gyermekintézmények térítési díjának átvállalása; az utóbbinál a támogatás tipikusan a költségek átvállalásában és nem készpénzben testesül meg, így az ilyen támogatásokat a válaszadók igen alacsony arányban sorolták fel a jövedelemforrások között. Mindezeket figyelembe véve a következő segélyezési formákat tudtuk valójában mérni kérdőívünkben:

- kiegészítő családi pótlék (korábbi neve: rendszeres gyermekvédelmi támogatás),
- közgyógyellátás,
- ápolási díj,
- mozgáskorlátozottak támogatásai (csekély részben ebbe a forrásba is tartoznak nem közvetlenül anyagi jellegű juttatások, így a parkolási engedély),

- időskorúak járadéka,
- munkanélküliek jövedelem pótló támogatása (az adatfelvétel idején már kifutóban volt ez a segélyezési forma, azt ugyanis 2000 májusa és 2002 áprilisa között felmenő rendszerben a rendszeres szociális segély egy új változata váltotta fel),
- rendszeres szociális segély.

A gyermeknevelési támogatást nem soroltuk a segély jellegű jövedelmek közé, hiszen azt 1999 óta kikerült a szociális törvényből, és azt azóta az Országos Egészségbiztosítási Pénztár folyósítja.

A KSH nem lakossági, hanem egyéb forrásokból származó adataival való összevetés azt mutatja, hogy ezeket a tételeket a sok várható torzító tényezőköz képest megfelelő pontossággal sikerült kérdőívünkben mérnünk.

3. táblázat

A szociális segélyek igénybevétele a különböző adatrendszerek szerint
(az igénybe vevő háztartások aránya, %)

	KSH ¹	KSH-OSAP 1762 ²	Éle- tünk...1 ³	Éle- tünk...2 ⁴
Ápolási díj	0,3	0,8	0,9	0,7
Időskorúak járadéka	0,1	0,15	0,3	0,3
Kiegészítő családi pótlék	7,8	7,5	6,3	5,8
Közügyellátás	4,9	6,0	4,9	4,9
Mozgáskorlátozottak támogatásai	2,6	kb. 4	1,9	1,7
Munkanélküliek jövedelem pótló támogatása		1,5	2,0	1,7
Rendszeres szociális segély		2,3	3,4	3,2

*Az mellékelt adatok minden esetben 2001-re vonatkoznak, de összevethetőségüket korlátozza, hogy az arányok rendre némiképp eltérő alapsokaságokra vonatkoznak.

¹ = A teljes népesség (beleértve a gyermekeket) arányában. Az adatok forrása: Társadalmi helyzetkép 2002. KSH.

² = Az érintett települések háztartásainak százalékában. Az adatok forrása: Szociális Statisztikai Közlemények 2003/1. KSH.

³ = A 18-74 éves **személyek** háztartásainak a százalékában. (A jövedelemforrást biztosan említők aránya a teljes mintához képest.)

⁴ = A 18-74 éves személyt tartalmazó **háztartások** százalékában. (A jövedelemforrást biztosan említők aránya a teljes mintához képest.)

Tanulmányunkban azokat a háztartásokat soroltuk a *szociálpolitikai szegények* (segélyezett háztartások) kategóriájába, amelyek a fent felsorolt hét segélyjövdelemnek legalább egyikében részesültek. E szerint a kérdezettek 15,6%-a él segélyezett háztartásban, míg mintegy fél százalékukat – adathiány miatt – nem sikerült besorolni.

Egyes esetekben, különösen az életmódot vizsgálva, a szegények különböző csoportjait nemcsak a teljes népességi átlagokhoz, de a jómódúakhoz is érdemes hasonlítani Erre a célra alakítottuk ki a „jómódúak” kategóriáját is. Ide azok kerültek, akiknek mind jövedelmi helyzete, mind az életkörülményei kedvezőek. Konkrétan: akik a felső két jövedelmi kvintilisben helyezkednek el és a korábban felsorolt 18-ból legfeljebb 2 életkörülmény-elemben szenvednek hiányt anyagi okok miatt.

1.6. AZONOSSÁG, ÁTFEDÉS VAGY ELKÜLÖNÜLÉS?

Mivel minden szegénységkoncepció egy meghatározott szempontot követve a legrosszabb helyzetűeket kívánja lehatárolni, továbbá azt feltételezzük, hogy minden dimenzióknak igen erős kapcsolata van a jövedelmi pozícióval, joggal várjuk el, hogy az egyes megközelítési módok szerint hátrányos helyzetűek között igen nagy lesz az átfedés. Lévén a lehatárolt szegény népesség kiterjedtsége eltérő, azt is várhatnánk, hogy az egyik szempontból szegények esetleg magukban foglalják a más szempontból szegényeket.

Ugyanakkor, ahogy már jeleztük, igen sok különbség is van az egyes gondolatmenetek között. Míg a jövedelmi szegénység koncepciója az *aktuális* pozícióra irányul (közgazdasági nézőpontból flow típusú változó), addig a deprivációs jellegű három indikátor a *hosszabb távú* jövedelmi helyzethez köthető (közgazdaságilag stock, *vagyoni* típusú változó). A rövid és hosszú távú jövedelmi helyzet természeténél fogva nem esik egybe, egyazon vagyoni állapothoz igen sokféle jövedelmi pálya vezethet (Gordon 1998a.; Gordon 1998b; Spéder 2002a). Egy további különbség, hogy a háztartások közötti transzferek, különösen az egyszeri nagy ajándékozás igen ritkán fordulnak elő, ugyanakkor erőteljes befolyással vannak a vagyoni különbségekre (Medgyesi 2002).

A három deprivációs konstrukciót összehasonlítva, a rossz lakáskörülmények indikátora egyértelműen a lakhatás alapszükségletéhez kapcsolódik, míg a 18 életkörülmény-komponensből előálló deprivációs változónk a jelenséget szélesen értelmezi, ugyanakkor lakásminőségi kritériumokat alig tartalmaz. Továbbá, és az összehasonlítás miatt ez igen fontos, a komplex változónk szubjektív elemeket is magában foglal. Ha egy adott életmódelem nem gazdasági okokból hiányzik, ez közvetlenül visszavezethető a preferenciarendszer szerkezeti eltérésére, ám az ok lehet az is, hogy a vágyak adaptálódtak a lehetőségekhez, így végső soron mégis a hátrányos anyagi helyzet áll a hiány mögött. Ezzel szemben az abszolút deprivációs megközelítés a legalapvetőbb vagyoni elemekkel dolgozik, mindenféle megkötés nélkül.

A szociális segélyezés (szociálpolitikai szegénység) többnyire a jövedelmi helyzeten nyugszik, ám a különböző segélyfajták igényjogsultsági kritériuma eltér. Azt várjuk, hogy a segélyezés a legszegényebbeket támogatja (Medgyesi et al. 1998). Felvételünkben ugyanakkor *segélyezést is magában foglaló jövedelmadatokkal* rendelkezünk, (úgyhogy előfordulhat, segélyezett háztartásokat) éppen a segély emelt ki a jövedelmi szegénységi helyzetéből.¹⁴ Eszerint léteznek olyan segélyezetttek, akik a segélyjövendelmekkel együtt már nem számítanak szegénynek, és olyan nem segélyezetttek, akik jövedelme (segélyek nélkül) alacsonyabb, mint más egyes segélyezetttekké.

Sok-sok számbavételi mozzanat indokolja tehát, hogy az ötféle szegénységközelítés nem ugyanazt a népeiséget fogja megragadni. Ha összeszámoljuk, hogy a vizsgált populáción belül ki hányféle értelmezés szerint szegény, akkor azt tapasztaljuk, hogy igen alacsony, 1,4 százalék azok aránya, akiket mindegyik konstrukció hátrányos helyzetűnek mutat. Négy szempontból a vizsgált népesség 3,0 százaléka, három szempontból 5,2, két szempontból 9,5, egy szempontból pedig 20,2 százaléka minősül szegénynek. A népesség valamivel kevesebb, mint kétharmada, 60,4 százaléka egyik felfogás szerint sem szegény.¹⁵

---

¹⁴ A segélyezés célzottságáról lásd Tóth István György munkáit.

¹⁵ Hasonló eredményeket, halmozódásokat kap Havasi Éva, amikor 2000-es adatokon ötféle szegénységközelítés (jövedelmi, fogyasztási, szubjektív, lakáskörülmény, lakásfelszereltség) alapján vizsgálja a népességet. A mind az öt megközelítés szerint szegények aránya nála 1,5%. (vö: Havasi 2002. 60. p.)

A különböző szegénységközelítések között természetesen szignifikáns kapcsolat van (vö. 4. és 5. táblázat), és jelentős átfedés is tapasztalható.

4. táblázat

Az egyes szegénységkoncepciók közötti korreláció mértéke (Pearson-féle korreláció)*

	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltsági életkörülmények	Szociálpolitikai szegény
Szegénység (jövedelmi)	X	0,231	0,287	0,236	0,259
Rossz lakáskörülmények		X	0,470	0,299	0,208
Abszolút vagyoni depriváltság			X	0,440	0,232
Depriváltság				X	0,226
Szociálpolitikai szegénység					X

* Minden kapcsolat 0,001 szinten szignifikáns.

5. táblázat

Az egyes szegénységkoncepciók szerint szegényeknek minősülők közötti átfedés*

	Szegény (jövedelmi)	Rossz lakás	Abszolút vagyoni depriváltság	Deprivált	Szociálpolitikai szegény
Szegény (jövedelmi)	X	33,4	46,2	38,8	42,3
Rossz lakás	32,8	X	63,3	44,7	37,9
Abszolút vagyoni depriváltság	33,0	46,7	X	51,3	34,5
Deprivált	29,8	34,9	54,7	X	33,3
Szociálpolitikai szegény	31,5	29,1	33,0	36,1	X

*Egy adott szempontból szegénynek minősülők (sorok) hány százaléka szegény egy másik szegénységkoncepció szerint. Például: a jövedelmi szegények 33,4%-a minősül a lakásviszonyok szerint szegénynek.

Várakozásainknak megfelelően erős a kapcsolat a három deprivációs megközelítés között (a Pearson-féle korreláció: 0,448 illetve 0,299), továbbá a jövedelmi szegénység és a szociálpolitikai szegénység között (a Pearson-féle korreláció: 0,259). Másképpen: a jövedelmi szegények 33,4%-a él rossz lakáskörülmények között, majdnem felük (46,2%) abszolút értelemben deprivált, 38,8%-uk összetett értelemben deprivált, és 42,3%-uk minősül szociálpolitikai szegénynek. A rossz (szegény) lakáskörülmények között élők harmada (32,8%) jövedelmi szegény, közel kétharmaduk (63,3%) abszolút értelemben deprivált, 44,7%-uk összetett értelemben deprivált, szociálpolitikai szegénynek pedig 37,9 százalékuk bizonyul. Az 5. táblázat további sorai hasonlóan értelmezhetők. Megjegyezzük, hogy maradéktalan (100%-os) egybeesés már csak azért sem lehetséges, mert az öt különböző definíció szerint hátrányos helyzetű népesség eltérő nagyságú. A 30 és 60 százalék között mozgó átfedési arányok az eltérő szempontokból következnek.

A jövedelmi és a szociálpolitikai szegénység a vártnál kevésbé fedik egymást. Ennek kapcsán három körülményre kell emlékeztetni. Egyrészt a segélyezési elbírálások során általában nem az ekvivalens, hanem az egy főre jutó jövedelmet veszik figyelembe. Másrészt a döntés során – a jövedelmi helyzeten kívül – egyéb kritériumok is számításba jönnek (pl. életkor, gyermekszám, családi állás). Harmadrészt – mint arra már az előbb felhívtuk a figyelmet – a jövedelmi szegénységet elemezve a segélyezést is magában foglaló jövedelmekkel számoltunk.

Még azt érdemes megvizsgálni, hogy a különböző szegénységi pozíciót elfoglalók milyen (ekvivalens) jövedelemmel rendelkeznek. Minden jövedelmi szegény definíciószerűen a legalsó kvintilisbe tartozik. A további szempontok szerint szegények döntő többsége (legalább kétharmada) az alsó két jövedelmi kvintilisben helyezkedik el.

Az egyes szegénységkonceptiók szerint adódó különbségek erőteljesen támogatják azt az álláspontunkat, hogy többféle szegénységközelítést kell párhuzamosan alkalmazni, hiszen így pontosabb képünk alakul ki a hátrányos helyzetű népességről.

6. táblázat
 A különböző szegénységkoncepció szerint szegények megoszlása jövedelmi helyzetük alapján (%)
 (ekvivalens jövedelem)

Jövedelmi ötödök	Sze- génység (jöve- delmi)	Rossz lakás- körülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltság (életkörü- lmények)	Szociálpoli- tikai sze- génység
Alsó	100,0	48,0	47,6	44,5	48,8
2.	--	23,3	28,2	25,8	23,2
3.	--	13,4	14,3	15,8	14,6
4.	--	9,2	7,3	10,3	9,1
Felső	--	5,1	2,3	3,6	4,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
(népességen belül)	(12,4)	(12,6)	(17,4)	(16,2)	(16,6)

2. A SZEGÉNYSÉGBEN ÉLŐ NÉPESSÉG TÁRSADALMI JELLEMZŐI

Ebben a fejezetben egyszerű keresztábrák révén mutatjuk be, hogy a különböző ismérvekkel rendelkező társadalmi csoportokban milyen a szegények aránya. Átlagot meghaladó egy népességcsoport szegénységkockázata, ha esetében a szegények, illetve depriváltak hányada (jóval) meghaladja a teljes népességben mért részarányokat. Ezek rendre:

- 12,4% (jövedelmi szegénység),
- 12,1% (rossz lakáskörülmények, lakásszegénység),
- 16,8% (abszolút vagyoni depriváltság)
- 15,5% (18 életkörülményből számolt depriváltság), illetve
- 15,7% (segélyezett, szociálpolitikai szegénység).

Először a klasszikus társadalmi ismérveket tekintjük át, azt követően pedig részletesen foglalkozunk a demográfiai tényezőkkel.

2.1. TÁRSADALMI ISMÉRVEK

A társadalmi tagolódás alapvető ismérvei jól jelzik a szegénységi kockázatokat és a jóléti deficiteket. Az adatokat áttekintve megállapítható, hogy az iskolai végzettség szerinti különbségek lineáris összefüggést mutatnak. Átlag feletti a szegénységi arány a két legalacsonyabb (8 osztálynál kevesebb és 8 osztály) iskolai végzettséggel rendelkezők között, míg a szakmunkás végzettségűeké átlag körüli. A diplomások körében a hátrányos helyzetűek hányada elhanyagolható. A képzettség valamennyi szegénységkonceptió szerint alapvető differenciáló tényező. Különbség a mértékben van: a jövedelmi szegénységet, a rossz lakáskörülményeket és vagyoni helyzetet tekintve a hatás jóval intenzívebb. Míg az általános deprivációt és a szociális segélyezett helyzetet illetően 6-7-szeres a legkevésbé, illetve a leginkább képzettek

szegénységkockázatának különbsége, addig a jövedelmi szegénység, illetve a lakáskörülmények szerint a szorzók tizenötszöröse, sőt ennél is nagyobbak (7. táblázat).

7. táblázat
A különböző szempontok szerint szegények és depriváltak aránya az eltérő iskolai végzettségű 18-74 éves népességben (%)

Iskolai végzettség	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegénység
Befejezetlen 8 osztály	24,3	31,1	50,7	24,8	28,7
8 osztály	20,5	20,5	31,4	24,6	23,6
Szakmunkásképző	12,5	12,1	15,5	17,6	17,4
Érettségi	7,0	5,5	5,4	8,9	9,5
Felsőfok	1,6	2,0	1,5	4,1	4,5
Összesen	12,4	12,1	16,8	15,5	15,7

A szegény népeiséget szokás annak összetétele szempontjából is vizsgálni. Ez különösen fontos lehet a szociálpolitika számára, hiszen tudnia kell, hogy egy tervezett szociálpolitikai program célközegének milyen a várható szerkezete. Így ismeretes, hogy a jövedelmi szegénységet tekintve a 8 osztályt sem befejezők vannak a leghátrányosabb helyzetben, ám a szegények közötti arányuk a népességben képviselt (alacsony) súlyuk folytán alig több egynolcadnál (13,2%). Ugyanakkor a jóval alacsonyabb szegénységrátával, szegénységkockázattal veszélyeztetett szakmunkás végzettségűek a jövedelmi szegények 29,7 százalékát teszik ki (vö. melléklet M.1. táblázat).

Dolgozatunknak ebben a fejezetében azt az eljárást követjük, hogy minden egyes ismérvre vonatkozóan és valamennyi szegénységkonceptió szerint kiszámítjuk a szegények összetételét is, ám ezeket a táblákat a mellékletben közöljük. A törzsszövegben nem térünk ki az összes tábla értelmezésére, mert ismételnünk kellene a szegénységrátákra alapozott mondandókat.¹⁶

¹⁶ Ez a logika a szegénységgel foglalkozó munkákban bevettnek tekinthető.

A munka- és árupiachoz való viszony nem kevésbé meghatározó. A gazdaságilag inaktívak esetében átlagosan 1,5-2-szeres szegénységi arányok mutatkoznak (8. táblázat). Tudjuk természetesen, hogy mind az aktívak, mind pedig az inaktívak társadalma igen inhomogén, különféle mechanizmusok erőteljes különbségeket hoznak létre egyes csoportjaik között.

8. táblázat
A különböző szempontok szerint szegények és depriváltak aránya az eltérő gazdasági aktivitású a 18–74 éves népességben (%)

Foglalkozási réteg	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegénység
Aktívak összesen	6,3	9,4	10,0	13,0	9,5
Inaktívak összesen	18,8	15,0	24,3	18,2	22,3
Összesen	12,4	12,1	16,8	15,5	15,7

A foglalkozási rétegek¹⁷ szerinti differenciák igen erőteljesek: a legjobb és a legrosszabb helyzetűek esélyhányadosában legalább tízszeresek a különbségek. Legelőnyösebb a felsővezetők, a vállalkozók és az értelmiségiek pozíciója, közöttük gyakorlatilag nincsen szegény. Igen alacsony (2,5% és 6,9% közötti) az arányuk a művezetők, illetve az alsó szintű vezetők körében is. A fehérgallérosok egyik legnépesebb szegmensét alkotó beosztott irodaiak és az önfoglalkoztatók szegénységgrátája is messze alatta marad a népességi átlagnak. A kékgallérosok csoportja erősen tagolt: a szakmunkások szegénységkockázata rendre átlag alatti, a segédmunkásoké átlag feletti, a betanított munkásoké pedig átlag körüli. Nem mondhatjuk tehát, hogy minden foglalkoztatotti státus kizárja a szegénységet. A fizikai alkalmazottak hierarchikusan legalsó csoportjaiban ugyanis ennek esélye meghaladja a teljes népességben mutató átlagot.

¹⁷ A foglalkozási rétegek képzésekor az Andorka-sémából indultunk ki.

9. táblázat
A különböző szempontok szerint szegények és depriváltak aránya
az egyes foglalkozási rétegekbe tartozó 18–74 éves népességben (%)

Foglalkozási réteg	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegénység
Felsővezető	1,3	3,5	0,7	1,9	2,0
Értelmiségi	1,2	2,3	1,8	5,7	4,3
Vállalkozó*	1,8	2,7	1,3	1,0	5,7
Önfoglalkoztató	9,9	6,3	3,3	4,1	7,5
Alsó szintű vezető + művezető	2,5	5,4	5,9	6,9	6,7
Irodai beosztott	4,2	5,0	3,9	9,1	6,1
Szakmunkás	6,3	10,4	10,4	15,8	10,9
Betanított munkás	8,2	16,4	19,0	20,5	14,8
Segédmunkás	19,2	26,0	36,3	35,5	20,7
Aktívak összesen	6,3	9,4	10,0	13,0	9,5

* A foglalkoztatottal rendelkező önállóak.

Az inaktívakat tekintve a foglalkoztatottakéhoz hasonló differenciáltság tárul szemünk elé. A legkedvezőtlenebbek a munkanélküliek pozíciói: 44,7 százalékuk jövedelmi, 47,0 százalékuk szociálpolitikai szegény (ez utóbbiak közé kerültek azok, akik a munkanélküli járadékot követően már a segélyjövdelemnek számító „munkanélküliek jövdelempótló támogatását”, vagy rendszeres szociális segélyt kaptak), négytizedük (40,3) az abszolút mutató szerint, 36,4 százalékuk tágran definiálva deprivált, és több mint egynegyedüknek (28,8 százalék) rosszak, elégtelenek a lakáskörülményei (10. táblázat). Ez az a társadalmi helyzet, amellyel kapcsolatban a legnyilvánvalóbb, hogy miért különböznek az eltérő módon számolt szegénységráták. A munkanélküliség ugyanis nem rögzített státusz: a szerencsésebbek számára csak rövid ideig tart, ám vannak, akik esetében tartós állapot. A munkanélküliek egy idő után azonban mindenképpen kategóriát váltanak, (vagy munkát találnak, vagy nyugdíjassá, egyéb inaktívvá lesznek, ám gyere is mehetnek), ami általában új anyagi feltételeket hoz magával. A munkahely elvesztése a jövedelmi viszonyokban (flow) közvetlenül

megmutatkozik, az életkörülményekben (stock) azonban csak késleltetéssel, a jövedelemcsökkenésből következő vagyoni hátrányok sokasodása nyomán jelentkeznek (vagyontárgyakat el kell adni, a fogyasztást vissza kell fogni, az elromlott háztartási eszközök javításáról, pótlásáról le kell mondani stb.). Fordítva: a munkanélküli státus elhagyásának (a munkavállalásnak,) a pozitív jövedelmi hatásai közvetlenül jelentkeznek, míg a vagyoni körülmények csak a munkapiac pozíciói stabilizálódása után (az újabb munkanélküliségi periódus elkerülése esetén) javulnak. A státusváltás tehát időben eltérő módon hat az anyagi helyzetre.

10.táblázat

A különböző szempontok szerint szegények és depriváltak aránya az eltérő inaktív helyzetekben lévő 18–74 éves népességben (%)

Foglalkozási réteg	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegénység
Munkanélküli	44,7	28,8	40,3	36,4	47,0
Öregségi nyugdíjas	6,2	7,6	18,0	9,9	7,1
Rokkant-/ özvegyi nyugdíjas	22,1	16,2	31,5	24,3	30,1
Gyes/gyed/ gyet	24,4	29,8	26,6	26,3	36,8
Háztartásbeli	36,1	22,2	27,4	12,9	24,5
Tanuló	9,8	6,7	8,4	7,2	11,0
Egyéb	43,8	26,0	37,2	29,0	39,9
Összesen (inaktívak)	18,8	15,0	24,3	18,2	22,3

A nyugdíjasok között úgyszintén több csoportot kell megkülönböztetni (Spéder 2000; Dobossy et al. 2003). Jogosultság szerinti bontásban készült táblázatunkban (10. táblázat) azt látjuk, hogy míg az öregségi nyugdíjasok szegénységkockázata az átlag felét alig éri el, addig a rokkantnyugdíjasoké (és az özvegyi nyugdíjasoké) messze meghaladja azt (22,1%). A depriváltság összetett mutatója szerint a nyugdíjasok hátránya nem igazán lényeges, ugyanakkor az abszolút depriváltság alapján elmaradnak az átlagtól. Szociális helyzetük megint csak messze rosszabb az átlagosnál. Ezeket az egymásnak ellentmondó összefüggé-

seket a későbbiekben (4. fejezet) részletesen is kifejtjük. Korábban – az MHP adatait felhasználva – már bemutattuk, hogy a nyugdíjasok társadalma strukturált: a nyugdíj típusa mellett az utolsó foglalkozás (foglalkozási karrier), az együttélés módja és a településtípus is önálló hatással bír jóléti helyzetünkre (Spéder 2001). Dobossyék az együttélés módjának döntő szerepére hívják fel a figyelmet.

A nőkre jellemző inaktív státusok szintén nagy szegénységkockázattal járnak. A legkedvezőtlenebb a háztartásbeliek helyzete. Jóllehet kevesen vannak, de főképpen a jövedelmi pozíciójukat tekintve jelentősek a hátrányaik. Az anyasági segélyekben részesülők jövedelmi szegénysége a háztartásbelié alá marad, ám a deprivációs kockázataik jóval magasabbak. Ezt – az egyébként alacsony – nívót is csak úgy tudják elérni, hogy háztartásaik átlag feletti arányban jutnak segélyjuttatásokhoz. Közel egyharmaduk lakáskörülményei – főképpen a zsúfoltságra visszavezethetően – hátrányosak. (Erről lásd később a gyermekeknél.) Ám a széles értelemben vett deprivációs arányuk is sokkal rosszabb, mint az átlagos (26,3%). Itt nyomatékosan fel kell hívni a figyelmet a népesség összetételét elemző, a mellékletben megtalálható táblázatainkra. Noha igaz például, hogy a háztartásbeliek szegénységkockázata magas, az öregségi nyugdíjasoké pedig alacsony, tudni kell, hogy az összes jövedelmi szegény 5 százaléka háztartásbeli, 10,2 százaléka pedig öregségi nyugdíjas (melléklet M.2. táblázat). Az összes felnőtt szegény több mint három ötöde három aktivitási csoportba tartozik: 25,9 százalékuk alkalmazott, 19,9 százalékuk munkanélküli és 17,7 százalékuk rokkantnyugdíjas. Azt se hagyjuk figyelmen kívül, hogy – noha itt adósok maradunk a becsléssel – a korábbi (MHP) vizsgálatok szerint a gyermekek részaránya a szegények között igen magas.

A rendszer átalakulásának egyik hátrányos és a folyamat gyorsaságára gondolva mindenképpen meglepő következménye volt a területi és regionális különbségek növekedése. Szegénységvizsgálatainkban is fontos szerepet szántunk e folyamatok pontos dokumentálásának, a településtípus és régió szerinti különbségek feltárásának (Andorka-Spéder 1996; Spéder 2002a). Meglepő volt a szegénységkockázatok rendkívül gyors differenciálódása: az olló néhány év alatt feltűnően szétnyílt. Ebben a munkánkban nem foglalkozhatunk a trendek válto-

zásával (majd az „Életünk fordulópontjai” kutatási program 2. hulláma után lesz erre alkalmunk). Elsődleges feladatunknak annak vizsgálatát tekintjük, hogy a települési, illetve a regionális pozíció hatását mennyiben mutatják egységesnek az egyes szegénység-koncepciók (11., 12. táblázat). Négy konstrukció szerint a falvakban élők szegénységkockázata az átlagnál nagyobb. A hátrányok mértéke eltérőnek mutatkozik: a legnagyobb a szociálpolitikai szegénységet, illetve az abszolút depriváltságot illetően, jelentős a jövedelmi szegénység és mérsékelt a lakáskörülmények alapján. A budapestiek helyzete a jövedelmi, illetve a szociálpolitikai szegénységet tekintve a legelőnyösebb. Az életkörülményeket több szempont szerint és összetett módon mérő depriváltság esetében nem térnek el jelenősen a vidék és Budapest mutatói. Vajon azért mert Budapesten „az élet drágább”, és ugyanaz a jövedelem az igények szűkebb körét fedezi, vagy azért, mert a községekben gyakorolt önellátó tevékenység a jövedelmi hátrányokat ellentételezni tudja, esetleg azért, mert a budapestiek igényei magasabbak (a községekben élőké pedig alacsonyabbak), és így a jövedelmi diszparitásokat a szubjektív komponensek ellentételezik? Feltételezésünk szerint ez utóbbi hipotézis a leginkább elfogadható, ám kérdéseinkre választ itt nem tudunk adni.

11. táblázat

A különböző szempontok szerint szegények és depriváltak aránya az eltérő településtípusokon élő 18–74 éves népességben (%)

Településtípus	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegénység
Budapest	6,7	8,4	8,7	14,1	7,7
Megyei jogú város	7,3	8,9	11,0	13,4	10,3
Város	12,2	11,4	18,2	16,1	15,6
Község	18,1	16,5	23,4	17,1	23,0
Összesen	12,4	12,1	16,8	15,5	15,7

A regionális különbségeket a hét tervezett közigazgatási régió¹⁸ szerint adjuk meg. Akármelyik szegénységdefiníciót is használjuk a Dunántúl egy része és a Budapestet is magában foglaló Közép-Magyarország mutatkozik a legkevésbé szegénynek. Középen a két déli régió található, és a különböző szegénységrátákat tekintve közöttük csak csekély különbség tapasztalható. A legmagasabb szegénységkockázattal sújtott terület az Észak-Alföld, ezt követi Észak-(Kelet)-Magyarország, eltekintve a szociális segélyezéstől, mert ennek alapján az utóbbi helyzete valamivel kedvezőtlenebb. A különbségek a szociálpolitikai szegénység szerint a legnagyobbak (két és félszeres esélykülönbségek), ám a többi szegénységi koncepciót tekintve is kétszeresek.

12. táblázat
A különböző szempontok szerint szegények és depriváltak aránya az eltérő régiókban élő 18–74 éves népességben (%)

Régió	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegénység
Nyugat-Dunántúl	8,3	10,6	10,2	1,7	10,5
Közép-Dunántúl	9,9	11,3	13,6	10,8	10,5
Dél-Dunántúl	14,8	12,9	18,0	15,4	19,8
Közép-Magyarország	7,4	8,8	10,5	13,9	8,4
Dél-Alföld	14,3	10,2	17,5	15,4	14,8
Észak-Alföld	18,2	16,8	26,7	21,9	24,7
Észak-Magyarország	15,8	16,7	24,4	19,4	26,3
Összesen	12,4	12,1	16,8	15,5	15,7

Az elemzés első, bevezető részét követően megállapíthatjuk, hogy a hagyományos társadalomszerkezeti dimenzióban a szegénységkocká-

¹⁸ Közép-Magyarország: Budapest, Pest megye;
Közép-Dunántúl: Komárom-Esztergom, Fejér, Veszprém megye;
Nyugat-Dunántúl: Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala megye;
Dél-Dunántúl: Baranya, Somogy, Tolna megye;
Észak-Magyarország: Nógrád, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén megye;
Észak-Alföld: Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun, Szolnok, Hajdú-Bihar megye;
Dél-Alföld: Bács-Kiskun, Békés, Csongrád megye.

zatok és életkörülményekben mutatkozó hátrányok a várakozásnak megfelelően alakultak. A magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők, a munkaerőpiac aktív szereplői, a magasabb (fehérgalléros) foglalkozási státust betöltők, az öregségi nyugdíjasok, az ország északnyugati részén, illetve a Budapest környékén élők szegénységi kockázata messze átlag alatti.

2.2. DEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK - GYERMEKSZEGÉNYSÉG

Az elmúlt évtized egyik legmeglepőbb jelenségeként több helyen is leírtuk azt a folyamatot, ahogy a demográfiai tényezők teret nyertek az egyenlőtlenségek és szegénykockázatok generálásában (Andorka-Spéder 1996; Spéder 2002). Kutatási tematikánk egyik centrális eleme e folyamatok részletesebb vizsgálata, az ok-okozati kapcsolatok feltárása. A hipotézisek minden részletre kiterjedő vizsgálatára, a kauzális viszonyok elemzésének kiteljesítésére csak a panelfelvétel második hulláma után lesz lehetőség, hiszen akkor tudjuk majd a demográfiai változásokat összevetni azok anyagi/szegénységi/jóléti előzményeivel, illetve következményeivel. Arról, hogy a gyermekvállalás tételesen milyen mértékben tekinthető szegénységkockázati tényezőnek, illetve mennyiben igaz, hogy a szegények több gyermeket vállalnak, csak az ismételt adatfelvételt követően lesz kvantitatív ismeretünk. Ugyanez igaz a válás és a házasság jóléti következményeire, de az özvegyülés jóléti (és pszichikai) kockázataira is. Itt csak annak vizsgálatára van lehetőségünk, hogy továbbra is fennállnak-e a már ismert összefüggések (pl. a sok gyermek magas szegénységkockázatot jelent), továbbá hogy a különböző szegénységkonceptiók egyformán érzékenyek-e a demográfiai tényezőkre.

Előzetesen nyomatékosan felhívjuk a figyelmet mintánk egyik jellegzetességére, hogy tudniillik az nem háztartási, hanem személyi minta. Amennyiben tehát családokról vagy háztartásokról beszélünk, csak mint a kiválasztott személyek családjáról vagy háztartásáról lehet szó. Így például sokgyermekes családok helyett olyan felnőtt személyekről van adatunk, akik sokgyermekes családban élnek. E megszorí-

tásnak nincsen nagy jelentősége (vagyis állításaink nem torzítottak) akkor, amikor az egyes családok szegénységkockázatát az átlaghoz mérjük, vagy azt tárjuk fel, hogy meghatározott családtípusba tartozók átlagosan milyen arányban minősülnek szegénynek. Éppen ezért a következőkben csak ilyenfajta elemzéseket végzünk majd el. Nem lenne ugyanis helyes, ha adataink alapján, súlyozás nélkül, a szegény vagy deprivált háztartásokról, gyermekekről tennénk megállapításokat. A szegénységről nyilatkozva tehát mindig figyelemmel leszünk arra, hogy adataink a 18–74 éves felnőtt lakosságot és nem a háztartásokat reprezentálják.

A nemek szerinti megoszlások (13. táblázat) újól meg erősítik azt a felfogást, hogy a „szegénység feminizálódásának” tézise Magyarországon nem érvényes: a felnőtt férfiak és nők adatai mind az öt szegénységkonceptió szerint szinte hajszálra megegyeznek.

13. táblázat
A különböző szempontok szerint szegények és depriváltak aránya
a 18–74 éves népességben nemenként (%)

Nem	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegénység
Férfi	12,3	12,6	16,9	15,0	15,2
Nő	12,6	11,6	16,7	16,0	16,1
Összesen	12,4	12,1	16,8	15,5	15,7

A korcsoport hatását a különböző szegénységkonceptiók igen eltérően láttatják. Különösen a jövedelmi szegénység és a szigorúan értelmezett vagyoni depriváció jelez feltűnően más szegénységi kockázatokat. Míg az előbbit illetően az idősek előnyös pozíciót birtokolnak, az utóbbit tekintve náluk tapasztalható a legnagyobb lemaradás. Az idősek itt kimutatott kedvező jövedelmi helyzete nem egyedi eset: az 1990-es évek közepén-végén lefolytatott vizsgálatainkból nemzetközi összehasonlításban is ez derül ki, (Stanovnik et al. 2000). A későbbiekben látni fogjuk, hogy a kor szerinti szegénységkockázatok alapvetően a háztartás összetételétől függenek. Az abszolút depriváltság mutatójának értelmezéséhez két körülményre hívjuk fel a figyelmet. Egyrészt az idősebbek körében a mo-

dern életre jellemző háztartási vagyontárgyak (pl. automata mosógép, telefon) terjedése lassúbb, magatartási korlátokba ütközik. Másrészt ismert, hogy az idősek jelentős összegekkel segítik leszármazottjaik háztartását (vö. Spéder 2002c), amit a fiatalok gyakran fordítanak (kénytelenek fordítani) háztartási beruházási javak vásárlására.

14. táblázat
A különböző szempontok szerint szegények és depriváltak aránya
a 18–74 éves népesség egyes korcsoportjaiban (%)

Korcsoport	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegénység
18–29	12,7	14,3	14,9	14,7	15,2
30–39	14,7	16,1	16,6	20,2	21,6
40–49	15,5	13,2	17,4	19,4	17,4
50–59	12,3	7,7	14,9	14,5	13,8
60–69	8,1	8,4	18,6	10,4	11,2
70–75	6,6	9,5	24,2	7,9	11,0
Összesen	12,4	12,1	16,8	15,5	15,7

A háztartásnagyság és szerkezet, továbbá a gyermekek száma szerint vizsgálódva a várt összefüggéseket kapjuk (15. táblázat). Átlag feletti a szegénységi és deprivációs kockázata az ötfős, de még inkább az annál nagyobb háztartásokban élő felnőtteknek. És ez nemcsak a háztartásnagyságra érzékenyebb szegénységkonceptiók (jövedelmi szegénység, a zsúfoltságot is számba vevő lakásszegénység), hanem az arra érzéketlen összetett deprivációs változó szerint is igaz. (Jóllehet ennek szórása kisebb!) Figyelembe véve az együttélés típusát is, megállapíthatjuk, hogy az *egyszülős családok*¹⁹ több mint egynegyede (28,7%) jövedelmi szegény (16. táblázat). Ugyanilyen arányuk (28,8%) szociálpolitikai szegény, egyharmaduk (33,3%) deprivált, egy ötödük (21,8%) abszolút értelemben deprivált, és legkevésbé a lakás tekintetében vannak hátrányban, hiszen ezzel mérve szegénységgrátájuk csak kicsivel maga-

¹⁹ A családtypusok képzése során elkülönítettük a gyermeküket egyedül gyereket nevelő szülők két csoportját: egyrészt azokat, akik ténylegesen eltartják gyermeküket, másrészt azokat, akik felnőtt gyermekükkel élnek együtt.

sabb az átlagosnál. A hagyományos kiscsaládban eltartott gyermekekkel élők szegénységkockázata is átlag feletti, ám esetükben ez, ahogy a 16. táblázatban jól látható, a gyermekszám függvénye. A családok differenciáltabb tipizálása újabb összefüggésekre is rávilágít. A bonyolultabb összetételű, ezen belül különösen a gyermeket is nevelő háztartásokban élő felnőttek között átlag feletti a hátrányos helyzet előfordulása.

15.táblázat
A különböző szempontok szerint szegények és depriváltak aránya a 18–74 éves népesség eltérő nagyságú háztartásaiban (%)

Háztartás-nagyság (fő)	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegénység
1	12,4	10,7	28,9	15,8	9,7
2	10,7	5,9	15,4	13,1	9,7
3	10,6	7,7	13,6	14,6	13,6
4	11,4	11,6	12,2	14,7	16,7
5	15,8	24,8	18,4	20,1	27,9
6+	30,1	48,1	30,3	28,3	41,9
Összesen	12,4	12,1	16,6	15,5	15,7

Meglepő, hogy két szegénységkoncepció szerint a fiatal egyedül élők között átlag feletti a hátrányos helyzetűek aránya: a jövedelmi szegénység alapján annak közel kétszerese (21,6%), és deprivációs rátaik is a legrosszabbak között van (23,7%, illetve 28,4%). Ugyanakkor a segélyezésben nem kapnak megkülönböztetett figyelmet, és érthető módon a lakáshelyzet tekintetében sincsenek elmaradva. E csoport összetételét megvizsgálva megtudjuk, hogy közöttük az elváltak, a férfiak, a negyvenes éveikben járók és a községekben lakók fordulnak elő a leggyakrabban. (Ez magyarázhatja azt is, hogy miért nem tapasztalunk Magyarországon lényeges nemek szerinti különbségeket: míg a szegény nők egy jelentős hányada gyermekével/gyermekeivel egyszülős családot alkot, addig a szegény férfiak átlag felett élnek egyedül, illetve bonyolultabb háztartástípusokban.)

16.táblázat
A különböző szempontok szerint szegények és depriváltak aránya
a 18-74 éves népesség egyes családtípusaiban (%)

Családtípus	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegénység
Egyedül 50 évesnél fiatalabb	21,6	10,1	28,4	23,7	9,8
Egyedül 50 évesnél idősebb	9,0	10,9	31,8	12,5	9,4
Pár 50 évesnél fiatalabb	11,0	6,9	11,6	13,3	6,3
Pár 50 évesnél idősebb	6,3	4,0	12,4	8,5	9,1
Kiscsalád, kiskorúval	15,3	16,7	15,4	18,4	22,0
Kiscsalád, nagykorúval	7,1	6,5	10,7	10,5	10,8
Egyszülős, kiskorúval	28,7	17,7	26,6	33,3	28,4
Egyszülős, nagykorúval	14,9	9,4	21,8	19,2	13,4
Háromgenerációs, kiskorúval	18,5	29,8	18,2	20,7	28,8
Háromgenerációs, nagykorúval	8,4	8,9	10,8	11,1	18,8
Egyéb	16,8	21,6	21,2		
Összesen	12,4	12,1	16,8	15,5	15,7

A *gyermekszámot* tekintve már az egygyermekeseknek is az átlagosnál rosszabbak az esélyeik (eltekintve az abszolút depriváció arányától), és ahogy nő a gyermekszám, úgy emelkedik a gyermekes családban élő felnőttek (és gyermekeik) szegénységi kockázata (17. táblázat): három gyermeknél már az átlag kétszeresére, azt követően háromszorosára növekszik. Ez a hatás a lakásszegénységet illetően a legerőteljesebb, ám a segélyezés döntéshozói is érzékelik e csoportok hátrányos helyzetét, hiszen közöttük a segélyezett arány is magasabb. Ám a legkisebb szórással bíró változónkra, az összetett depriváltságra alapozva is megállapítható, hogy akinek három vagy annál több gyermeke van, annak szegénységi rátája meghaladja az átlagos kétszeresét.

Ha a családban élő *legfiatalabb gyermek életkora* szerint vizsgálódunk, azt tapasztaljuk, hogy szegény felnőttek a kisgyermekes családokban gyakrabban fordulnak elő.

17.táblázat

A különböző szempontok szerint szegények és depriváltak aránya a 18-74 éves népességben, a gyermekek száma és a legfiatalabb gyermek korcsoportja alapján tagolva (%)

	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegénység
18 évesnél fiatalabb gyermekek száma					
0	9,4	7,5	16,4	12,6	10,6
1	15,3	14,7	14,2	17,5	17,2
2	16,5	18,6	16,6	19,8	26,1
3	24,9	39,0	28,4	32,4	43,1
4+	41,9	66,5	53,2	43,3	67,2
A háztartásban élő legfiatalabb gyermek korcsoportja					
nincs gyermekkorú	9,4	7,5	16,4	12,6	10,6
-3 éves	21,3	27,7	21,6	23,2	27,1
4- 6 éves	18,0	23,8	19,9	23,4	30,7
7-14 éves	16,1	16,1	15,9	19,5	23,2
15-18 éves	14,5	13,8	13,2	15,9	16,3
Összesen	12,4	12,1	16,8	15,5	15,7

Az adminisztratív besorolás szerinti *családi állapot* hatása csak az elváltak esetében karakteres: közöttük magas a hátrányos helyzetűek aránya (18. táblázat). A jövedelmi megközelítés és részben az általános depriváltság szerint is szegénységi rátájuk az átlag közel kétszeresére rúg (19,4%, illetve 25,4%). A lakáskörülményeket tekintve kedvezőbb a pozíciójuk, és a segélyezett arányuk is csak kicsit rosszabb az átlagosnál.

Ha figyelembe vesszük a valós partnerkapcsolati relációkat is, némileg módosul a kép, a hátrányok kissé jobban azonosíthatóak lesznek (19. táblázat). Az *élettársi kapcsolatban* (partnerkapcsolatban) élő hajadonok és nőtlenek szegénységkockázata messze átlag fölötti. Az élettársi kapcsolatban élők mind a házasságban, mind pedig egyedül élő hajadonokkal való összehasonlításból vesztesen kerülnek ki. Ez valamilyen szegénységkonceptió szerint megállapítható.

A várt összefüggés mutatkozik az *elváltak* partnerkapcsolatai és szegénységkockázata között, amennyiben az előbbi (a lakáshelyzetet kivéve) csökkenteni látszik, a szegénységi és deprivációs rátát. Ugyanakkor a válás után élettársi kapcsolatban élők szegénységgrátái magasabbak, mint a házasoké. A válással kapcsolatos szegénységkockázat akkurátus vizsgálatára csak az adatfelvétel második hulláma után lesz lehetőségünk. Korábbi elemzéseink eredménye az a megállapítás, hogy a válás után újra megházasodók szegénységi kockázata magasabb a nem vált házasoknál, ugyanakkor sokkal alacsonyabb, mint a válás után „csak” élettársi kapcsolatot létesítőké.

Az *özvegyek* között viszont az élettársi kapcsolatban élők valamivel rosszabb helyzetben vannak, mint a társsal nem rendelkezők. Ez egybevág azon eredményekkel, amely szerint idős korban a családi együttélés típusa az egyik legfontosabb differenciáló tényező (Spéder 2001; Dobossy et al. 2003). Ugyanakkor erre nézve is további kutatások szükségesek.

18. táblázat

A különböző szempontok szerint szegények és depriváltak aránya az eltérő családi állapotúak között a 18–74 éves népességben (%)

Családi állapot	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegénység
Hajadon, nőtlen	13,2	14,8	19,2	15,9	15,3
Házas	11,6	10,6	12,6	13,8	15,6
Özvegy	11,0	11,7	27,5	14,5	12,9
Elvált	19,4	24,3	25,3	25,4	19,4
Összesen	12,4	12,1	16,8	15,5	15,7

19. táblázat

A különböző szempontok szerint szegények és depriváltak aránya az eltérő családi állapotú, illetve partnerkapcsolati formával rendelkezők között a 18–74 éves népességben (%)

Családi állapot	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegénység
Hajadon, nőtlen	11,5	12,2	18,0	13,9	14,2
Hajadon, nőtlen, élettárssal	20,4	26,0	24,6	24,8	20,2
Házasságban	10,8	10,3	12,0	13,5	15,5
Házasságban, külön él	23,2	20,9	34,0	24,4	20,6
Elvált, élettárssal	15,0	19,3	22,4	21,7	17,7
Elvált, egyedül	21,1	12,6	26,3	26,8	20,0
Özvegy, élettárssal	15,0	22,6	30,6	27,8	21,5
Özvegy, egyedül	10,7	10,7	27,3	13,4	12,2
Összesen	12,4	12,1	16,8	15,5	15,7

Végül, de semmiképpen sem utolsósorban az *etnikai* hovatartozás szinte mindennél jobban azonosítja az egyik legnagyobb szegénységkockázatokkal rendelkező csoportot. A *romák* minden közelítés szerint igen hátrányos helyzetben vannak (20. táblázat). A szegénységi kockázatok mértékét tekintve igazán nagy különbség nincsen a magukat „cigánynak vallók”, illetve az ilyen besorolást elhárítók ám a külső szemlélő által így kategorizáltak (csak megítélés szerint romák között), bár az előbbieket között valamivel nagyobb a szegények és depriváltak aránya.

A roma népesség több mint fele szegénynek, illetve depriváltak minősül minden közelítés szerint. Hogy a szegények között milyen nagy a roma népesség aránya, az attól függ, melyik identifikációs elvet fogadjuk el (melléklet M.13. táblázat). Ha csak azokat tekintjük romának, aki magukat annak vallják, akkor általában a szegények egytizede roma; kivételt a lakásszegénység jelent, ott magasabb, 14,4%-os a hányaduk. Ha a külső személy megítélését fogadjuk el, akkor a jövedelmeket, illetve a lakáskörülményeket tekintve a szegény népesség egyötödét, a depriváció, illetve a segélyezett helyzet alapján 15–16 százalékát teszik ki. Köztudott, hogy a roma népesség körében a már tárgyalt szegénységkockázati tényezők (iskolai végzettség, inaktivitás, magas gyermek-

szám, községi lakóhely, élettársi kapcsolat) kumulálódnak. A többváltozós elemzésre vár majd annak megállapítása, hogy milyen mértékű az etnicitás, illetve e tényezők egymásra hatása.

20. táblázat

A különböző szempontok szerint szegények és depriváltak aránya a 18-74 éves népesség meghatározott módon definiált etnikai csoportjaiban (%)

Etnikum	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Abszolút vagyoni depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegénység
Nem romának tartott	10,6	10,0	14,4	13,7	13,8
Roma identitású (1)	56,4	64,0	75,7	61,2	60,5
Nem roma identitású, romának tartott (2)	40,8	47,1	58,0	47,8	51,3
Romának tartott összesen (1+2)	50,3	50,6	68,9	56,1	56,6

3. A SZEGÉNYEK ÉLETMÓDJA

Tanulmányunknak ebben a fejezetében adatainkra építve körvonalazzuk a szegények életmódját, vélekedéseiket, nézeteiket. Először a vagyoni helyzetre és az életmód objektív elemeire vonatkozó ismereteinket foglaljuk össze, majd röviden a társadalomba való integráltság kérdéskörét járjuk körül, az integráció objektív mérőszámaitól a szubjektív jellegű indikátorokig. Ezután, talán még szubjektívabb területre térve, az elégedettséggel, az életpálya értékelésével, végül az aggodalmakból kiindulva a jövőbe vetett reményekkel foglalkozunk.

Hangsúlyozzuk, hogy ebben a fázisban nem célunk, hogy a leírt jelenségekre oksági magyarázatot adjunk. Amikor például azt rögzítjük, hogy a szegények magányosabbak az átlagosnál, nem feltételezzük vagy nem állítjuk, hogy a szegénység magányossá tesz (vagy fordítva, hogy a magányosok elszegényednek). Egyszerűen arról van szó, hogy adataink szerint a szegények között jelentősen nagyobb arányban vannak olyanok, akik magukat magányosnak érzik. Hogy ennek oka a szegények sajátos demográfiai, lakóhelyi vagy más ismérveiben keresendő, vagy tényleges, szerkezeti hatásoktól megtisztított összefüggés is van a szegénység és a magányosság között, erről ebben a fejezetben az esetek túlnyomó részében nem mondunk semmit. A szegénységkockázat befolyásoló tényezőivel az ezt követő fejezetben, logisztikus regressziós modellek révén fogunk foglalkozni.

Az ebben a részben közreadott elemzésben eltekintünk a szegények abszolút vagyoni depriváció segítségével meghatározott körétől, ehelyett viszont, mintegy kontrollcsoportként a *jómódúnak* definiált sokaság adatait közöljük. (A „jómódúak” meghatározását lásd az 1.5 fejezetben.) Ennek az eltérésnek két oka is van. Egyfelől – mint arról a későbbiekben részletesebben is szó lesz – a depriváltak azonosításához életmódjegyeket is alkalmaztunk, ezért módszertanilag nem lenne szerencsés, ha a későbbiekben éppen a csoportképzés alapjául szolgáló jellemzőket használnánk minősítésre. Másfelől az életmódjegyek esetén igazán érdekes és lényeges különbségeket sok esetben nem az át-

laggal, hanem egy jó értelemben vett középosztályi sztenderddel való összevetéskor találhatunk. Az egyes szegénységdefiníciókhoz kapcsolódó adatokat külön-külön csak akkor közöljük, ha érdemi eltérésre utalnak. A részletek a mellékletben megtalálhatók. Sok esetben azt figyelhetjük meg, hogy a szegénységkockázatoktól függetlenül a különféle szubjektív mérőszámok egymáshoz hasonló eredményeket produkálnak. Van azonban jó néhány olyan indikátor, amely nagyon is függ a csoportképzés módjától. Olyan esettel azonban nem találkozunk, amikor egymással ellentétes irányban tértek volna el az átlagostól az eltérő szempontok szerint szegények életkörülményei, vélekedései. Adataik összevetésekor feltűnik egy, csaknem kivétel nélkül érvényesülő tendencia: mind az életmódot és életkörülményeket, mind a különféle vélekedéseket, szubjektív jelzőszámokat tekintve az életkörülményeik alapján depriváltak nevezett csoport eredményei térnek el legjobban az átlagostól. Ennek megvan a maga módszertani oka. Az életkörülmények számtalan elemére kiterjedő deprivációs közelítés az egyetlen az általunk alkalmazott szegénységkonceptiók között, amely szubjektív elemeket is tartalmaz. Emlékezzünk: ahhoz, hogy valakit ilyen értelemben depriváltak tekintsünk, nem elégségesek a rossz objektív életkörülmények (mint például a jövedelmi szegénység és a rossz lakáskörülmények esetén), hanem az is feltétel, hogy az érintett a hiányt anyagi okokra vezesse vissza. Így aztán nem meglepő, hogy az ebbe a csoportba tartozó, részben egyéni vélekedésük szerint kategorizált személyek „érzékenyebbnek” bizonyultak a szubjektív mérőszámok alkalmazásakor.

Sok helyütt megfigyelhető másik eltérés a segélyezett csoportnál mutatkozik. Ez pozitív irányú anomália: az ő életviszonyaik és vélekedéseik jobban közelítik az átlagot. Ez az tény egyfelől arra utal, hogy segélyezett háztartások vagyoni helyzete jobb, mint például a jövedelmi szegényeké és a depriváltaké, másfelől azt is sejteti, hogy a segélyezett háztartások körébe nem kizárólag a legrosszabb lakás- vagy jövedelmi körülmények között élő háztartások, személyek kerülnek.

3.1 VAGYON ÉS ÉLETMÓD

3.1.1. VAGYONTÁRGYAK, ÉLETKÖRÜLMÉNYEK

A szegények vagyontárgyaira és életmódjára vonatkozó adataink csak korlátozottan alkalmazhatók elemzési céljainkra. Egyfelől felmérésünk tematikájába csak szűk számban fértek bele vagyonnal és általános életmóddal kapcsolatos kérdések. Másfelől ezek egy részét a szegénység deprivációs jellegű megközelítéséhez alkalmaztuk. Módszertanilag nem szerencsés megoldás, ha egy tipológiai célra igénybe vett változót a kapott típusok ismertetéséhez is felhasználjuk. Néhány esetben itt mégis kivételt teszünk, két okból is. Egyfelől három szegénységkonceptción független ezen vagyoni és életmódbeli jellemzőktől. Másfelől a deprivációs jellegű megközelítés – mint arról már szó volt – nem a vagyontárgyak pusztá birtoklását, illetve annak hiányát vette figyelembe, hanem funkcionális indoklásának személyes megítélését is. Mindezeket szem előtt tartva a következőkben azt vizsgáljuk, hogy az egyes szegénységkategóriákba tartozó személyeknek milyen a fontosabb vagyontárgyakkal való ellátottságuk, továbbá foglalkozunk az életmódjukat jellemző néhány fogyasztási, szabadidő-eltöltési gyakorlat elterjedtségével.

A négyféle szegénységkonceptció alapján kialakított csoportok közötti különbség szisztematikus. A legrosszabb pozíciót szinte minden összefüggésben a deprivált csoport foglalja el. Ez nem meglepő, hiszen ezt a csoportot részben ezen változók alapján képeztük (lásd fenn). Hozzájuk viszonyítva valamivel jobb helyzetről számoltak be a jövedelmi és a lakásviszonyok szerint képzett szegénységkategóriák tagjai. A segélyezettek noha szintén mélyen átlag alatti helyzetről nyilatkoztak, de pozíciójuk mégis jobb volt, mint a másik három konceptció alapján képzett szegénységcsoporté.

A vagyontárgyakat tekintve legnagyobb különbség aszerint mutatkozott, hogy van-e a háztartás tulajdonában autó. Ez a deprivált háztartások 15, a rossz lakáskörülmények között élők 21, a jövedelmileg szegények 27, a segélyezettek 33%-a esetében fordult elő. (Ugyanez az arány a teljes lakosság körében 50, a jómódúak között 80% volt. A pontos adatokat lásd a mellékletben, *M.14. táblázat*).

Az objektív lakásviszonyai értelemszerűen a rossz lakáskörülmények között élőknek voltak a legkedvezőtlenebbek: 29%-uk lakott olyan lakásban, amelyben mindenkinek volt külön szobája és 49%-uk olyanban, amelyben WC és fürdőszoba is volt. Ezek az arányok igen csak elmaradnak az átlagostól (ez a külön szoba esetében 72%, a fürdőszoba és WC esetében 92%), de a szegények többi kategóriájában szokásos lakásviszonyoktól is.

A további vagyontárgyakat tekintve már kisebbek a differenciák. A lakáshelyzetük és a jövedelmük szerint szegények, továbbá a depriváltak közös jegyeket mutatnak, míg tőlük élesen elkülönül a segélyezettek csoportja. Utóbbi – a szegények egyéb kategóriáihoz viszonyítva – előnyöket mutat, míg a másik három csoportban nagyjából hasonlóan alacsony a vagyontárgyak birtoklásának aránya. Az egyes elemeket tekintve azt állapíthatjuk meg, hogy az ellátottság a színes televízió esetében a legmagasabb: a rossz lakáskörülmények között élők 77, a depriváltak 80, a jövedelmileg szegények 81, a segélyezettek 88%-ának van otthon ilyen készüléke, míg a teljes népességben ugyanez az arány 94%, a különbség tehát minimális. A legnagyobb lemaradás három vagyoni elemben mutatkozik: automata mosógépe a jövedelmi, a lakás- és deprivált szegények 32–36%-ának van mindössze, a szociálpolitikai szegényeknél már 44%-os az ellátottság mértéke, míg a teljes népességben 66%-os. Videója a szociálpolitikai szegények 46%-ának van, a másik három kategóriában 30–37%-os az arány, míg a teljes népességben 60%; végül számítógéppel a teljes népesség átlagához képest (30%) a segélyezett szegények fele akkora (16%), a másik három kategória kb. harmad akkora hányada (7–12%) rendelkezik csak.

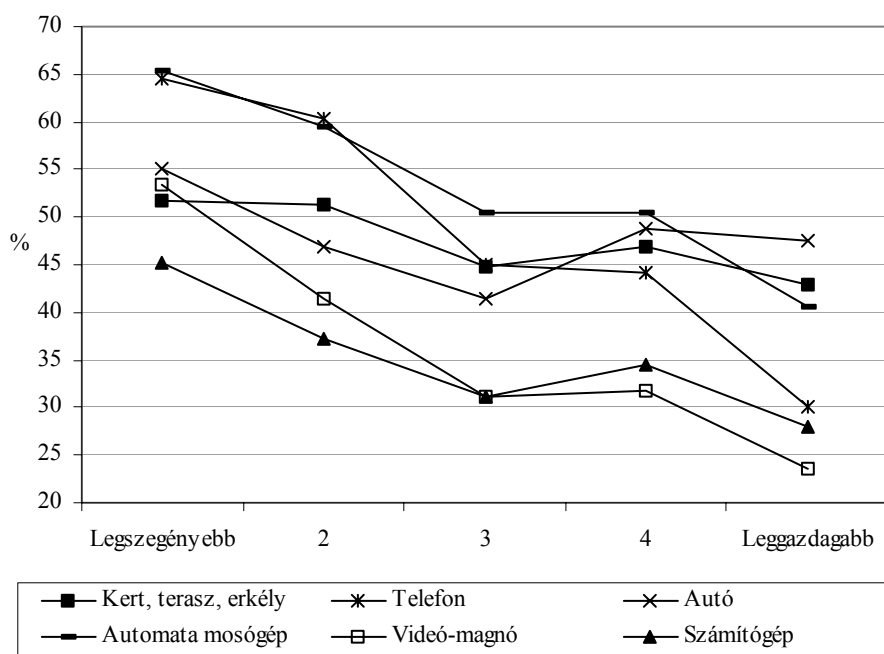
A szegény háztartások vagyontárgyakkal való ellátottságát áttekintve tehát alapvető és lényeges leszakadást tapasztalunk, nemcsak a felsőközéposztályhoz, de az össztársadalmi átlaghoz viszonyítva is. Az a tény például, hogy a szegény háztartások csaknem felében az adatfelvétel idején nem volt semmiféle telefonkészülék,²⁰ nem csupán a vagyontárgy hiányát jelzi, hanem olyan életforma megnyilvánulása is, amelyet a szűkösség és a hiány determinál. Míg a társadalom jelentős részében e javak vásárlásáról hozott döntésnek része a végső soron

---

²⁰ A segélyezett szegények helyzete e tekintetben is jobb adatfelvételünkkor, több mint kétharmaduk rendelkezett telefontal.

individuális szinten ideálisnak tételezett életstílus vezérelte funkcionális mérlegelés, addig a vizsgált csoportokban ennek lehetősége szűkreszabott. Noha a szegények vagyontárgyak iránti igénye némiképp alacsonyabb, mint a társadalom többségénél, a lényeges különbség mégsem ebben, hanem a hiányok okában figyelhető meg.

Az 1. ábra azt mutatja meg, hogy néhány kiválasztott (sem nem legszélesebben, sem nem alig elterjedt) vagyontárgy milyen arányban hiányzik anyagi jellegű okból az egyes ekvivalens jövedelmi ötödökbe tartozó háztartásokban.

I. ábra

Egyes vagyontárgyakkal, életkörülmény-elemekkel anyagi okok miatt nem rendelkezők részaránya a jövedelmi kvintilisekben

A görbék meredeksége valójában arra utal, hogy néhány vagyontárgy mennyire kötődik egy bizonyos életstílushoz, illetve mennyire általános, társadalmi helyzettől függetlenül elérendő cél. Mint az egymáshoz viszonylagos közel eső arányokból látható, az autó és a jó minőségű lakás az anyagi pozícióhoz csak lazán kötődő törekvés, hiszen

azok, akik nem birtokolják, anyagi helyzetüktől csaknem függetlenül szeretnék ezeket elérni. Ezzel szemben a könnyebben megszerezhető (olcsóbb) vagyontárgyak hiánya a jómódúak körében lényegesen alacsonyabb hányadban vezethető vissza anyagi okokra. Tegyük ehhez még hozzá, hogy a társadalom jómódú csoportjaiban vagyontárgyakról gyakran anyagi okokból is tudatos mérlegelés nyomán mondanak le (a mélyhűtő megjavíttatása vagy autópálya-matrica vásárlása; új bútor vagy nyaralás stb.), és ezt persze szintén a fent említett elképzelt életstílus határozza meg.

Ha a fenti ábrához hasonló módon áttekintjük azt, hogy a különféle szegénységcsoportokban az érintettek milyen arányban mondanak le anyagi okokból egy vagyontárgy birtoklásáról, a finanszírozási nehézség túlsúlya nem mutatkozik egyértelműnek. Különösen igaz ez a számítógép, és még inkább az automata mosógép és a telefon esetében. Ezen utóbbiak hiányát a szegény csoportok kétharmada anyagi eredetűnek mondta, míg a számítógép esetében a szegénynek minősülő válaszadóink alig több mint két ötöde nyilatkozott úgy, hogy azért nem rendelkeznek vele, mert nincs rá pénzük. A többiek egyebet adtak meg magyarázatként. Eme első pillanatban meglepő eredmény mögé vagy az „ignoti nulla cupido” elvét képzelhetjük, vagy az igények egyfajta racionális hierarchiáját (Maslow).

20. táblázat

A különböző szempontok szerint szegények és depriváltak csoportjaiban az adott vagyontárgyat anyagi okokból nem birtoklók aránya (%)

A tárgyat nem birtoklók között azok aránya, akik ezt anyagi okból nem engedhetik meg maguknak	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Depriváltóság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegénység
Kert, terasz kellemes környezetre nyíló erkély	53	60	73	54
Telefon	66	69	84	56
Autó	55	56	81	56
Automata mosógép	66	65	92	68
Videó magnó	54	55	85	54
Számítógép	43	43	69	45

3.1.2. ÉLETMÓD

A javak egyszerű tulajdonlásánál természetesen érdemlegesebb struktúráképző tényező maga az életmód, amely a birtokolt vagyontárgyak használati módjától a – társadalmilag igencsak kötött – szabadidő eltöltésén át egészen az életvitel tudatos szervezésének kérdéséig terjed. E legutóbbi mozzanat jelentősége a modern (sőt posztmodern) társadalmakban egyre inkább felértékelődik. Közkeletű vélekedés azonban (pl. Bourdieu), hogy az életvitel szervezésnek módja csupán a társadalom jómódú, magasabb, de legalább középső pozíciót elfoglaló rétegeiben működik lényeges strukturáló tényezőként, hiszen a szegények életvitelére oly sok külső kemény korlát közé van szorítva, hogy körükben nem következhetett be az életvitel szervezésének felértékelődése. Jelen vizsgálat már csak korlátozott kérdésprogramja miatt sem alkalmas arra, hogy állást foglaljon ebben a komplex és igen nehezen megoldható problémában, hiszen teljes körűen csupán 13 igen egyszerű életmódjegyről van információnk.

Ezek az életmódjegyek a szinte kivétel nélkül előforduló tevékenységektől (naponta egy tál meleg étel elfogyasztása), csupán a társadalom csekély hányadára jellemző aktivitásokig terjednek (előregedett bútorok lecserélése, vendéglőbe járás a családdal), voltak köztük olyanok is, amelyek szinte mindenkinek a vágyai között szerepeltek (pénzgyűjtés) és olyanok is amelyekről a társadalom többsége nem anyagi okokból mond le (színházba járás, barátok meghívása vacsorára stb.).

A kérdőívünkben szereplő 13 életmódjegyet csoportokba rendezhetjük aszerint, hogy az adott szempontból az egyes szegénykategóriák milyen mértékben szakadnak el a társadalmi átlagtól. Elsőként a naponta egy tál meleg étel elfogyasztását említhetjük, ami teljesen általános mind a társadalom egészében, mind a szegények között (a szegények mind a négyféleképpen meghatározott csoportjának 97–98%-ára érvényes). Kicsi, 5–10%-os a lemaradás a naponta örömet okozó munkavégzést illetően is: míg az egyes szegénycsoportok tagjainak 66–72%-a, a teljes minta 76%-a válaszolt igenlően az erre irányuló kérdésre (M.15. táblázat). Már nagyobb, ám még mindig nem aránytalan a

hátrány, a szabadidő eltöltését feltérképező életmódjegyek szerint, így a sportolásban, a hobbi, illetve a saját magára fordított idő mennyiségében, a kulturális aktivitás terén, az étteremben ebédelés és a barátok meghívása esetében. Az egyes szegénycsoportokban 35–40%-ot tesznek ki azok, akik elég időt tudnak magukra, hobbijukra szakítani, míg 23–26%-uk végez testmozgást, úz sportot. Ugyanez az arány a teljes lakosságon belül, 50, illetve 35%. A havonta egyszer a családdal étteremben ebédelni és színházba, hangversenyre, múzeumba menni - ez a társadalom egészében sem volt túlságosan elterjedt (11,5% és 13%). Ehhez képest jelent viszonylag kis lemaradást az egyes szegénycsoportok néhány százalékos, minden esetben 5% alatt maradó mutatója. Végül a barátok vacsorára invitálása - a deprivált csoport kivételével - a szegények 14–15%-ára jellemző, amit a teljes társadalomra vonatkozó 24%-os adathoz kell viszonyítani.

Legnagyobb hátrány az össztársadalmi átlaghoz képest a nyaralási lehetőségekben, a ruha- és újságvásárlásban és a takarékoskodásban mutatkozik. A depriváltak abszolút legrosszabb pozíciója a csoport kialakításának módszerével kapcsolatos, hiszen ezt a kategóriát részben ezen életmódjegyek hiánya alapján definiáltuk. Tény azonban, hogy az említett jegyeket illetően a szegények másik három csoportja is igen jelentős elmaradásban van; sőt azt is megállapíthatjuk, hogy a jövedelmi szempontból szegények még némileg rosszabb helyzetben vannak a lakáshelyzetük alapján és a szociálpolitikai megítélés szerint szegénységekhez képest. Nézzük röviden az adatokat: üdülésre - és most az említett módszertani probléma miatt - nem számolunk a deprivált csoporttal - a szegények 13–16%-a tud évente egyszer elmenni, szemben a társadalom 42%-os arányával, míg havonta 5000 Ft-ot 17–22%-uk képes félretenni, szemben a társadalom 41%-os arányával. A jómódúak között ez a két életmódelem 70–75%-os hányadban jelenik meg. Újságra a jövedelmük és a lakásviszonyaik szerint szegények felének a segélyezettek 60%-ának van pénze, míg új ruhát 18–20%-uk tud rendszeresen venni (a társadalom egészére vonatkozóan ez a két arány 70%-os, illetve egyharmados).

3.2. INTEGRÁCIÓ

A szegénységben élők életmódjának egyik legfontosabb dimenziója a társadalom egészébe való integrálódás. Igen lényeges, hogy milyen erős és milyen minőségű kapcsolatokat képesek kiépíteni egyfelől a társadalom jobb körülmények között élő közösségeivel, másfelől létezik-e saját csoportjukon belül hasonló minőségű kapcsolatháló. Ennek a kérdésnek a vizsgálata legalább annyira lényeges, mint az állam integráló, segélyező szerepének elemzése, hiszen mindenféle állami politikát hatástalaníthat a különféle helyzetű rétegek közötti kapcsolatháló hiánya, illetve fordítva: a jól működő társadalmi, rokonsági szolidaritás esetleg kiegészítheti és/vagy helyettesítheti az állam, önkormányzat integratív funkcióját, segélyező programjait.

A társadalmi integráció kérdéskörének igen fontos mind a szubjektív, mind az objektív vetülete. A következőkben először azt mérjük meg, hogy a szegények különbözőképpen definiált csoportjai milyen mértékben vesznek részt a háztartások közötti pénz-, munka- és áru-transzferekben: milyen mennyiségben és kitől kapnak segítséget, illetve maguk a szegény háztartások segítenek-e másoknak.

Ezt követően a társadalmi integráció szubjektív vetületét mutatjuk be, azt, hogy a szegények mennyire érzik magukat magányosnak. Végül az anómiát mérő jelzőszámok alakulását tekintjük át.

3.2.1. A SZEGÉNYEK RÉSZVÉTELE A HÁZTARTÁSOK KÖZÖTTI TRANSZFERVISZONYOKBAN

A háztartások közötti segítségnyújtást mind a patronáló, mind a kedvezményezett felet tekintve három megnyilvánulási formában, összesen 12 dimenzióban vizsgáltuk. Célunk az aktuális kapcsolatok feltárása volt. Ennek megfelelően kérdéseink vagy az interjú időszakára (mostanában, rendszeresen), vagy az adott évre vonatkoztak, és nem foglalkoztak a természetében más örökséggel. A főbb támogatási for-

mák megkülönböztetése megfelel a nemzetközi és hazai szakirodalomban alkalmazottnak (Bócz 2001):

- pénzbeli támogatás,
- munkabeli segítség,
- természetbeni ajándékozás.

A *pénzbeli* támogatáson belül megkülönböztettünk (1) rendszeres, (2) kisebb összegű alkalmi és (3) nagy összegű egyszeri támogatást.

A *munkabeli* segítések hét fajtáját különítettük el. Ezek: (1) háztartási munka, (2) gyermekgondozás, (3) beteggondozás, (4) bevásárlás, (5) építkezés, (6) javító-, szerelő munka, (7) ügyintézés.

A *természetbeni* segítségnek két nagyobb típusát definiáltuk: (1) a hagyományos élelmiszerek (zöldség, hús) és (2) az egyéb ajándékok (pl. ruhanemű, tisztítószer stb.) juttatását.

A társadalmi integráció hipotetikus mintáira alapozva kísérletet tettünk a szegények háztartásközi transzferviszonyainak a felvázolására. Véleményünk szerint egy erősen *integrált* társadalomban várható, hogy a legrosszabb körülmények között élők jelentős, átlag feletti jövedelmi és természetbeni támogatásban részesülnek, míg ők maguk az átlagosnál nagyobb, de legalább annak megfelelő mértékben nyújtanak munkabeli segítséget más háztartásoknak. Az olyan társadalomban viszont, amelyben a szegények erősen *szegregálódtak*, a számukra juttatott jövedelemtranszfer feltevésünk szerint átlag alatti marad, ám (elsősorban a szegény háztartások között) jelentős mennyiségű áru-, de még inkább munkasegítések áramlanak. Végül egy erőteljesen *individualizálódott* társadalomban a szegények igen alacsony arányban részesülnének a háztartások közötti amúgy is alacsony transzferáramlásból.

Adataink azt mutatják, hogy a más háztartásból származó különféle pénzbeli támogatásokból – az eltérő módon definiált – szegények háztartásai nem részesültek számottevően átlag feletti mennyiségben (Spéder 2002d). Lényegében hasonló kép mutatkozott az árusegítéget tekintve is. Elég egyértelműnek látszik, hogy más háztartásoktól jelentősebb volumenben nem jut a szegényekhez olyan erőforrás (pénz, áru), amelynek szűkében vannak.

Feltételezésünk szerint a munkasegítés különbözik az anyagiakhoz közvetlenebb módon kötődő többi transzfertől, hiszen itt a támogatást nyújtó az idejével, illetve más, nem anyagi jellegű erőforrásával gaz-

dálkodik. Várakozásaink azonban nem teljesülnek: a szegények általában valamivel – de nem lényegesen – kevesebb kapott munkasegítség-ről számoltak be, mint a válaszadóink átlaga.

A kapott transzferek összességét áttekintve leginkább az emelhető ki, hogy a szegények támogatói között sokszor átlag feletti arányban szerepelnek nem rokonok.

Az adott transzfereket tekintve már lényegesen több az eltérés. A pénzügyi segítségnyújtásról megállapítható, hogy a szegény háztartások lényegesen ritkábban szerepelnek adományozóként, mint az átlag. Nincs ebben semmi meglepő, mint ahogy talán abban sem, hogy élelmiszert, illetve egyéb árujellegű segítséget szintén valamivel átlag alatti mennyiségben adnak. Ugyanez a munkajellegű segítségeket illetően viszont már nem minden esetben volt megfigyelhető, ebben a szegények aktivitása átlagos (pl. háztartási munka végzése, betegek gondozása).

Ha az egyes formáinak különbségeit számításán kívül hagyjuk és a transzfereket összességében tekintjük, azokban a szegény társadalmi csoportok csupán átlagos arányban részesülnek, ugyanakkor azonban az ő hozzájárulásuk jelentősen átlag alatti, így egyenlegüknek nagyobb az aktívuma, mint a teljes népességé. Míg egy átlagos kérdezett háztartás 1,9 adott és 1,2 kapott transzferről számolt be, addig a szegény háztartásoknál ezek az arányok közel egyenlők (a részletes adatokat lásd a mellékletben, M.17.–M.22. táblázat).

Ha azonban eltekintünk a mennyiségektől, s csak azt vizsgáljuk meg, hogy a szegény háztartások milyen arányban részesülnek a transzferforgalomnak, akkor arra az eredményre jutunk, hogy ezek mintegy fele semmiféle segítséget/támogatást nem kap, s csaknem ekkora hányada nem is ad. Különösen elgondolkodtató, hogy az állami/önkormányzati segélyekben részesülő szegény háztartásoknak is csak mintegy a fele számolt be arról, hogy a kérdezett formák legalább valamelyikében támogatást kapott más magánháztartástól.

A transzferáramlás minden formájából a háztartások valamivel több mint negyede (27%), maradt ki, ez az arány a szegény háztartások körében magasabb (31–35%). Ez az eredmény arra utal, hogy a szegénységben élő háztartások jelentős, az átlagnál magasabb hányada nem rendelkezik működőképes háztartásközi kapcsolathálóval.

A 21. táblázat a főbb adatokat foglalja össze:

21. táblázat
 Transzferáramlások a különböző szempontok szerint szegények és depriváltak,
 illetve a jómódúak csoportjaiban

	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmény	Depriváltság (életkörülmény)	Szociálpolitikai szegénység	Jómódú	Teljes népesség
Nyújtott transzferek átlagos száma (eset)	1,51	1,40	1,53	1,57	2,20	1,86
Transzfert adók aránya (%)	51	50	51	53	66	61
Kapott transzferek átlagos száma (eset)	1,23	1,23	1,20	1,37	1,11	1,23
Transzfert kapók aránya (%)	47	46	45	50	42	43
Egyenleg	-0,29	-0,16	-0,33	-0,20	-1,09	-0,63
Nem ad, és nem kap (%)	34	35	35	31	25	27

Az adatok áttekintése alapján úgy tűnik, hogy a különböző meghatározások alapján szegénynek minősülő csoportok egyike sincs a háztartások közötti transzferáramlás kitüntetett helyén. Noha összességben a szegények valamivel több segítséghez, támogatáshoz jutnak más magánháztartásokból, mint amennyit nyújtanak, mégsem ők ennek a cserének a legfőbb kedvezményezettjei. Ha a korábban felvázolt tipológiával vetjük egybe, a tények a szegények integrációjának meglehetősen alacsony szintjére, inkább individualizálódott viszonyokra utalnak. Ennek a képnek az ellenőrzéséhez érdemes megvizsgálni a társadalmi integráció néhány szubjektív vetületét, elsősorban is a magányosságot.²¹

²¹ Itt nem tudunk belemenni abba a kérdésbe, hogy milyen tényezők és körülmények valószínűsítik a transzferforgalomba való belépést. Erről lásd (Bócz 2001; Spéder 2002d).

3.2.2. MAGÁNYOSSÁG

Felmérésünkben külön kérdéssor foglalkozott a magányossággal, a személyek közötti kapcsolatháló észlelt erősségével. Az interjúalanyoknak arra kellett válaszolniuk, hogy magukra nézve mennyire tartják érvényesnek a következő állításokat:

- „Mindig van valaki, akivel beszélgethet mindennapi problémáiról”.
- „Szükség esetén mindig támaszkodhat valakire”.
- „Gyakran érzi úgy, hogy senkit sem érdekel, amit mond”.
- „Hiányzik az életéből a meghittség és a melegség”.
- „Gyakran érzi magányosnak magát”.

Felmérésünkben az interjúalanyok abszolút többsége teljesen elutasítja a magányosságra utaló válaszlehetőséget, viszont akárhogy is közelítettük ezt a fogalmat, és a szegénységdefiníciók közül is bármelyiket használtuk, kivétel nélkül igaz volt, hogy a szegények kisebb arányban hárították el, illetve nagyobb arányban tartották igaznak magukra a magányosságra utaló minősítést. A szegények, illetve a teljes minta tagjainak véleményében kimutatott eltérés az esetek túlnyomó többségében statisztikailag jelentős mértékű volt, így levonható az a következtetés, hogy a szegények az átlagosnál nagyobb magányosságot éreznek.

Részleteket tekintve először is arra hívnánk fel a figyelmet, hogy mind a teljes sokaság, mind a szegények egyes csoportjai a „Mindig van valaki, akivel beszélgethet mindennapi problémáiról” és a „Szükség esetén mindig támaszkodhat valakire” állításokat utasították el a legkevésbé. Az egyes szegénycsoportok 10–11%-ot meg nem haladó mértékben minősítették ezeket „egyáltalán nem igaznak”-nak vagy „inkább nem igaz”-nak. E két állítás kapcsán tért el a legkevésbé a szegények állásfoglalása a teljes populáció átlagától; amelyre nézve ez a két arány 8, illetve 5%.

Ezzel szemben a környezet érdektelenségét; a meghittség, melegség hiányát; a magányosságot már a szegények egyharmada, vagy annál is nagyobb hányada érzékeli, bár a különbözőképp definiált szegénységi csoportok között ezen állítások fogadtatásában sem volt különbség.

Annál inkább a teljes populációhoz képest. Míg a meghittség, melegség hiányát az egyes szegénycsoportok 31–38%-a konstataálta, a társadalmi átlag csak 25% volt, a „Gyakran érzem magányosnak magam” állítással a szegények 30–34%-a azonosult, míg a társadalom egészében az így nyilatkozók 23%-ot tettek ki. Végül a környezet érdektelenségét 32–37%-uk tapasztalta, szemben a társadalom 25%-ával (részletesebben lásd a mellékletben, *M.16. táblázat*).

A magányosság érzete természetesen erősen összefügg a háztartás nagyságával, közelebből az egyedülléttel. Ez azonban nem szegényspecifikus jelenség: az egyszemélyes háztartásban élők bármelyik szegénysébe tartozók lényegesen magányosabbnak érzik magukat, mint a többszemélyes háztartások tagjai. Egy példát kiragadva: a jövedelmi szempontból szegények közül azok, akik egyszemélyes háztartásban élnek, 70% ért egyet részben vagy teljesen azzal az állítással, hogy „Gyakran érzem magam magányosnak”, míg az egyéb háztartásban élők esetében ez az arány csak 27%. Sok esetben az idősebb kornak is ilyen hatása van. Azonban az összefüggések tendenciája – mint említettük – a nem szegényekre is igaz. Eredményeink alapján mégis úgy tűnik, hogy az egyedül élő szegények magányosság érzete erősebb (az egyszemélyes háztartásokban élő szegények még magányosabbnak érzik magukat, mint az egyszemélyes háztartásban élő nem szegények).

Az átlagtól való viszonylag csekély és változó szerkezetű eltérések láttán összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy a magányosságot tekintve a szegények hátrányai talán kisebbek, mint a különféle objektív életmódjegyek esetében.

3.2.3. ANÓMIA

Az eddigiekben a rendelkezésünkre álló információk alapján megvizsgáltuk a szegények társadalmi integráltságának objektív, illetve szubjektív aspektusait. Ide kapcsolódik az anómia fogalma is, amelynek egyfelől komoly elméleti háttere (Durkheim, Merton), másfelől mérésének – az eredeti elméleti alapoktól sok tekintetben elszakadó – gazdag empirikus társadalomtudományi hagyománya van (Shrole stb.).

Hazánkban ez a jelenség a rendszerváltással párhuzamosan, sőt azt lényegesen megelőzve gyorsan terjedt. Andorka Rudolf úgy vélekedett, hogy a „növekvő anómia, elidegenedés stb. volt ... az egyik fő oka (vagy a fő oka) a rendszerváltásnak”. (Andorka 1992). Az 1990-es évek elejétől azonban – igen magas szintről – csökkenni kezdett, ez alól csupán a normaszegés dimenziója jelentett kivételt 1997-ben²² (Spéder–Paksi-Elekes 1998). Az adatok azt mutatták, hogy a jövedelem csökkenésével „nő az anómia intenzitása, illetve a (jövedelmi) szegénységi helyzetbe kerülés tényével és gyakoriságával erős kapcsolatot mutat” (i. m.: 501.).

Felvételünk az anómia/elidegenedés öt közvetlen jelzőszámáról nyújt adatokat, melyek az eddigi tapasztalatok szerint sikeresen használhatók, és alkalmasak a jelenség különféle dimenzióinak (normaszegés/szabálytisztelet; hatalomnélküliség; orientációhiány; elidegenedés a munkától; magány) mérésére úgy, hogy a különféle dimenziókhoz egy-egy állítás rendelhető. Tételesen a következőkről van szó:

- *Normaszegés*: „Aki vinni akarja valamire az életben, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon.”
- *Hatalomnélküliség*: „Mindennapi dolgaimat nem tudom befolyásolni.”
- *Orientációhiány*: „Manapság annyira komplikált az élet, hogy leggyakrabban nem is tudom, mitévő legyek.”
- *Elidegenedés a munkától*: „A munkában általában nem lelem örömeimet.”
- *Magány*: „Senki sem törődik azzal, hogy mi történik a másik emberrel.”

A 22. táblázat röviden összefoglalja az anómia és az elidegenedés elterjedtségét a szegények, a jómódúak és a teljes társadalom körében. (Mivel a különféleképpen meghatározott szegénységcsoportok adatai közötti különbségek nem kardinálisak, itt csak az értékhatárokat közöljük.

²² 1997 óta a normaszegés szükségességének érzése is csökkent valamelyest. „Aki vinni akarja valamire az életben, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon.”
Az egyetértők aránya (%)

	1993 (forrás MHP)	1997 (forrás MHP)	2002
Teljesen igaz	38,9	43,9	33,9
Inkább igaz	39,0	34,1	34,9

22. táblázat
Az anómiát mérő állításokra adott „teljesen igaz” és „inkább igaz” válaszok aránya a szegények, a jómódúak és a teljes népesség körében (%)

Az anómia dimenziói	Szegény:		Jómódú:		Teljes népesség:	
	teljesen igaz	inkább igaz	teljesen igaz	inkább igaz	teljesen igaz	inkább igaz
Normaszegés	37-42	32-36	27	37	34	35
Hatalomnélküliség	12-13	36-38	8	31	10	34
Orientációhiány	26-31	32-34	7	21	17	29
Elidegenedés a munkától	8-9	19-21	4	9	6	15
Magány	27-33	33-37	13	37	21	36

Az adatokból megállapítható, hogy az anómia minden vizsgált dimenziója az átlagosnál gyakrabban fordul elő a szegényeknél, azonban az eltérés mértéke megnyilvánulási formák szerint számottevően különbözik. Legerőteljesebb az orientációhiányt tekintve, míg például a normaszegés terén lényegesen kisebbek a differenciák. A jómódúak és a szegények adatainak átlagtól való eltéréseit összevetve arra a következtetésre jutunk, hogy a felsőközéposztály tagjai az orientációhiányban, a magányban és a normaszegésben mutatnak lényegesen átlag alatti arányban anómikus jegyeket. (részletesebben lásd a mellékletben, M.23. táblázat).

Összességében – hasonlóan, mint a magányosságról – azt állapíthatjuk meg, hogy bár a szegények a társadalom átlagánál nagyobb arányban mutatnak anómikus jegyeket, de a különbség kevésbé tűnik jelentősnek, mint az objektív jellegű (pl. vagyoni) mutatók szerint. Ez a megállapítás az exclusion (kirekesztődés) alapú szegénységkonceptiók hazai érvényessége szempontjából tekinthető lényegesnek. Adataink alapján ugyanis úgy tűnik, hogy Magyarországon a szegények objektív viszonyaik (jövedelem, vagyon) szerint jobban leszakadtak a társadalom többségétől, mint szubjektív vélekedéseikben.

3.3. ELÉGEDETTSÉG

Az elégedettség általános értelemben, illetve az élet egyes dimenzióira vonatkoztatva igen régóta használt szubjektív társadalmi jelzőszám. Mi ezt a következőkben úgy fogjuk fel, mint az egyén objektív körülményeire vonatkozó szubjektív mérlegelést kifejező társadalmi jelzőszámot. Elvárásunk bizonyos értelemben vitatható. Az elégedettségkutatások egyik alapvető megállapítása (pl. Veenhoven 1998), ugyanis hogy egyénileg az életkörülmények objektív dimenziói a vártnál kisebb mértékben határozzák meg az elégedettséget. Jelen vizsgálatunk szempontjából itt az a középponti kérdés, hogy a szegények esetében a rosszabb objektív életkörülmények alacsonyabb elégedettséggel járnak-e együtt?

A vizsgálatban hét elégedettségi dimenzióban gyűjtöttünk adatokat. Ezek: a munka, a partnerkapcsolat, a lakás, az egészségi állapot, az életszínvonal, az eddigi életpálya, és a jövőt érintő kilátások. A következőkben áttekintjük az első öt dimenzióban adott válaszokat; az utolsó kettővel majd a későbbiekben foglalkozunk. Az elégedettséget szokásaink szerint egy 11 fokú skálán mértük, ahol a 0 jelenti a legalacsonyabb, míg a 10-es a legmagasabb elégedettséget.

Sajnos adatfelvételi programunk terjedelmi korlátai megakadályozták, hogy az egyéni, illetve a háztartási szinten túlmutató, általános jellegű kérdéseket tegyünk fel. Ezért nem tudjuk tesztelni az exclusion meglétének, pontosabban nemlétének szempontjából kritikus kérdést, hogy vajon jelenleg is igaz-e az a kilencvenes évek elején tett megállapítás, miszerint: „A jövedelmi szegénység ... alapvetően az egyéni élethelyzet anyagi szféráiban befolyásolja az elégedettséget, és adataink szerint nem nagyon »terjed át« az egyéni élet »emberi« viszonyaira, illetve a környezet és az ország helyzetének általános megítélésére” (Andorka–Spéder 1994).

3.3.1. ELÉGEDETTSÉG A LAKÁSSAL, HÁZZAL

A felmérés szerint a lakással való átlagos elégedettség mutatja valamivel magasabb, mint 7 pont, a jómódúak esetében pedig 7,9. (M.24. táblázat) Ugyanez a paraméter a szegények különféleképpen definiált kategóriáinak mindegyikében átlag alatti maradt, de a csoportok közötti különbségek jelentősebbnek tűnnek, mint a hasonlóságok. A legalacsonyabb átlagos érték 5,1 értelemszerűen a rossz lakáskörülményeik alapján szegénynek minősítettek körében mutatkozott. A depriváltak mutatója 5,5, a jövedelmileg szegényeké 6,1, míg a szociálpolitikai szegényeké 6,5. A szubjektív és objektív helyzet összefüggése azonban elég gyengének látszik: az objektíve rossz lakásviszonyok csak kevesebb mint 10%-át magyarázták az elégedettség teljes szórásának, és az érintettek mintegy 30%-a minősítette 7-esre vagy magasabbra lakásviszonyait.

3.3.2. ELÉGEDETTSÉG A MUNKÁVAL

A munkával való elégedettségre vonatkozó kérdést csak a kereső tevékenységet végzőknek tettük fel, márpedig a szegények – akármelyik meghatározást is használjuk – átlag feletti arányban tartoznak az inaktívok közé.

A megkérdezettek körében az index átlagos értéke 7,3-nak adódott (a jómódúak esetében 7,8). A jövedelmi szegények és a depriváltak ugyanezen mutatója 6,5, a rossz lakáskörülmények között élőké 6,9, a segélyezettéké 7,1. A kimutatott eltérések még annál is alacsonyabbak, mint amit a lakással való elégedettségre nézve megfigyeltünk.

Az összefüggés akkor is érvényes, ha számításba vesszük, hogy a jövedelmi szegények nagyobb arányban végeznek alacsonyabb presztízsű (pl. fizikai) munkákat. Eszerint a szegények egyazon foglalkozási csoporton belül is elégedetlenebbek munkahelyükkel. Valószínű, hogy e mögött részben az egy foglalkozási csoporton (pl. segédmunkás) belüli jelentős objektív munkakörülmény-különbségek is meghúzódhatnak.

3.3.3. ELÉGEDETTSÉG AZ ÉLETSZÍNVONALLAL

Az életszínvonalukkal – mint rendszerint – a mi vizsgálati alanyaink is lényegesen elégedetlenebbek, mint a lakásukkal, illetve munkájukkal: mutatónk átlagos értéke 5,67 (a jómódúaknál 7,0). A szegény csoportok elégedettsége életszínvonalukkal teljesen érthetően jóval alacsonyabb az átlagértékeknél. A legkisebb átlagos érték a depriváltaknál mutatkozik (4,1), ezt követi a jövedelmi szegények 4,5-es adata. A két csoport közötti különbség – azon túl, hogy a depriváltak általában is érzékenyebben reagáltak a szubjektív mérőszámokra – talán azzal is magyarázható, hogy az életszínvonal a jövedelemnél tágabb fogalom, és így jobban kötődhet a vagyonhoz, amely viszont éppen a depriváltak azonosítása során használtuk legátfogóbban. A rossz lakókörülmények között élők életszínvonallal való elégedettségének átlagos értéke 4,78, míg a szociálpolitikai szegényeké 4,99.

3.3.4. ELÉGEDETTSÉG A HÁZASSÁGGAL, PARTNERKAPCSOLATTAL

A partnerkapcsolattal való elégedettség – amelyet mi a házastárssal, élettárssal élőkől kérdeztünk – hagyományosan kiemelkedő. A mi esetünkben is megfigyelhető ez, az átlagos érték 8,7, a válaszadók csaknem 30%-a az adható legmagasabb pontszámmal értékelte házasságát, partnerkapcsolatát. Egyébként nem függetlenül attól, vajon a partner jelen volt-e a kérdőív kitöltésénél. Nagyon érdekes eredmény, hogy ez a jelenség is összefügg a jóléti státussal. A szegények valamennyi kategóriájában – ha csekély mértékben is – valamelyest alacsonyabbnak adódott a mutató, mint a társadalmi átlag. Legelégedetlenebbnek a depriváltak mutatkoztak (8,3), őket követték a rossz lakókörülmények között élők (8,4), majd a jövedelmi szegények és a segélyezettek (8,5). Érdeemes lenne megvizsgálni, hogy ez a különbség kizárólagosan strukturális tényezőkből (kor, iskolázottság, élettársi kapcsolatok eltérő aránya stb.) eredeztethető-e, vagy ezen felül esetleg létezik-e valamilyen speciális motívum.

3.3.5. ELÉGEDETTSÉG AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTTAL

Közismert, hogy az egészségi állapottal való elégedettség erősen függ a válaszadó életkorától (az életkor emelkedésével csökken). Ezt az együtt járást a mi felvételünk is kimutatta: az egészségi állapottal való elégedettség szórásából mintegy 24%-ot magyarázott a válaszadó életkora. Mivel azonban a különféle meghatározások szerint szegények átlagos életkora csak 1–3 évvel fiatalabb a teljes átlagnál, így ennek befolyásoló ereje nem mutatkozott igazán jelentősnek.

Szintén ismert tény, hogy a szegények objektív mérőszámokkal mért egészségi állapota lényegesen rosszabb az átlagosnál, ezért nem meglepő, hogy az azzal való elégedettségük is átlag alatti (7,0). Míg a rossz lakókörülmények között élők ebben mutatkozó hátránya csekélyebb mértékű (6,8), a depriváltaké és a jövedelmi szegényeké (6,5), továbbá a segélyezetteké (6,4) már nagyobb. Ez a fél foknyi átlagos különbség életkorra 'átszámítva' mintegy 7 évnek felel meg,²³ vagyis egészségi állapotukkal való elégedettségük szerint a szegények az ennyivel idősebbek nemzedékébe tartoznának (a részletesebb adatokat lásd a mellékletben, M.24. táblázat).

3.4. A JELENLEGI HELYZET, ÉLETPÁLYA ÉRTÉKELÉSE

Igen érdekes kérdés, vajon hogyan érzékelik életútjukat, jelenlegi körülményeiket azok a személyek, akiket mi, kutatók rossz körülmények között élőként klasszifikáltunk. Láttuk, hogy vagyoni helyzetük nemcsak az objektív adatok szerint rosszabb az átlagosnál, hanem azt saját maguk is úgy minősítik. Elképzelhető, hogy számukra az élet nem anyagi dimenziói ellensúlyozó, „kárpótló” szerepet nyernek, de a társadalmi integráció alacsonyabb szintje ezt nem látszik alátámasztani. Ennek ellenére nyitott kérdés, vajon ők maguk hogyan értékelik a helyzetüket. Ha rossznak tartják, mennyiben tekintik ezt az elmúlt

---

²³ Az egészségi állapottal való elégedettséget az életkorral magyarázó regressziós egyenlet B-je: -0,073

évek, illetve ennél hosszabb időszak következményeinek? Életkörülményeik érzékelt minőségét jogosnak vagy jogtalanak gondolják maguk számára? Feszültséget kelt-e bennük az indokoltnak tartott és a tényleges életkörülményeik közötti távolság, vagy nincs is ilyen? A következőkben ezeket a kérdéseket járjuk körbe.

Felvételünk alanyai „*átlagos életkörülményeik*”-et egy 0-tól 10-ig terjedő skálán 5,8-ra értékelték, „*életük eddigi alakulása*”-t pedig 6,5-re. Nem meglepő módon erős összefüggés (Pearson-féle korreláció: 0,62) figyelhető meg az életúttal és a jelenlegi életkörülményekkel való elégedettség között: minél jobbnak tartja valaki az utóbbit, jó eséllyel annál elégedettebb az előbbivel. Ennek megfelelően a „jómódúak” csoportjában az átlagosnál magasabb (6,9, illetve 7,4) mindkettő mutatója.

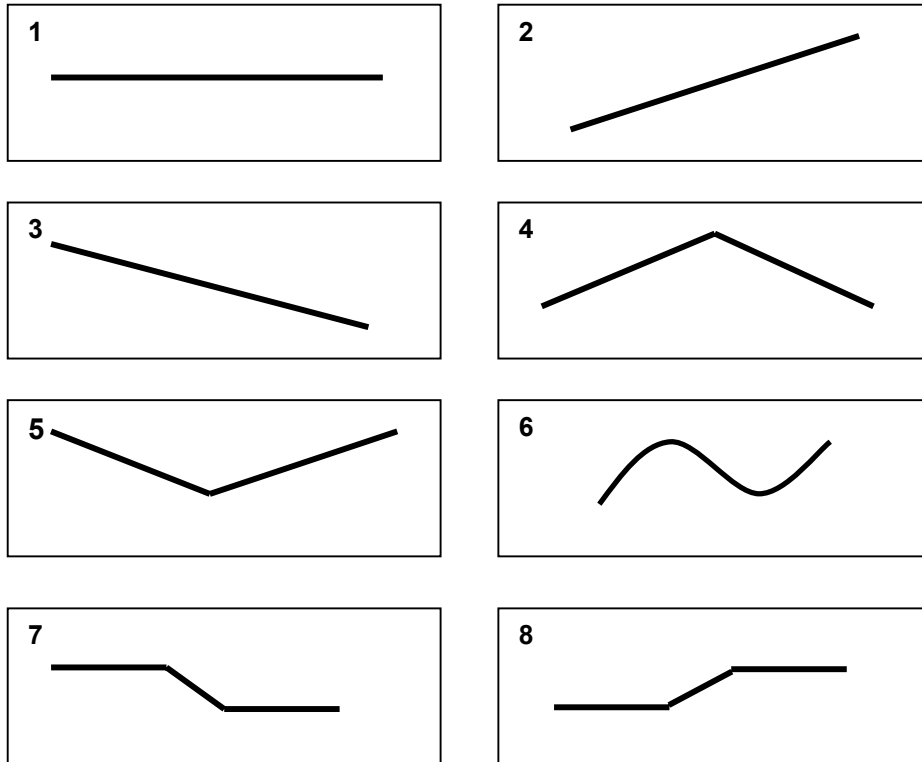
Ezzel szemben a szegények különböző kategóriáiba tartozók – számottevő eltéréssel – mind jelenlegi életkörülményeikkel (4,4–5,2), mind eddigi életpályájukkal (5,3–5,9) elégedetlenebbek. A legalacsonyabb mutatók a depriváltak csoportjában adódtak, ők életkörülményeiket átlagosan 4,4-re, életük eddigi alakulását 5,5-re értékelték. (Náluk jobbnak érzékelték a helyzetüket a jövedelmi szegénységben és a rossz lakásviszonyok között élők (4,8), és ők valamelyest elégedettebbek voltak életük eddigi alakulásával is (5,5–5,6). A segélyezettek adták meg az átlaghoz leginkább közelítő, de attól azért elmaradó értéket 5,2, illetve 5,9). (A részletesebb adatokat lásd a mellékletben, M.27. és M.28. táblázat.)

Adataink tehát azt mutatják, hogy a szegénység nemcsak az objektív életkörülményekben, hanem azok szubjektív észlelésében is megmutatkozik. Persze ez az összefüggés nem tekinthető determinisztikusnak (például a depriváltak 6 és az igen alacsony jövedelműek 11%-a életkörülményeit 8 vagy még magasabb ponttal értékelte), de összességben mégis erősnek mondható.

Vizsgálatunkban külön kérdés tudakozódott arról, hogy az emberek milyen irányú változásokat érzékeltek életükben 1990-óta. Arra kértük interjúalanyainkat, hogy nyolc egyszerű ábra közül válasszák ki azt, amely személyes viszonyaikat a legjobban jellemzi (II. ábra).

A felkínált nyolc ábrából négy (1, 4, 5, 6) összességében sem süllyedést, sem emelkedést nem jelez, míg kettő (2, 8) emelkedő, újabb kettő (3, 7) pedig süllyedő tendenciát ír le. Az ábrák azonban máshogy is

csoportosíthatóak, ugyanis míg közülük három (1, 2, 3) következetes, törések nélküli (bár különböző) irányzatot ír le, addig a másik öt az életpályán belüli irányváltásokra utal.

II. ábra

Válaszlehetőségek a „Milyennek érzi életkörülményeinek alakulását” kérdésre*

* A kérdés pontos megfogalmazása: „Kérem gondoljon saját életkörülményeinek alakulására 1990-től kezdődően. Melyik ábrával tudná ezt a tíz évet leginkább jellemezni?”

Végül is a válaszadók csaknem fele (48%) az összességében sem süllyedést, sem emelkedést nem mutató ábrák közül választott. A válaszadók másik fele között valamivel nagyobb arányban (28%) választott süllyedő, mint emelkedő (25%) jellegű ábrát.

A rendszerváltás óta befutott életútját folyamatosnak, egyirányúnak érezte a válaszadók 46%-a, 54% ugyanakkor olyan ábrát választott, amelyben legalább egy töréspontot jelzett.

Megvizsgálva az általunk különféle szempontok alapján szegényként klasszifikált csoportokat, az átlaghoz részben hasonló, részben azonban attól eltérő választási arányokkal találkozunk (lásd a mellékletben, M.26. táblázat). Egyfelől nincs jelentős különbség a második szempont szerint, azaz a szegények a teljes népességhez hasonlóan nagyjából fele-fele arányban vélték életútjukat töretlennek, illetve érzékelték benne váltást. Másfelől (talán a depriváltak kivételével) hasonló, az 50%-ot alulról közelítő azon szegények aránya, akik 1990 óta sem emelkedést, sem süllyedést nem konstataáltak általános életkörülményeikben. Ez a csoport – ha jelentős részét külső megítélés alapján így is lehetne minősíteni – önmagát nem érzi egyértelműen a rendszerváltás vesztesének

Amiben számottevőek a különbségek, az a magukat egyértelműen nyertesnek, illetve vesztesnek tartók belső aránya: a szegények 36-47%-a helyzetének nyilvánvaló romlását érzi, míg javulását csupán 11-16%.

Külön-külön vizsgálva az eltérő szempontok alapján körülhatárolt csoportokat, ismét a depriváltak nyilatkoznak a legpesszimistább módon: az ide tartozók 47%-a életkörülményeinek romlását érezte. Csaknem ilyen magas (45%) ez a arány a jövedelmeik szerint szegények esetében is. Relatíván kedvezőbb képet mutat a másik két kategória, amelyben a rosszabb pozíciót konstataálók aránya alacsonyabb, 36%.

Az adatok azt sugalmazzák, hogy a szegények figyelemre méltó hányada nem érzi magát a rendszerváltás vesztesének, közöttük jelentős azok csoportja, akik jelenlegi helyzetüket időben távolabbra vezetik vissza. Igazán érdekes persze az lenne, ha ezen szubjektív, retrospektív életút-értelmezések mellé helyezhetnénk egyfelől az életpálya különböző időpontjaiból származó objektív adatokat, másfelől ütköztethetnénk azokat a válaszadók egykori vélekedéseivel is. Ilyen információk azonban panel jellegű adatbázis híján jelenleg még nem állnak rendelkezésünkre.

A harmadik kérdéskör arra irányul, vajon mekkora feszültséget váltanak ki jelenlegi életkörülményeik a válaszadóknak, mennyiben érzik ezt rosszabb minőségűnek, mint amire magukat érdemesnek tartják.

Ennek a kérdésnek a vizsgálatára adatainkra alapozva egy új indikátort szerkesztettünk, az ún. státusfeszültség mutatóját. Képzési módja a következő volt: megkérdeztük a válaszadókat, hogy egy 0-tól 10-ig terjedő skálán hogyan minősítenék jelenlegi életkörülményeiket, majd megkértük őket, hogy ugyanilyen osztályozás szerint mit tartanának indokoltnak önmaguk számára. A két érték különbségeként megkaptuk a *státusfeszültség* mértékét. Természetesen előfordul, hogy nincs különbség az érdem szerinti és az érzékelt életkörülmények között, sőt akár negatív státusfeszültség is előfordulhat, amennyiben valaki úgy érzi, hogy az indokoltnál jobbak a létfeltételei. Hazánkban azonban már a státusfeszültség hiánya is elég ritka (14%), negatív értékbe pedig 1%alatti gyakorisággal fordul. (A státusfeszültség mérőszámáról részletesebben: Spéder-Kapitány 2002.)

A vizsgálatunkban kimutatott 2,6-es átlagos értékű státusfeszültség (8,5–5,9) nemzetközi összehasonlításban igen magas. A jelenlegi szubjektív életkörülmények és a státusfeszültség viszonyát módszertani okokból nem korrekt vizsgálni, mivel az utóbbit részben az előbbiből képeztük. Ez a probléma azonban már nem áll fenn, ha az (ekvivalens) jövedelmi ötödöket és a státusfeszültséget vetjük össze. Ekkor a két érték negatív összefüggését figyelhetjük meg. Ez alapján várható, hogy a szegények átlag feletti státusfeszültségről számolnak be (lásd M.26. táblázat). Közülük is kiemelendő a depriváltak, akik a jelenleginél átlagosan 3,7 egységgel jobb életkörülményeket tartanak megérdemeltnek a maguk számára. Ez több mint kétszerese a jómódúak által érzékelt státusfeszültségnek. A kategórián belül e szempontból is a szociálpolitikai szegények helyzete a legkedvezőbb, bár az indikátor rájuk vonatkozó értéke valamivel még mindig magasabb az átlagosnál.

3.5. A JÖVŐRE VONATKOZÓ KILÁTÁSOK

Dolgozatunknak ezt a fejezetét azzal a kérdéssel zárjuk, hogyan látják a szegények a jövőt. Milyen aggodalmak élnek körükben, vélekedésük szerint mennyire determinálja a múlt és a jelen perspektíváikat ?

3.5.1. AGGODALOM

Az aggodalom olyan szubjektív jelzőszám, amely a tapasztalatok szerint hatásosan egészíti ki az objektív változók magyarázó erejét, ezért erre kérdőívünk több különböző helyen is kitértünk. Mi most azzal a kérdéscsoporttal foglalkozunk, amely, életkori megkötés nélkül, minden érintettre kiterjedt.

A kérdésben aggodalom kiváltására alkalmas 10 különféle okot soroltunk fel, amelyek aszerint csoportosíthatóak, hogy mennyire személyközeliek. Kettő szigorúan egyénhez kötött (saját egészségi állapot, munkahely elvesztése), három családi természetű (gyermekei jövője, családja anyagi helyzete, párkapcsolata). A másik öt ok úgy rendszerezhető, hogy közülük három inkább az országos jelenségekre utal (az ország gazdasági helyzete, az itt élő külföldiek növekvő száma, a közbiztonság romlása), míg kettő napjainkban talán inkább már globális probléma (háború, atomkatasztrófa, illetve a környezeti állapot romlása).

Három válaszlehetőséget kínáltunk fel azoknak, akik érintettnek érzik magukat az egyes problémákban: nagyon aggódik, kicsit aggódik, egyáltalán nem aggódik. Öt tárgykör kapcsán a válaszadók több mint két ötöde jelentős aggodalomról számolt be: gyermekei jövője, családja anyagi helyzete, a közbiztonság romlása, háború/atomkatasztrófa, a környezeti állapot romlása. A másik pólust egy olyan téma képezte, amely a válaszadók többségét egyáltalán nem nyugtalanította: ez a párkapcsolat. Számunkra meglepő volt, hogy a dolgozók csaknem fele egyáltalán nem gondolt aggodalommal munkahelye esetleges elvesztésére.

Amennyiben indexet képzünk a 10 válaszból, megállapíthatjuk, hogy gyakorlatilag nincsenek olyan személyek, akik semmiért sem aggódnak, és csak a válaszadók 13%-a nem aggódott semmiért sem nagyon.

Nem meglepő, hogy a szegények átlag feletti arányban szoronganak családjuk anyagi helyzete miatt. Mind a négy kategóriájukban a többség (58–69%) nagyon aggódik ezért, s elhanyagolható azok hányada,

akik ettől teljes mértékben mentek (részletesebben lásd a mellékletben, *M.27. táblázat*).

Részben, de nem teljesen anyagi indíttatású a gyermekek jövője miatt érzett aggodalom, amely értelemszerűen csak a gyermekeseket érintheti. Eredményeink szerint ennek az érzésnek az intenzitása igen erős, hiszen csupán 8% volt az egyáltalán nem, míg csaknem kétharmados (63%) a nagyon aggódók aránya. A szegények körében ezek az egyébként is megdöbbentő adatok még szélsőségesebbek: az egyáltalán nem aggódók hányada 3-7, a nagyon aggódóké 69-77%.

A szegények között elég kevés a foglalkoztatott, az a kisebbség azonban, amelynek van munkahelye, átlag feletti arányban tart annak elvesztésétől. Míg a munkahellyel rendelkezők kevéssel több mint felét (54%) nyugtalanítja ez a kérdés, a szegények között 61-től (segélyezették) 73%-ig (depriváltak) terjed az arányuk, a „nagyon aggódóké” pedig az átlagos 21%-kal szemben 30-37%-os. Ezek az adatok szubjektív oldalról támasztják alá azt az objektív alapokon már megismert tényt, hogy a szegénység és a munkahely elvesztésének kockázata között erős összefüggés van, bár az ok-okozat iránya vitatható. Egyfelől a munkapiaci pozíció instabilitása növeli a szegénység kockázatát, másfelől a szegények, ha el tudnak helyezkedni, nagyobb arányban dolgoznak instabil, bizonytalan viszonyok között.

A hátrányos életkörülmények között élők átlagosnál rosszabb egészségi állapota közismert, és érthető, ha ez megmutatkozik az önértékelésben is. Külön figyelmet érdemel viszont, hogy a párkapcsolatért érzett aggodalom is átlag feletti, bár hasonló jelenséget az elégedettség vizsgálata is kimutatott. Míg az érintettek 13%-a aggódott nagyon a párkapcsolata miatt, addig a szegények körében ez az arány 16-19% volt.

Áttekintve az aggodalom kiváltására alkalmas azon okokat, amelyek személyes vagy családi indíttatásúak, a szegények átlag feletti érintettségén túl megfigyelhetjük, hogy igazán jelentős különbségek az anyagi természetű kérdések kapcsán mutatkoztak (lásd *M.25. táblázat*). A tágabb horizontú, országos, illetve globális léptékű problémákra áttérve egészen más kép tárul elénk. Ha például megvizsgáljuk az ország gazdasági helyzete miatt érzett aggodalmat, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a szegények különféleképpen definiált csoportjaiból származó válaszok nem sokkal térnek el az országos átlagtól. Míg a depriváltak

valamivel e feletti, a jövedelmi szegények, a rossz lakáskörülmények között élők és a szociálpolitikai szegények valamivel ez alatti arányokat produkáltak. Hasonló eredményt kaptunk, amikor, „az itt élő külföldiek növekvő száma” által kiváltott nyugtalanságukról tudakozódunk, csupán a depriváltak aggódtak valamivel átlag feletti mértékben. Kiemelésre érdemes, hogy a közbiztonság és a környezeti állapot az átlagosnál kevésbé aggasztja a szegényeket. A válaszadót közvetve érintő aggodalmak közül csak egynek az intenzitása haladja meg egyértelműen átlagost: a háborútól, atomkatasztrófától való félelem. Nagyon is elgondolkodtató, hogy az interjúalanyok csaknem felének (48%) vannak ilyen balsejtelmei,²⁴ de még ezt is felülmúlja a szegények körében mért arány (53–56%). Ez az adat azonban valójában nem módosít az eddig kialakított összképen. *Eszerint azokban a dimenziókban, amelyek közvetlenül érintik a válaszadót (saját vagy családja helyzete), a szegények az átlagot meghaladó aggodalomról számoltak be, míg az áttételesen ható veszélyforrásokat a szegények az átlaghoz hasonlóan értékelik.* Az ország ügyeivel kapcsolatos fokozott nyugtalanság inkább a kispolgárság jellemzője, a környezet állapotáért és az esetleges háborúk miatt érzett aggodalom különösen a nők, de nem a szegények sajátja.

3.5.2. OPTIMIZMUS/PESSZIMIZMUS

Annak tisztázására, hogy az eddigi élethelyzet, illetve az érzett aggodalmak kapcsolatban vannak-e a jövőre vonatkozó kilátásokkal vagy befolyásolják-e azokat, két kérdés alkalmas. Egyfelől azt tudakoltuk a válaszadótól, hogy milyen életkörülményekre számít öt év múlva (mintegy 11% nem tudott biztos választ adni), másfelől azt, hogy mennyire elégedett perspektíváival. (A mérést szokás szerint 0-tól 10-ig terjedő skálán végeztük.). Ezen felül képeztünk egy „optimizmus/pesszimizmus” változót is, amely a státuszfeszültség változójához hasonló félépítésű, és a jelenlegi, illetve a jövőben várt életkörülmények egymáshoz való viszonyát mutatja. Vagyis az optimista, aki a

---

²⁴ Bár ebben minden valószínűség szerint az adatfelvétel előtt néhány hónappal történt szeptember 11-i terrortámadás is szerepet játszott.

jelenleginél jobb életkörülményekre számít, pozitív, míg a pesszimista, aki helyzete romlását jósolja, negatív értéket kap. (A mutatószámról részletesebben lásd a *Gyorsjelentésben*.) A 23. táblázat összefoglalja a különféle szegénységkategóriákba tartozók néhány fontosabb adatát.

23. táblázat

A múlt, a jelen és a jövő értékelésének néhány jelzőszáma a különböző kritériumok alapján definiált szegények körében és a teljes népességben

	Szegény (jövedelmi)	Rossz lakás- körülmények	Depri- váltság (életkörülmények)	Szociál- politikai szegénység	Jómódú	Teljes népesség
Életkörülmények 5 év múlva	5,50	5,81	5,16	5,97	7,42	6,41
Elégedettség a jövőre vonatkozó kilátásokkal	5,35	5,83	5,08	5,78	7,29	6,30
Optimizmus / pesszimizmus-skála	0,70	0,95	0,76	0,70	0,48	0,56
A kilátásaikkal elégedettek aránya ²⁵ (%)	22,8	29,3	18,6	28,2	52,4	35,8
Az optimisták aránya (%)	47,4	53,1	49,8	48,7	44,8	46,1

Az adatokból érdekes ellentmondásokkal tarkított kép bontakozik ki. Míg a szegények az átlagosnál alacsonyabbnak várják öt évvel későbbi életkörülményeiket és átlag alatti mértékben elégedettek jövedelmi kilátásaikkal is, addig az optimizmus/pesszimizmus-skála szerint valamivel az átlag feletti derűlátásról tesznek tanúbizonyságot. Ez úgy lehetséges, hogy a szegények a jelenlegi életkörülményeiket az átlagosnál legalább annyival rosszabbnak tartják, mint a majdanit. Ez azt mutatja, hogy a szegényeknek legalább ugyanakkora aránya bízik helyzetének javulásában, mint a társadalmi átlag. Ez az eredmény mindenképpen kedvező, ha elfogadjuk, hogy „a jövő akkor veszik el, ha a remény elveszik”.

²⁵ Azok aránya, akik a jövőre vonatkozó kilátásaikkal való elégedettségüket legalább 8-asra értékelték.

4. A SZEGÉNNYÉ VÁLÁST MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK – JÖVEDELMI SZEGÉNYSÉG

Ebben a fejezetben a szegénnyé válást meghatározó tényezőket tárjuk fel, illetve vizsgáljuk egy többváltozós elemzési módszer, a logisztikus regressziós modell segítségével.

4.1. A LOGISZTIKUS REGRESSZIÓS MODELLEKRŐL

A logisztikus regresszió eszközével mód van annak kimutatására, hogy a modellbe bevont egy-egy magyarázó változó (például a válaszadó neme vagy gyermekeinek a száma) hogyan hat a szegénnyé válás esélyére, miközben *kontrollálja más változók hatását*. Így például képesek vagyunk feltárni, hogy a két gyermeket nevelő személyek esetében lényegesen (szignifikánsan) nagyobb-e annak kockázata, hogy (mondjuk, jövedelmi) szegénységben éljenek, mint a csupán egy gyermeket nevelőkében.

Ez az egyszerű összefüggés természetesen minden további nélkül kimutatható egy leíró táblázattal (lásd 1. fejezet, *17. táblázat*), amelyből kiderül, hogy itt nincs igazán jelentős eltérés (15,3%, illetve 16,5%). Kérdés azonban, hogy ez a hasonlatosság nem rejt-e el olyan társadalm szerkezeti differenciákat, amelyek torzíthatják a két csoport közvetlen összehasonlítását. Így tegyük fel, hogy az egy gyermeket nevelők nagyobb arányban alkotnak csonka, egyszülős családot, amelynek a helyzete alapvetően rosszabb, mint a kétszülősöké. Ha ezt a szerkezeti különbséget kiszűrnénk, kiderülne, hogy a kétszülős családok közül a kétgyermekesekének nagyobb a szegénységi kockázata, mint az egygyermekeseké. Ezt a kérdést egy háromdimenziós tábla (jövedelmi szegény-e * nevelt gyermekek száma * az együtt élő szülők száma) segítségével tisztázhatnánk.

Feltételezhetjük – sok más mellett – azonban azt is, hogy a kétszülős, de csak egy gyermeket nevelő családokban átlag feletti a magasabb iskolázottak gyakorisága. Mivel azonban a magasabb iskolázottság rendszerint magasabb átlagos jövedelemmel jár, ez a körülmény alacsonyabbnak mutatja az egygyermekes családok rizikóját. Ennek a hatásnak a kiszűréséhez, azonban már egy igen összetett, négydimenziós táblázatra lenne szükségünk. A sort folytathatnánk, hiszen újabb és újabb rejtett strukturális tényezők jöhetnek szóba.

A logisztikus regressziós modellezés alkalmas ezeknek a torzításoknak a kiküszöbölésére. Példánkban a gyermekszámnak a szegénység esélyére gyakorolt hatását úgy határozza meg, hogy abból kiszűri a modellbe bevont összes többi változó hatását. Ez igen-igen lényeges előny, azonban ahhoz, hogy érvényesíthessük, több előismeretre van szükségünk, mint az egyszerű eloszlások, táblázatok esetében. Az alábbiakban röviden összefoglaljuk a legfontosabbakat. A logisztikus regressziós modellekkel kapcsolatban további információkkal pedig a szakirodalom szolgál (pl. Székelyi–Barna 2002; Backhaus et al. 2000).

A logisztikus regresszió egyik legnagyobb hátránya, hogy a modellek eredményei nem könnyen értelmezhető százalékok, arányok, hanem úgynevezett *esélyhányadosok*. Ezek „két egymást kizárólagosan kiegészítő valószínűség hányadosainak (ún. esély) a hányadosai”. Illusztrációként részletezzük, hogy a jövedelmi szegénységre vonatkoztatva mit jelent a nyolc általánost végzettek esélyhányadosa. A mintában összesen 722 ilyen képzettségű jövedelmi szegény és 2802 nem szegény található. Annak a valószínűsége tehát, hogy a nyolc általánost végzettek között egy szegényre bukkanjunk, 0,20 (722/3524), és annak, hogy közülük valaki a nem szegények kategóriájába kerüljön, értelemszerűen 0,80 (2802/3524). A két valószínűség hányadosa az ún. esély. Ha a szegény, nyolc általánost végzett ember esélyét szeretnénk megkapni, a szegénység valószínűsége kerül a számlálóba. Tehát egy nyolc általánost végzett fő esélye arra, hogy szegény legyen (a nem szegényhez képest): $0,20/0,80 = 0,25$, vagyis 25%.

Ugyanígy kiszámolhatjuk a szakmunkás végzettségűek között a szegénység esélyét, ami esetünkben 0,14, azaz 14%.²⁶ Láthatjuk, hogy a szakmunkások kisebb eséllyel kerülnek a szegények kategóriájába, mint az alacsonyabb képzettségűek. Az esélyhányados e két esélyt viszonyítja egymáshoz: ha a nyolc osztályt végzettek esélyhányadosát akarjuk megkapni a szakmunkás végzettségűekhez képest, a következő arányt kell felírnunk: $0,25/0,14 = 1,803$. Arra az eredményre jutottunk tehát, hogy a nyolc általánost végzettek a szakmunkásoknál 1,8-szor nagyobb eséllyel kerülnek a jövedelmi szegények közé (lásd a 24. táblázatban szereplő egyváltozós hatásoknál, a 8 osztályt végzettek melletti számot).

Az esélyhányados definíciójából már következik, hogy viszonylagos fogalomról van szó, vagyis mindig szükség van egy olyan csoportra, amelyhez képest a minket érdeklő csoport esélyhányadosa meghatározható. Ezt a csoportot nevezzük referenciakategóriának, az esélyhányadosok mindig ehhez a kategóriához viszonyítva értendők. Ebből következik, hogy a modelleket leíró táblázatokból a *referenciacsoportok* mindig kimaradnak, hiszen ezek esélyhányadosa önmagukhoz viszonyítva természetesen egy. A kijelölt referenciacsoporttól függ az esélyhányados mértéke. Például az általunk felépített modellekben a képzettségre nézve a szakmunkás végzettséget tekintettük referenciakategóriának, így az esélyhányadosok a szakmunkások szegénységi esélyeihez viszonyulnak. Ha egyes csoportok kapcsán statisztikailag jelentős (szignifikáns) eltéréstől beszélünk, az mindig a referenciacsoporthoz mérve értendő.

Lényeges tudnivaló, hogy amikor a logisztikus regressziós eljárás kiszűri a különféle tényezők hatását egymásból, természetesen nem számol *ok-okozati viszonyal*, amely viszont sok esetben feltételezhető. Például az alacsony iskolai végzettségnek a szegénység esélyét növelő hatását mérő esélyhányadosot csökkenti, ha olyan változót vonunk be a modellbe, amely a válaszadó munkaerő-piaci helyzetét (azaz foglalko-

---

²⁶ 539 szakmunkás végzettségű és a szegények kategóriájába tartozó személy van a mintánkban, illetve 3771 ugyanilyen végzettségű nem szegény. Így annak valószínűsége, hogy egy szegény szakmunkás végzettségű mintatagot találjunk, 0,125 (539/4310), és annak, hogy hasonló végzettségű nem szegényt, 0,875 (3771/4310). A szegény szakmunkás esélye pedig: $0,125/0,875 = 0,142$.

zási csoportját, esetleges munkanélküli státusát) jelzi. Ez nem meglepő, mert az iskolai végzettség jelentős mértékben meghatározza a munkaerő-piaci pozíciót. De éppen a két tényező között fennálló viszony miatt diszfunkcionális lenne, ha az alacsony iskolai végzettségnek a szegénység esélyét növelő hatásából kiszűrnénk a jelenlegi munkaerő-piaci státus hatását, hiszen itt következményjellegű változóról van szó. Téves eljárás tehát, ha a munkaerő-piaci státust tartalmazó modell alapján kívánjuk felmérni az alacsony iskolai végzettségnek a szegénység kockázatát fokozó hatását, mert így ezt alulbecsüljük.

Az ilyen csapdahelyzetek elkerülése érdekében *egymásra épülő, hierarchikus modellek sorozatát építettük fel*, külön-külön az egyes szegénységtípusokra. A modellépítés logikáját a következő alfejezetben behatóan ismertetjük majd, de arra már itt kell felhívni a figyelmet, hogy nem feltétlenül a részletesebb, több változót felsorakoztató megoldás az üdvös, hanem a változóktól függ, hogy immanens magyarázóerejüket melyik modell közelíti meg a leginkább.

A modellbe bevont egyes változókén túl azok összességének, a teljes modellnek a magyarázóereje is vizsgálendő. A logisztikus regressziós modellek esetében nincs olyan egyszerűen értelmezhető mutatószám, mint a lineáris regressziós modellek R^2 paramétere. A lehetséges megoldások közül mi az ún. Nagelkerke-féle R^2 -et adjuk meg. Ez a mutató nulla és egy közötti értékeket vehet fel, nagyobb értéke a modell nagyobb magyarázóerejét jelzi.

Az utolsó lényeges módszertani megjegyzésünk, hogy az általunk felépített modellek értelemszerűen az egész társadalomra vonatkozóan becsülik a szegénnyé válás valószínűségét. Számításunk 'matematikai alapja' azon a feltételezésen nyugszik, hogy az egyes hatások a társadalom minden szegmensében azonos irányúak és egyenlő erősek. E szerint például azt feltételezzük, hogy az alacsony iskolázottság hasonló arányban növeli a szegénység kockázatát mind az idősök, mind a fiatalok, mind a hajadonok, mind a rokkantnyugdíjasok stb. körében. Tehát a felépített modellek nem számolnak az úgynevezett kereszthatásokkal. Valójában a tendenciák természetesen nem egyforma intenzitással érvényesülnek a különféle alcsoportokban, de ezeknek az egyedi eltéréseknek a vizsgálata általánosságban nem oldható meg. Ha az ilyen összetett modellekbe a kereszthatásokat is beépítenénk, az átte-

kinthetlenné tenné az eredményeket. Mőd van viszont arra, hogy igény szerint egyes részpopulációkra (pl. sokgyermekesekre, gyermekeket egyedül nevelőkre) az osztársadalmitól eltérő jellemzőik kimutatására végezzünk vizsgálatokat, külön erre a célra szerkesztett modellek segítségével.

4.2. A MODELLEZÉS LOGIKÁJA

Kutatásunk koncepcióját követve a szegénnyé válás esélyeit növelő és csökkentő tényezőket úgy építettük be a többváltozós modellbe, hogy ez egyfelől alkalmas legyen a szegénység egyes típusainak elkülönített vizsgálatára, másfelől biztosítsa az így nyert eredmények megfelelő összehasonlíthatóságát. Ennek a célnak leginkább az felelt meg, ha az egyes változatok elemzésére ugyanazon magyarázó változók ugyanolyan rendszerű bevonásával építjük fel a modelleket.

Az *alapmodellbe* olyan háttértényezőket szántunk, amelyek az *egyed emberekre vonatkoztatva vagy stabilak, gyakorlatilag nem alakíthatók* (nem, kor, származás), vagy a jelenlegi hazai körülmények között igen ritkán módosulnak: iskolázottság és regionális/lakóhelyi státus. Ez utóbbi feltételezésünk rövid indoklást igényel.

Hazánkban az iskolai végzettség a hagyományos képzési életszakaszt követően alig változik. Egyfelől az „élethosszig tartó tanulás” egyelőre még csupán a társadalom kisebbségére jellemző, másfelől a felnőtt korban végzett tanulmányok ritkán célozzák magasabb végzettség megszerzését (általában csak a már megszerzett végzettségi szinteken belül történnek további tanulmányok: másoddiploma, átképzés, tanfolyamok stb.) Bár sajnálatos, de e körülmények ismeretében az iskolai végzettséget stabil státusjellemzőnek tekinthetjük.

Ehhez hasonló, csak még összetettebb a lakóhelyi státus kérdése. Hazánkban a vándorlás nemzetközi összehasonlítás szerint igen alacsony, ráadásul nagyrészt az adott településen belül történik. A települések közötti migrációnak két dimenziója tűnik elkülöníthetőnek: az egyik a települési hierarchián (község – város – megyei jogú város – főváros) belüli, a másik a megyék, régiók közötti mozgás. Ezek nem

teljesen függetlenek egymástól, hiszen például aki valamelyik megyéhez tartozó községből a fővárosba költözik, szükségszerűen mindkét vándorlási dimenzióknak részese. A modellépítés logikájából következően a szegénységi kockázatokat magyarázó tényezők erejét úgy kell növelnünk, hogy a felépített modell áttekinthető maradjon, és a belőle származtatott eredmények ne váljanak értelmezhetetlenné. Ilyen zavar ugyanis előállhat, ha egyidejűleg alkalmazzuk a két fent említett tényezőt (a település jogállását és a régiót). Legyen például a referencia-kategória a főváros és Közép-Magyarország, ekkor a „Dél-Magyarország” sorban az esélyhányados azt jelentené, hogy egy „dél-magyarországi fővárosi lakosnak” mennyivel nagyobb a szegénység-kockázata, mint egy közép-magyarországi fővárosinak.

Az ilyen és ehhez hasonló anomáliák elkerülése érdekében olyan, nagy magyarázó erővel rendelkező, áttekinthető, egyszerű és egyben értelmezhető települési kategóriákat kellett szerkeszteni, amelyek dominánsak abban az értelemben, hogy a települések közötti költözések jelentős része ezeken belül történik. Hosszas kísérletezés után egy ötosztatú változót állítottunk elő, amely a következő kategóriákat tartalmazta:

- főváros, illetve megyei jogú városok;
- egyéb városok a közép-magyarországi és az északnyugat-magyarországi régióban;²⁷
- egyéb városok az öt további régióban;
- községek a közép-magyarországi és az északnyugat-magyarországi régióban;
- községek az öt további régióban.

Az így létrehozott új változó tehát kombinálja a jogállás szerinti és a területi dimenziót, méghozzá úgy, hogy a szegénységkockázat különbségeiből a lehető legtöbbet megőriz. Az eljárás eredményességét jelzi, hogy változónk szegénységet magyarázó ereje csak mintegy 10%-kal gyöngébb, mint a települési jogállás és a nagyrégiók együttes magyarázó ereje.

---

²⁷ A régiók pontos meghatározását lásd. a 2.1. fejezetben.

Az alapmodellben a referenciacsoportot a 30–39 év közötti, szakmunkás végzettségű, nem roma származású, Budapesten vagy megyei jogú városban lakó férfiak képezik.

A modell2-ként azonosított második lépésben az alapmodellt két olyan demográfiai természetű tényezővel bővítettük, amely az életpálya során módosulhat. Az egyik a *gyermekszám*, amelyen a vizsgálat alanyának háztartásában élő 18 év alatti gyermekek számát értettük. A másik a *partnerkapcsolati státus* változója, amely maga is két dimenziót fogott össze, (a családi állapotot és a partneri viszonyt). Az összevonást a megfelelő elemszám biztosítása tette szükségessé. Szem előtt tartottuk az áttekinthetőséget és a szegénységi kockázatoknak a korábbi fejezetekben kimutatott különbségeit. A változó kialakításának logikája az 24. táblázatban tekinthető át.

24. táblázat
A partnerkapcsolati státus változójának szerkezete

	Van együtt- élő partnere	Nincs együtt- élő partnere
Nőtlen/hajadon	2	3
Házass, együtt él	1	-
Házass, háztársától külön él	2	4
Elvált	2	4
Özvegy	2	5

1= együtt élő házass;

2= élettársi kapcsolatban élő (családi állapottól függetlenül);

3= nőtlen, hajadon együtt élő párkapcsolat nélkül;

4= elvált, háztársától külön élő, jelenleg együtt élő partner nélkül;

5= özvegy, vele élő partner nélkül.

A modellbővítéssel párhuzamosan természetesen a referenciacsoportot is pontosítani kell. A két új változóra nézve ezt – az alapmodellhez megadottak változatlanul hagyása mellett – az *egy gyermekkel, háztársi kapcsolatban élők* képezik.

A modell3 a harmadik lépés eredménye. Ennek során olyan változót vontunk be a modellbe, amely jórészt a korábbiak következménye: a foglalkozási/aktivitási státust jelző változóról van szó. A megfelelő

elemszám elérése érdekében ismét összevonásokat végeztünk a hasonló csoportok között. Az aktívak klasszifikálásának alapja az Andorka-séma volt (Andorka 1997). A „vezető fehérgallérosok” közé kerültek a felső- és középvezetők, az értelmiségiek és azok a vállalkozók, akiknek volt alkalmazottjuk. Az „egyéb fehérgalléros”-ok kategóriáját az ön-foglalkoztató vállalkozók, az alsóvezetők, a rutin jellegű szellemi munkákat végzők és (némiképp kivételként) a művezetők alkották. A betanított és segédmunkásokat közös csoportba vontuk össze.

Az inaktívokhoz tartozó nyugdíjasok halmazában elkülönítettük az öregségi és rokkantnyugdíjasokat; a gyesen, gyeden, gyeten lévők kerültek az „anyasági ellátás” kategóriájába; az „egyéb inaktív”-ak mintegy egyharmada háztartásbeli(ként határozta meg magát), többségük a foglalkoztatásból kikerült aktív korú személy.

A referenciacsoport szükséges pontosítása során – az eddig követett logikához hűen – a *szakmunkások* mellett döntöttünk.

Természetesen a modellépítést itt nem kell feltétlenül megszakítani. A bővítésnek két kézenfekvő iránya is adódik: egyfelől részletesebben feltárható a foglalkoztatottság kérdésköre (a munkanélküli állapot hatása, mellékállás, transzferekhez jutás stb.), másfelől szóba jöhet szubjektív változók (optimizmus, státusfeszültség stb.) bevonása.

Az első lehetőséget gyakorlati próbálkozások után azért vetettük el, mert az új változók a teljes modell magyarázóértékéhez alig járultak hozzá. Ennek oka megítélésünk szerint az volt, hogy ezek a finom munkaerő-piaci tényezők teljesen eltérő módon hatnak a társadalom különféle szegmenseiben. Például vannak olyan csoportok, amelyek tagjai bár jelentős arányban kapnak más háztartástól támogatást, ez paradox módon mégis szinte növeli a szegénységkockázatukat, hiszen maguk erejükön felül nyújtanak viszonzást. (Gondoljunk mondjuk a felnőtt gyermekeiket lehetőségeiket meghaladó mértékben támogató nyugdíjasokra.) Ez a példa is azt mutatja, hogy noha az „egyéb pénzkereső tevékenységek”, a nyugdíj melletti munkavállalás vagy a transzferviszonyok minden valószínűség szerint jelentősen módosíthatják a szegénységkockázatot, e hatások iránya, erőssége rétegenként olyannyira különböző lehet, hogy a teljes társadalmat leíró modellekbe való beépítésük nem jár jelentős hozadékkal.

A *szubjektív változókat* illetően a fő kérdés a személyes beállítódás és az objektív életkörülmények egymáshoz való viszonya. Nehéz ugyanis itt elkülöníteni az oksági viszonyok irányultságát: mikor van arról szó, hogy a világról, a státusunkról alkotott elképzeléseink határozzák meg döntéseinket és ezen keresztül objektív helyzetünket („szelekció”), illetve mikor beszélhetünk ennek fordítottjáról, vagyis arról, hogy nézeteink, elképzeléseink stb. idomultak jelenlegi objektív helyzetünkhöz („adaptáció”). Mint ahogy *Lesthaege* és *Moors* (2000) bemutatja, ennek tisztázására keresztmetszeti jellegű adatok nem alkalmasak. Emiatt tartózkodtunk attól, hogy modellünkbe szubjektív változókat építsünk. Hadd hozunk egy egyszerű példát az itt lefelé vezető veszélyek igazolására. A szegények között magas az életútjukat stagnálásként vagy romlásként érzékelők aránya. Ez fakadhat abból, hogy a pesszimista világlátás jó eséllyel szegénnyé tesz, de abból is, hogy aki szegény, az jó eséllyel látja romlásnak eddigi életútját. Amennyiben az utóbbi áll fenn – és ez a valószínűbb – , nem szerencsés a változót a modellben szerepeltetni, hiszen így a következményre építenénk a magyarázatot. Ha viszont mégis az előbbi lenne az igaz, igen érdekes és fontos megállapításra jutnánk, amit teljes joggal építhetnénk a modellbe.

Jelezzük azonban, hogy most csak elhalasztjuk a probléma tisztázására tett kísérletet, amit fontosnak tartunk. Feltételezzük ugyanis, hogy egyidejűleg mindkét mechanizmus (a „szelekció” és az „adaptáció” is) érvényesül. Azonban annak felméréséhez, hogy mikor és milyen arányban van szó okról, illetve okozatról, a válaszadó korábbi vélekedését kellene összevetni a jelenlegi helyzetével (úgy, hogy kiszűrjük a megelőző állapot torzító hatását). Erre és az ehhez hasonló vizsgálatokra az adatfelvétel második hulláma után lesz módunk. A jelenlegi adatállomány az ilyenfajta elemzést nem teszi lehetővé.²⁸

Így tehát a modellezési folyamat magyarázott változónként (szegénységi típusonként) három, egymásra épülő modellt eredményezett. A bevont változókat foglalja össze a 25. táblázat.

---

²⁸ Megjegyezzük, hogy az amerikai PSID kísérletezett a jelzett összefüggések feltárásával, és arra a következtetésre jutott, hogy az adaptáció az erőteljesebb folyamat (Ducan et al. 1984).

25. táblázat
A modellezés logikai lépései (útmutató a következő fejezet táblázataihoz)

	Az egyes változók tisztítatlan hatásai	Alapmodell	Modell2	Modell3
Nem	-	+	+	+
Korcsoport	-	+	+	+
Kombinált települési kategória	-	+	+	+
Származás	-	+	+	+
Iskolai végzettség	-	+	+	+
Gyerekszám	-		+	+
Partnerkapcsolati státus	-		+	+
Foglalkoztatotti státus	-			+

Arra külön felhívjuk a figyelmet, hogy a táblázat első oszlopában azokat az esélyhányadosokat közöljük, amelyek úgy állnak elő, hogy az adott változó hatásából még *nincs kiszűrve* a többi, az adott modellbe bevont változó hatása. Az itt megjelenő konkrét értékek önmagukban nem hordoznak lényeges információt, hiszen ugyanazt mutatják, mint ami már az egydimenziós szegénységi kockázatokat leíró táblázatokból kiderül, ráadásul ezek értelmezése sokkal nehezebb. Azért fontos mégis közölni ezeket az úgynevezett „tisztítatlan esélyhányadosokat”, mert a további modellek építése során ezek segítségével lehet megállapítani, hogy az adott tényező hatásába milyen mértékben játszanak bele a modellbe bevont más tényezők hatásai. Mindezt könnyebb értelmezni egy egyszerű példán.

Nézzük a roma származás esetét! Az egyes modellekből származó „tisztítatlan esélyhányados” azt mutatja meg, hogy a szegénység adott típusát vizsgálva mekkora egy roma szegénységi kockázatának többlete egy nem romához képest, ha eltekintünk a strukturális eltérésektől. Az alapmodellből származó értékből megtudhatjuk, hogy mennyi marad ebből a különbségből, ha figyelembe vesszük azt, hogy a cigányság átlagos iskolai végzettsége alacsonyabb, és olyan településeken él, ahol nagyobb a szegények aránya. (Az alapmodellbe még bevont nem és a korcsoport esetükben nem módosítja jelentősen az esélyhányadost.)

A második modell szerint tovább csökken – de még így is kiugróan magas – a roma származáshoz tartozó esélyhányados. Ez a formula már figyelembe veszi a cigányság magasabb gyermekvállalási kedvét,

továbbá azt, hogy körükben elterjedtebb az élettársi kapcsolat (mindkettő növeli a szegénységi kockázatot). Az eredmény igen kritikus mondanivalót hordoz: a szegénység kockázatának a roma származással járó többlete ezen igen fontos strukturális hatások kiszűrése után is feltűnően magas, másfelől viszont az is megállapítható, hogy a romák igen magas szegénységi kockázata mögött azért többségében strukturális okok állnak. Persze feltételezhető, hogy a második modellből levezetett magas esélyhányadost további mögöttes strukturális tényezőkkel lehet magyarázni. Felvethető például, hogy a települési egyenlőtlenségek hatását túlságosan összevont kategóriákkal mértük. Mindenesetre ebből a fennmaradó magas esélyhányadosból részt vállalhat – ha léteznek – a diszkrimináció, illetve a szegénységi kockázatot növelő mentalitás is. A modellépítésnek ez a típusa azonban – a fent említett korlátok miatt – e tényezők esetleges befolyásának feltárására nem alkalmas.

Ha a példánkban továbblépünk a harmadik modellre, látjuk, hogy a foglalkoztatotti státus bevonása után még tovább csökken a roma származáshoz tartozó esélyhányados, egyszerűen azért, mert a romák átlagon felüli arányban vannak képviselve magas szegénységkockázattal jellemezhető csoportokban (munkanélküli, egyéb inaktív, anyasági ellátás). Ez az a pont az adatok értelmezési folyamatában, ahol az értelmező személyes világképe, preferenciája kezd jelentősebb szerepet kapni. Mi például úgy vélekedünk, hogy a romák magasabb szegénységi kockázatában inkább okként szerepel a foglalkoztatotti státus, így az esélyhányadosnak az a csökkenése, amely a másodikhoz képest a harmadik modell szerint mutatkozik, még felfogható strukturális hatásként. Természetesen azonban más értelmezés is lehetséges: például az, hogy a romákat származásuk miatt sújtó munkaerő-piaci diszkrimináció jelentősége olyan nagy, hogy elsősorban ennek tudható be, körükben a hasonlóan iskolázottak, ugyanannyi gyermeket vállalók csoportjához viszonyítva is magas a munkanélküliek és a munkaerő-piacról kiszorult „egyéb inaktívok” aránya. Így interpretálva az adatokat joggal állítható, hogy a roma származásnak a szegénység esélyét növelő hatása valójában a második, nem pedig a harmadik modellből olvasható le.

Reméljük, hogy ez a példa nem riasztotta el az olvasót, hanem inkább arra készíti, hogy – akár függetlenül a mi ismertetendő magyarázatunktól – saját szempontjait követve tárja fel a táblázatokban rejlő eredményeket.

Mielőtt a magunk interpretációját közreadnánk, két gyakorlati megjegyzést teszünk.

A modell bővítése nyomán értelemszerűen nemcsak csökkenhet, hanem nőhet is az adott kategóriához tartozó szegénységi kockázatot módosító érték. Így például az idősebb korosztályoknak a 30–39 évesekhez viszonyítva eredendően sokkal kisebb esélyük van arra, hogy a jövedelmi szegények közé kerüljenek. Ha azonban azt is figyelembe vesszük, hogy az idősebbek átlagos iskolázottsága alacsonyabb, akkor ez a kapcsolat még erősebb lesz, tehát az esélyhányados tovább csökken.

A modellekben jelöltük, hogy a referenciakategóriától való eltérés szignifikáns mértékű-e, továbbá az összetett (több mint két értéket felvevő) változókról azt is, hogy összességében szignifikáns módon képesek-e növelni a modell magyarázóerejét. A jelekhez a következő szignifikanciaszintek tartoznak:

* < 0,1

** < 0,05

*** < 0,01

A jelöletlen esetekben nincs szignifikáns eltérés a referenciacsoporttól, vagy a változó hatása nem növeli szignifikánsan a modell magyarázóerejét.

4.3. ÁLTALÁNOS MODELLEK – A BEKERÜLÉSI ESÉLYEKET MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

A *nemek* szerinti különbségek nem jelentősek, a nőknek és a férfiaknak gyakorlatilag ugyanannyi az esélyük arra a jövedelmi pozícióra, amely elemzésünk szerint már kritikusan alacsony minőségű életvitelt enged

csak meg. A kétváltozós elemzések eredményeihez hasonlóan a többváltozós modellek sem mutatják tehát semmi jelét a „szegénység feminizálódásának”.²⁹ Az a tény, hogy a harmadik modell szerint a nőknek látszólag kisebb a szegénységkockázata, mint a férfiaknak, a modell szerkezetéből következik; nevezetesen a foglalkoztatotti státusok közül több olyan nagy szegénységkockázatú csoportot foglal magában, melyekben igen magas a nők aránya (egyéb inaktív, anyasági ellátás). Így aztán ennek a változónak a bevonásával csökkent a női mivoltból közvetlenül következő szegénységkockázat. A befolyás azonban látszólagos, ugyanis anyasági segélyezett értelemszerűen csak nő lehet, tehát a foglalkoztatotti státust ebben az esetben a nem determinálja. A nőknek a harmadik modellben mutatkozó átlagosan alacsonyabb szegénységkockázatát még az is magyarázhatja, hogy közülük a „nem aktívak” egy részének magasabb státusú férje van. Mindezek alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy a szegénységkockázatban nincs jelentős nemek szerinti különbség akkor sem, ha a strukturális hatásokat kiszűrjük.

Az *életkor* és a jövedelmi szegénység kockázatának összefüggése már differenciáltabb. Adataink azt mutatják, hogy 40 év alattiak és a 60 év felettiak veszélyeztetettsége jelentősen eltér egymástól, az idősebbek pozíciója előnyösebb. (Az utóbbiakat illetően a harmadik modell eredményei nem mutatnak jelentős eltérést – ez ismételten az oksági viszonyban álló státus bevonásának értelemszerű következménye.) A *30 év alattiak* pozíciója az alapmodell szerint valamivel jobb, mint a referenciacsoporté, azonban itt is strukturális okok állnak a háttérben, és a nem igazán lényeges eltérés a 2., illetve a 3. modellben el is tűnik.

---

²⁹ Korábbi kétváltozós eredményeink mindig erre utaltak (Spéder 1997).

26. táblázat
A jövedelmi szegénységet vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai és a szignifikanciaiszintek

Jövedelmi szegénység	Egyváltozós hatások		Alapmodell		Modell2		Modell3	
	Exp. (B)		Exp. (B)		Exp. (B)		Exp. (B)	
Nő:	1,026		1,050		0,991		0,843	***
Korcsoport		***		***		***		***
18–29	0,846	**	0,859	*	0,988		0,924	
40–49	1,062		1,068		1,307	***	1,333	***
50–59	0,810	**	0,786	***	1,238	**	1,190	
60–69	0,513	***	0,346	***	0,597	***	0,888	
70–75	0,412	***	0,246	***	0,424	***	0,611	**
Kombinált települési kategória		***		***		***		***
kisváros, közp +Ny	1,070		0,849		0,894		0,942	
kisváros, D + K	2,323	***	1,658	***	1,702	***	1,542	***
község, közp + Ny	1,845	***	1,258	**	1,292	***	1,205	*
község, D + K	3,637	***	2,142	***	2,241	***	1,920	***
Roma származás	8,565	***	3,796	***	3,236	***	2,399	***
Iskolai végzettség		***		***		***		***
8 osztály alatt	2,243	***	2,691	***	2,645	***	1,998	***
8 osztály	1,804	***	1,806	***	1,777	***	1,413	***
érettségi	0,530	***	0,611	***	0,617	***	0,687	***
felsőfok	0,114	***	0,142	***	0,146	***	0,265	***
Gyermekszám		***		***		***		***
nincs	0,576	***			0,597	***	0,537	***
2	1,099				1,233	**	1,197	*
3	1,839	***			1,473	***	1,296	*
4 vagy több	4,018	***			1,757	***	1,488	*
Partnerkapcsolati státus		***				***		***
hajadon, pár nélkül	1,069				1,467	***	1,377	***
elvált, pár nélkül	2,265	***			2,896	***	2,896	***
özvegy, pár nélkül	0,984				1,205		1,298	**
élettárrsal élő	1,799	***			1,552	***	1,550	***
Foglalkoztatotti státus		***						***
vez. fehérgalléros	0,197	***					0,574	**
egyéb fehérgalléros	0,854						1,186	
betan. és segédmunkás	1,936	***					1,345	**
munkanélküli	12,073	***					8,527	***
öregségi nyugdíjas	0,989						1,416	**
rokkantnyugdíjas	4,234	***					3,602	***
anyasági ellátás	4,825	***					3,605	***
tanuló	1,616	***					2,233	***
egyéb inaktív	10,307	***					8,444	***
Nagelkerke R2			0,18		0,21		0,29	

Referenciaszemély: férfi, 30-39 éves, budapesti vagy megyei jogú városban lakó, nem roma, szakmunkás végzettségű, házaspár, egygyermekes, szakmunkás foglalkozású.

Azt a tényt, hogy az *idősek* jövedelmi szegénységének kockázata alacsonyabb, elsősorban azzal magyarázhatjuk, hogy körükben a jövedelmek szóródása meghatározóan kisebb, mint az aktív korúak esetében. A 60 év felettek között ugyanis nemcsak az extrém alacsony, de a különösen magas jövedelműek is kevesen vannak, a nyugdíjak középre húznak (Spéder 2000). Ehhez még az is hozzájárul, hogy a nyugdíjjogosultság csaknem teljes körűvé válásával az öregségi jövedelmek alsó határa, azaz az öregségi nyugdíjminimum (2002 január 1.: 20 100 Ft) alá csupán igen kevesen kerülhetnek. Az a jövedelmi limit, amivel mi magunk a szegénység kategóriáját lehatároltuk, olyannyira alacsony volt, hogy annak meghaladásához akár az öregségi nyugdíjminimum is elégségesnek bizonyult, ha az érintett nem egyszemélyes háztartásban élt.³⁰ Végül is ez magyarázza, hogy miközben a 60 év felettek jövedelmi helyzete összességében valamivel átlag alatti, szegénységkockázatuk – jövedelmi szempontból – mégis alacsonyak tekinthető.

Izgalmasnak tűnik az *átmeneti korosztály*, a 40–60 év közöttiek helyzete. Az ő szegénységkockázatuk az átlag környékén ingadozik, attól függően, hogy melyik modelltől van szó. Ezek a referenciacsoporttól nem igazán jelentősen eltérő esélyhányadosok arra utalhatnak, hogy ebben a generációban nem maga az életkor a közvetlen veszélytényező, hanem például a családi vagy a munkaerő-piaci helyzet, hiszen a válás, a munkahely elvesztése vagy a rokkantnyugdíjazás az életkori hatásnál nagyságrendekkel erősebb faktor.

Az ismertetett módon szerkesztett, a regionális és települési helyzetet kombináló *területi* változó nagyon erős, *jellegetes és makacs* mintázatot mutat. Míg az ország szerencsésebb területein, vagyis Budapesten, Pest megyében és Északnyugat-Magyarországon csupán szolid eltérések figyelhetők meg a nagyvárosi és a községi lakosok szegénységi kockázatai között, addig délen és keleten egészen más a helyzet, a településtípusok szerinti szakadás óriási. Északnyugat- és Közép-Magyarországon a falvak nagyobb szegénységi kockázatát jelentős részben a lakosság alacsonyabb iskolázottsága magyarázza (lásd az egyváltozós hatások és az alapmodell összevetését), addig délen és keleten emellett már megjelenik a foglalkoztatás eltéréseinek a hatása

---

³⁰ Egy kétszemélyes, kizárólag nyugdíjminimumból élő háztartás ekvivalens jövedelme 23 237 Ft, ami alig marad az általunk meghúzott szegénységi határ (23 884 Ft) alatt.

is, hiszen ennek a tényezőnek a harmadik modellbe való beemelésével csak ez utóbbi régiókban csökken a területi változó hatása. Ez arra utal, hogy az itteni községekben a nagyobb szegénységi kockázat mögött már részben a sajátos foglalkoztatotti struktúra állhat, vagyis a nagymértékű munkanélküliség, az egyéb inaktívak és a rokkantnyugdíjasok magas aránya. Ez a társadalomszerkezeti torzulás adataink szerint a városokban, valamint a központi és az északnyugati községekben szerencsére még nem olyan mértékű, hogy a településcsoportok szegénységi kockázatának kulcseleme lehetne. (Ez természetesen nem úgy értendő, hogy egy-egy településre, vagy akár kistérségre ne lenne igaz.) A területi hatások egy része, a Magyarország déli és keleti részén elhelyezkedő kisvárosokban és falvakban élők átlagot meghaladó szegénységkockázata azonban a strukturális tényezők kontrollálása után is fennáll.

A *származás* hatásáról adataink azt mutatják, hogy az, hogy valaki roma (vagy romának tartják), az – még a strukturális tényezők kiszűrése után is – igen jelentősen növeli a jövedelmi szegénység kockázatát. Így tehát jelentős eséllyel valószínűsíthető, hogy a roma származásnak „ön-magában” is lehet a jövedelmi szegénységi kockázatot növelő ereje³¹. Legalább annyira lényeges azonban az az eredmény, amely szerint a romák igen magas jövedelmi szegénységi kockázata mögött elsősorban az alacsony iskolázottság, (illetve ennek következményei) állnak.

Az *iskolai végzettség* szinte determináló tényező, a jövedelmi szegénységi kockázatra gyakorolt befolyása lényegesen erősebb minden eddig említett ismérvnél. Intenzitását az első megközelítésben talán elfedi a referenciacsoport (a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezők) közepes pozíciója. Ha azonban például a felsőfokú végzettségűekéhez viszonyítanánk, a nyolc osztályt végzettek esélyhányadosa 15,8-szoros, az annál is képzetlenebbeké pedig 19,6-szoros lenne. Az iskolázottságnak a hazai társadalomszerkezetben elfoglalt kulcspozíciója régóta ismert tény (pl. Kolosi 1987), de hogy mennyiben érvényes ez a rendszerváltást követő évekre is, részleteiben nem kutatott téma. Mindenesetre adataink azt mutatják, hogy a jövedelmi szegénység kockázata szempontjából ez a tényező mindmáig meghatározó.

---

³¹ Részletesebben lásd a modellezés logikáját ismertető 4.1 fejezetben.

A helyzet csapdajellegét két tényező is erősíti. Egyfelől az a már korábban említett jelenség, hogy Magyarországon az életút folyamán igen ritkán változik az iskolázottsági szint. Másfelől komoly gondokat okozhat, hogy a rendszerváltás óta végbement oktatási expanzió sok szempontból növelte a képzettségbeli egyenlőtlenségek generációk közötti újratermelődésének esélyét. Ennek jele például, hogy a különféle iskolázottságú szülők gyermekei nem egyenlően részesedtek a lehetőségek bővüléséből, sőt bizonyos rétegspecifikus zsákutcák is kialakulhatnak (szakiskolák, az általános iskolák elnéptelenedő utolsó osztályai stb.) (Kertesi-Köllő 2001; Gázsó 1997). Amennyiben az oktatás terén fennálló egyenlőtlenségek generációk közötti újratermelődése ténylegesen erősödik,³² és változatlanul érvényesül az a tendencia, amelyet adataink jeleznek, hogy tudniillik az iskolázottság (jórészt, de nem kizárólag a munkaerőpiacon keresztül) továbbra is igen erős befolyással van a jövedelmi szegénység esélyére, sajnos egyre indokoltabb lesz a szegénység generációk közötti átörökítésével foglalkozni.

Az iskolázottságnak a szegénységi kockázatban betöltött szerepe – mint várható volt – jelentős mértékben alacsonyabbnak mutatkozott, amikor a modellbe bevontuk a vizsgálat alanyának foglalkoztatotti státusát (mivel az nagymértékben éppen a képzettség következménye). Fontos eredmény azonban, hogy a foglalkoztatottság hatásának kontrollálása bár csökkentette a végzettség befolyását, de ez továbbra is igen jelentős maradt. Ennek egyfelől természetesen technikai oka is lehet – mérőeszközeink eléggé pontatlanok, hiszen a szóban forgó kategóriákat nagy aggregátumokban vizsgáltuk. Másfelől azonban adataink alapján nyugodtan feltételezhetjük azt is, hogy az egyén iskolai végzettsége nemcsak mint a foglalkozást meghatározó tényező hat a szegénységi kockázatra, hanem más úton-módon is. (Gondolhatunk a partnerkapcsolati homogámiára, a személyközi viszonyok – egyebek mellett – iskolai végzettséghez kötődő összefüggéseire.)

A *gyermekszámot*³³ és a *partnerkapcsolati státust* már csak az alapmodell strukturális hatásainak a kontrollálása után vontuk be a modellbe.

---

³² Ez a tézis vitatott, a részletekbe azonban itt nem kívánunk belemenni (lásd pl. a Századvég folyóirat „iskola-vitáját”, Századvég, új folyam, 7-9.).

³³ Ne felejtjük el, itt nem az interjúalany gyermekeinek számáról van szó, hanem a háztartásában élő 18 év alatti személyek számáról.

Az előbbit illetően a következmény eléggé egyértelmű, bár interpretálása nem egyszerű. Nyilvánvaló, hogy a gyermektelenség csökkenti, a kettőnél több gyermek pedig növeli a jövedelmi szegénység kockázatát, másrészt úgy tűnik, hogy ezt a hatást jórészt a munkaerőpiac közvetíti. Azt az eredményt, hogy a gyermekszám a munkaerő-piaci státus bevonását követően nem növeli szignifikánsan a jövedelmi szegénység valószínűségét, kétféle jelenség is okozhatja. Kézenfekvőnek tűnik az a magyarázat, hogy a sokgyerekesek lényegesen magasabb kockázata abból adódik, hogy nevelési kötelezettsége folytán az anya olyan inaktív foglalkoztatotti kategóriába (anyasági ellátás, egyéb inaktív) került, amelyben nagyobb a szegénység esélye. Eszerint nem közvetlenül a még egy (harmadik, negyedik) gyerek vállalásából ered a kockázati többlet, hanem abból, hogy az érintett anyák nagy eséllyel hagyják el – átmenetileg vagy végleg – a munkaerőpiacot. Követhetünk azonban fordított gondolatmenetet is: a már nagyobb szegénységkockázatokkal sújtott inaktív nők nagyobb eséllyel vállalnak gyereket (erről részletesebben lásd: Spéder 2001). Az ok-okozati kapcsolat e két változatának tesztelésére az adatfelvétel 2. hulláma után lesz remény. Arra azonban fel kell hívni a figyelmet, hogy a taglalt tendencia a kettő vagy több gyermeket nevelőkre igaz, a gyermektelenek és az egygyerekesek szegénységi kockázatában kimutatott különbséget nem csökkenti, ha a foglalkoztatotti státus a modell részévé tesszük. Mivel az egyéb változók kontrollálása ellenére az esélyhányados a tisztítatlan hatáshoz képest lényegesen nem változik, a következőre gyanakodhatunk: jelentős méretű olyan társadalmi csoportok vannak ma Magyarországon, amelyek a jövedelmi szegénység határa felett élnek, és a foglalkoztatotti státusuktól függetlenül már egy gyermek vállalása is veszélyezteti ezt az anyagi pozíciójukat. (Persze az ebben érintettek jó eséllyel nem a hagyományos kétszülős családban élnek.)

Érdekes, hogy az egy- és kétgyerekesek szegénységi kockázata közötti különbség elég csekélynek tűnik. Korábbiakban is tapasztaltunk hasonló jelenséget (Andorka–Spéder 1994). Hátterében a részletesebb vizsgálatok szerint jórészt életútbeli és strukturális különbségek állnak. Az egygyerekesek jelentős része „úton van” a kétgyermekes státus felé, a másodikikat a közeljövőben fogja vállalni. Ennek következményeképpen nagyobb az egygyerekesek között a friss kismamák és így az inaktívak

aránya, mint a kétgyermekesek körében, ahol jelentős a már idősebb, a munkaerőpiacra visszakerült anyák hányada. Adataink ezt a feltételezést némiképp alátámasztják, amennyiben az utóbbiaknak a második modellel számolt relatíve magasabb esélyhányadosa mögött részben a foglalkoztatotti minőség szerinti eltérések állnak. Erre vall, hogy ez a mutató a harmadik modell szerint alacsonyabb.

Összességben egyrészt azt kell megállapítanunk, hogy a gyermekvállalás a gyermektelenséghez képest minden körülmények között szegénységkockázati tényező. Másrészt azt mondhatjuk, hogy a gyermekvállalás és a jövedelmi szegénység összefüggésének hátterében fontos tényező a több gyermeket vállalók rossz munkaerő-piaci helyzete (pontosabban a munkaerőpiacról való kiszorulása). Amennyiben tehát az a cél, hogy a több gyermek nevelésével járó jövedelmi szegénységi pluszkockázatot csökkentsük, a modell két megoldást sugall. Egyfelől javítani lehet a többgyerekesek munkaerő-piaci pozícióját, másfelől a munkaerőpiacról a gyermeknevelés miatt ideiglenesen vagy tartósan kikerültek (a gyed, gyes, illetve gyet igénybevevői, továbbá háztartásbeliek és segélyezették) jövedelmi helyzetét.

Ami talán igazán meglepő, az a *partnerkapcsolati státus* hatása a jövedelmi szegénység esélyére. Az első kritikus pont, hogy az egyéb változók kontrollhatásától függetlenül az *élettársi kapcsolatokban élők szegénységi kockázata a házasokénál* egyértelműen nagyobb. Mivel arra nem gyanakodhatunk, hogy ez a párkapcsolati forma eredendően alacsony jövedelmet indukál, rejtett strukturális hatásokra kell gondolnunk. Az élettársi kapcsolatok terjedése felgyorsult a rendszerváltás óta, és a hagyományosnak tekinthető közegén túllépve (elváltak/élettársi kapcsolata újrarázasodás helyett; szegények, romák tartós élettársi kapcsolata; „próbaházasság” jellegű élettársi kapcsolat) kiterjedt más csoportokra is, sőt az életút egy részén (a fiatalok esetén) társadalmilag elfogadottá is vált.³⁴ Mindezek ellenére összességében úgy tűnik, az *élettársi kapcsolat mindmáig nagyobb arányban jellemző a társadalom szegényebb csoportjaira* (lásd eloszlások, illetve egyváltozós hatások), és ez a különbség a strukturális hatások kiszűrése után (modell3) is számottevő marad.

---

³⁴ Adataink szerint az emberek 58%-a azt javasolná a fiataloknak, hogy a házasság előtt éljenek először együtt, s csak 29%-uk híve az előzetes együttélés nélküli házasságnak. (A többiek egyáltalán nem is javasoltak házasságot vagy bizonytalanok.)

A kiinduló számítások szerint a pár nélkül élő *nőtlenek, hajadonok* esélye a jövedelmi szegénységre közel esik a házasokéhoz, a 2. és 3. modellben ugyanakkor átlag feletti kockázatokat mutattunk ki. Vegyük figyelembe, hogy a partnerkapcsolati változó a gyerekszám kontrollálása mellett hat szignifikánsan, azaz ha két olyan személyt hasonlítunk össze, akinek nincsen gyermeke, vagy a háztartásában élő gyermekeinek száma megegyezik, akkor a házashoz képest a hajadon (pár nélküli) szegénységkockázata nagyobb.

Érdekes módon az újabb párkapcsolatba nem lépő *özvegyek* szegénységi kockázata sem magasabb a házasokénál. Ez részben betudható annak, hogy mintánk életkor szerint zárt, a 75 évesek és az idősebbek nem kerültek a mintába. Számunkra ez az eredmény némiképp meglepő; valóságtartalmának feltárását és magyarázatát valószínűleg kifejezetten az idősekre koncentráló elemzéstől várhatjuk.

Végezetül a *válás* adataink szerint, egyértelmű, valós és igen magas szegénységi pluszkockázatot jelent. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy ez a teher egyenlően oszlik-e meg a nők (akikre általában gyermek/ek nevelése marad) és a (közös lakásból rendszerint kiszoruló) férfiak között. Az ehhez szükséges számítások azonban az elváltakra szerkesztett külön modellt igényelnének. Ettől most eltekintünk, bár a válás következményeinek, az érintettek életkörülményeinek átfogó elemzése több lényeges szempontból is (szegénységi kockázat, gyermekvállalás, házasságok stabilitása stb.) kulcsfontossággal bír.

Vegyük észre, hogy a modellünkben nem szerepelnek külön az egyszülős családok,³⁵ ám összetársadalmon belüli helyzetükre mégis következtethetünk. Tudjuk ugyanis, hogy ez a családforma többnyire kétféle úton jön létre: válás következtében, illetve házasságon kívüli gyermekvállalás révén. Ahogy láttuk, mind az elváltak, mind a hajadonok között átlag feletti a szegények előfordulása. Alapos okunk van feltételezni, hogy ebben nem elhanyagolható súlyt képviselnek az egyszülős családok.³⁶

---

³⁵ A hagyományos családtipológiát azért hagytuk ki, mert úgy láttuk stabilabb modellt építhetünk a gyermekszámot, a családi állapotot és a tényleges partnerkapcsolatot tartalmazó modellel.

³⁶ Annak taglalására, hogy az egyszülős családokon belül mi különbözteti meg a szegényeket és a nem szegényeket, a következő részben kerül sor.

A *foglalkoztatotti státus* hatásával mind közvetlenül (egyváltozós hatások), mind áttételein keresztül (harmadik modell) érdemes foglalkozni. A jövedelmi szegénység kockázatát tekintve a határviszonyt alapvetően az jelöli ki, hogy az aktív korú személy valójában dolgozik-e vagy különböző okokból – ideiglenesen vagy tartósan – távol van a munkaerőpiacról.³⁷ Az aktív életkorú munkanélküliek, anyasági ellátásban részesülők, akár a korhatár alatti rokkantnyugdíjasok és az „egyéb inaktívok” egyaránt lényegesen nagyobb eséllyel válnak jövedelmi szegénnyé, mint a dolgozók. Ez a tény önmagában nem meglepő. Ami talán újdonság ahhoz képest, amit az egyszerű eloszlások feltárnak, hogy bár a foglalkoztatotti státus közvetlen hatásából a modellbe bevont iskolázottság igen sokat elvesz, azért a vezető fehérgallérosok és a betanított és segédmunkások veszélyeztetettsége még jelentősen elmarad az átlagostól.

4.4. SZEGÉNYSÉGI KOCKÁZATOK A RÉZSOKASÁGOKBAN: SOKGYERMEKES CSALÁDOK ÉS GYERMEKÜKET EGYEDÜL NEVELŐK

A többváltozós elemzés a modellben együtt szereplő egyes kockázati tényezők szignifikáns különbségeit mutatta ki. Indokolt egyenként is vizsgálni ezeket, bár tudjuk, hogy nem minden munkanélküli, sokgyermekes, kelet-magyarországi községben élő felnőtt, roma stb. szegény. Alapkérdésünk, hogy amennyiben lehatárolt részmintákat elemzünk, akkor ezekben is a teljes sokaság elemzése során tapasztalt tényezők érvényesülnek-e, vagy vannak olyan háttértényezők, amelyek csak bizonyos részsokaságokban fejtik ki hatásukat. Azt feltételezzük, hogy a korábbiakban kimutatott strukturális tényezők többsége a teljes társadalomra nézve releváns, ám mások csak egyes speciális almintában hatnak, illetve van módosító befolyásuk. E relációk vizsgálata különösen érdekes lehet a munkanélküliek, a rokkantnyugdíjasok, a nagycsaládosok, a gyermeküket egyedül nevelők és a romák körében. Adatrendszerünk elméleti és praktikus szempontból sem alkalmas minden általunk fontos-

---

³⁷ Kivéve a diákokat, tanulókat, de az ő helyzetük speciális, mivel rendszerint nem tőlük függ háztartásuk jövedelmi pozíciója.

nak tartott réssokaság elemzésére. Korlátozó körülménye egyrészt az alacsony elemszám. Fontosabb ennél az elvi ok, hogy tudniillik egyes réssokaságok önálló elemzéséhez nem rendelkezünk olyan további változókkal, amelyek segítségével a feltételezett hatótényezők a modellbe beépíthetők lennének.³⁸ Mivel kutatási programunkban a demográfiai ismérvek az átlagnál részletesebben szerepelnek, ezért az ilyen szempontok szerint lehatárolható két réssokaságot vizsgálunk meg. Ezek: a sokgyermekes családok és a gyermeküket egyedül nevelő szülők.³⁹

Eddigi elemzéseink egyértelműen megerősítették a *gyermekszám* szegénységkockázati szerepét, ám a jövedelmi szegénység többváltozós modelljeiben ez a hatás némileg gyengébbnek tűnt. Az ötödik fejezetben majd látjuk, hogy más szegénységkonceptiót követő többváltozós modellekben erőteljesebben maradnak meg a hatások. A gyermeküket egyedül nevelő szülők elemzéséstechnikai okokból nem szerepelnek önálló kategóriaként a teljes népességet érintő modellekben, hiszen itt olyan családtípus-változót kellett volna használni, amelyben más változókkal kombinálva igen sok az üres, illetve alacsony elemszámú cella keletkezett volna.

A jövedelmi szegénység elemzésének lezárásaként tehát a fenti két családtípusra koncentrálnak. Feltárjuk, mi valószínűsíti leginkább, hogy közülük valaki szegény lesz. A mintánkra tekintettel ennél is pontosabban kell fogalmaznunk: a sokgyermekes, illetve az egyszülős családokban élő felnőtt, 18–74 éves népességben belül mi befolyásolja, hogy valaki szegénynek minősül-e?

---

³⁸ A roma népesség ilyen irányú elemzésére a nagyobb almintával, sokféle, a roma népesség tagolódása szempontjából fontos változóval rendelkező cigányvizsgálatok adnak lehetőséget.

³⁹ Elemzésünket több ok miatt sem terjesztjük ki az idős háztartásokra. Egyfelől mintánkban a legidősebb, minden valószínűség szerint a legrosszabb helyzetben lévő személyek (a 75 év felettiek) nem szerepelnek, nélkülük az időskori szegénységről adott kép bizonyosan nem lenne teljes. Másrészt a nyugdíjasok sok, igen lényeges szempontból különböznek a társadalom még aktív életkorú tagjaitól, más dimenziók mentén rétegezhető, speciális törésvonalak jellemzik őket (Spéder 2000). A felületesség veszélyét elhárítandó itt lemondunk vizsgálatunkról, viszont felhívjuk a figyelmet kiadványsorozatunk már megjelent kötetére (Dobossy–S.Molnár–Virágh 2003).

4.4.1. SOKGYERMEKESEK

Adatbázisunkban 749-et tett ki az olyan háztartásban élők száma, amelyben a 18 év alattiak száma három vagy több. A definíciónk értelmében a sokgyermekes családban élő felnőttek háztartásaiban a gyermekek többsége – de nem kizárólagosan! – a kérdezett saját gyermeke. A következőkben, egy kis leegyszerűsítést vállalva, ettől a megkülönböztetéstől eltekintünk. 698 esetben álltak rendelkezésünkre jövedelmi adatok, ezen csoporton belül 29% volt a jövedelmi szempontból szegények aránya. Ez arra utal, hogy ennek a csoportnak a szegénységkockázata több mint kétszerese az átlagosnak.

Konstrukciónk logikai kiindulópontja a teljes sokaságra felépített modell volt, két szükségszerű változtatással. Egyfelől értelemszerűen kihagytuk azt a változót, amelyet már a kiválasztott alcsoport meghatározott: a gyermekszámot. Másfelől az alacsony elemszámok és az egyenetlen eloszlások miatt össze kellett vonnunk néhány kategóriát, hogy az elemszám az összes csoportban elérje a 30-at. Ennek során nyilvánvalóan arra törekedtünk, hogy lehetőleg hasonló csoportokat egyesítsünk. Így egy kategóriát képeznek az 50 évesnél idősebb, legalább három eltartott gyermeket nevelők. Sajnos arra is rákényszerültünk, hogy a partnerkapcsolati státust illetően egy csoportként („pár nélküli”) kezeljük a pár nélkül élő hajadonokat, az elváltakat és az özvegyeket. Tettük ezt annak ellenére, hogy a magyar árvasági ellátórendszer képes a szegénységi kockázat lényeges csökkentésére (Havasi 2003), ennyiben az özvegyek esetén lényegesen alacsonyabb kockázatot feltételezhetünk. Legvégül a rokkantnyugdíjasokhoz hozzácsaptuk az öregségi nyugdíjasokat, az egyéb inaktív kategóriához pedig a néhány tanulót.

Úgy véljük, hogy az elkerülhetetlen szükségszerű kompromisszumok ellenére különösebb problémák nélkül összehasonlítható az általános és a sokgyerekesekre szorító, a következőkben ismertetendő modell.

27. táblázat
A három és több gyermeket nevelők jövedelmi szegénységét leíró
logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai és a szignifikanciaszintek

Jövedelmi szegénység	Egyváltozós hatások	Alapmodell	Modell2	Modell3	Modell 4					
	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)					
Nő:	1,151	1,140	1,072	0,744	1,243					
Korcsoport		***								
18–29 éves	1,974	***	1,198	1,155	0,984	1,406				
40–49 éves	0,887		1,174	1,154	1,410	1,460				
50–75 éves	0,755		0,543	0,396	**	0,509	0,641			
Kombinált települési kategória		***	*	*						
kisváros	0,437		0,448	0,490	0,533	0,469				
közp.+Ny										
kisváros D+K	2,463	***	1,394	1,491	1,440	1,292				
község közp.+ Ny	1,377		0,985	1,020	1,065	1,017				
község D+K	3,337	***	1,526	1,630	*	1,459	0,996			
Roma származás	5,792	***	2,396	***	2,567	***	1,987	***	1,478	
Iskolai végzettség		***	***	***	***	***				
8 osztály alatt	5,043	***	2,445	**	2,179	**	2,341	**	1,700	
8 osztály	3,894	***	2,777	***	2,617	***	2,295	***	2,193	***
érettségi	0,534	**	0,630		0,628		0,617		0,738	
felsőfok	0,060	***	0,077	***	0,082	***	0,078	**	0,109	**
Partnerkapcsolati státus		***			**					
pár nélkül	2,166	***		2,213	***	1,819	*	1,677		
Élettárral élő	1,745	**		1,073		1,252		0,998		
Foglalkoztatotti státus		***				***				
vezető fehér-galléros	0,431					1,703				
egyéb fehér-galléros	1,249					1,823				
betanított és segédmunkás	3,451	***				1,344				
munkanélküli nyugdíjas	16,988	***				7,544	***			
anyasági ellát.	2,593	*				0,958				
egyéb inaktív	5,670	***				3,821	***			
Nem dolgozik senki a háztartásban	12,292	***				5,530	***			
Nagelkerke R ²			0,30	0,31	0,38	0,44			8,073	***

Referenciaszemély: férfi, 30–39 éves, budapesti vagy megyei jogú városban lakó, nem roma, szakmunkás végzettségű, házas, szakmunkás foglalkozású / 4. modellben: van a háztartásban, aki pénzkereső munkát végez.

Már első pillantásra feltűnik, hogy a szükséges összevonások és a gyermekszám-változó értelemszerű kihagyása ellenére a sokgyermekesek modelljének lényegesen magasabb a magyarázó ereje.⁴⁰ Ez arra utal, hogy ugyanazok a tényezők a sokgyermekesek közül szegénynek minősülőket nagyobb mértékben határozzák meg. Ha az egyes változókat összevetjük, lényegében hasonló struktúrával szembesülünk, mint a teljes sokaságban. A tisztítatlan egyváltozós hatások közül hangsúlyos eltérésnek minősül a fiatal sokgyermekesek szegénységi kockázatának többlete, valamint az, hogy az iskolai végzettség szerint jóval nagyobbak az esélykülönbségek, mint a teljes sokaságban. A sokgyermekesek körében a felsőfokú végzettség lényegesen magasabb (mintegy kétszeres) hatásfokkal véd a jövedelmi szegénységtől, mint a teljes társadalomban. Érdekes, hogy a sokgyermekesek esetében – teljes modellel szemben – az újabb változók bevonásával igen erőteljesen legyengül az élettársi kapcsolatnak és a pár nélküli létnek a házassághoz viszonyított többletkockázata. Míg az élettársi kapcsolatban élők esetében ez a jelenség azzal áll összefüggésben, hogy a romák és a alacsony iskolai végzettségűek körében átlag feletti az élettársi kapcsolat gyakorisága, addig a párkapcsolat nélküli lét hasonló hatása a foglalkoztatotti helyzettel hozható kapcsolatba. A településtípus hatása is eltűnik; már az alapmodellben sem tapasztalunk szignifikáns hatást. A munkanélküliség, az inaktivitás, sőt sajnos az anyasági ellátás szegénységi kockázata is igen erős a sokgyermekesek körében.

A bevett modellsorozat felépítése után egy negyedik modellben a kérdezett foglalkozási státusát egy háztartási szintű változóval helyettesítettük, azzal, hogy van-e egyáltalán valaki a mintaanyag háztartásában, aki pénzkereső munkát végez. Noha a sokgyermekesek háztartásainak háromnegyedében dolgozott valaki, eme változó bevonása (annak ellenére, hogy a foglalkozási státus változóját kiiktattuk) jelentős mértékben növelte a modell magyarázóerejét. Mindeközben az eddig jelentősnek bizonyuló motívumok közül kettő hatása megszűnt: a 8 osztálynál alacsonyabb iskolai végzettségé és a roma származásé. E meglepőnek tűnő eredmény mögött a hazai társadalom egy igen szo-

---

⁴⁰ Ami talán még feltűnőbb, hogy itt az egyes értéktől jóval erőteljesebben eltérő esélyhányadosok szükségesek ahhoz, hogy egy hatást a modell szignifikánsnak mutasson: ez a lényegesen alacsonyabb elemszámok következménye.

morú jellegzetessége rejlik: adataink szerint a roma sokgyerekesek családjainak többségében – közlésük szerint – senki (!) sem végez pénzkereső munkát. S ami még inkább szomorú: azon sokgyermekes válaszadóink nagyobb hányada, akiknek a családjában a válaszadó szerint senki nem végzett pénzkereső munkát, roma származású volt. Vagyis találtunk egy olyan változót, ami szerint a sokgyermekesek csoportja karakteresen differenciált: van egy szegénységben élő alcsoportja, amely nagyon jól jellemezhető azzal, hogy az ide tartozó családokban senki sem végez pénzkereső munkát, többségük roma, illetve inverz nézőpontból: a roma sokgyermekesek többsége ehhez a csoporthoz tartozik.⁴¹

4.4.2. A GYERMEKÜKET EGYEDÜL NEVELŐK KOCKÁZATAI ÉS SZEGÉNYSÉGI ESÉLYEI

Második részmodellünk a gyermeküket egyedül nevelő szülőkre vonatkozott, vagyis az olyan háztartásokra, amelyben a válaszadó kizárólag gyermekével, gyermekeivel együtt él a háztartásban, vagyis rajtuk kívül partner, rokon, egyéb személy nem él a háztartásban.⁴² Hogy a csoportba ne kerüljenek be felnőttekből álló kétgenerációs háztartások (például 60 éves anya 35 éves lányával), elemzésünket azokra az esetekre szűkítettük, ahol a gyermek – illetve az esetleges több gyermek közül legalább egy – életkora még nem érte el a 18 évet. A szegénységi kockázata ennek a csoportnak igen magas, 36%-os, ez háromszorosa az átlagos értéknek.

Mivel a gyermeküket egyedül nevelők csoportjának ilyen szűk lehatárolása, a nagy alaplanta ellenére erőteljesen csökkentette az elemszámot (összesen 335 ilyen személyt találtunk, közülük is csak 298-an válaszoltak a jövedelmüket firtató kérdésre), a modellszerkesztés során ismét összevonásokra kényszerültünk a megfelelő (kategóriánként legalább harmincas) elemszám elérése érdekében. Így összevontuk a

---

⁴¹ Bármiféle oksági összefüggés tételezéséhez további elemzésekre lenne szükség, amire adatrendszerünk nem alkalmas.

⁴² Egyszülős családban élhet úgy is valaki, hogy egy kiterjedtebb háztartás része.

40 év feletti korcsoportokat; a központi és a nyugat-magyarországi régió esetében a községi és kisvárosi lakosságot; a képzettséget tekintve pedig a nyolc általánost végzettekhez csatoltuk a még alacsonyabb végzettségűeket. A 18 évesnél fiatalabb nevelt gyermekek számát tekintve az egy-, illetve a többgyermekesek csoportját tudtuk elkülöníteni. Az inaktívakat szintén összesen két kategóriába tudtuk sorolni: a megkülönböztetett változatok a munkanélküli, illetve az egyéb inaktív. A származást nem tudtuk bevonni a modellbe, mivel a romák között igen alacsony a fenti definíció szerinti egyszülős háztartások aránya.

Ezen átalakítások mellett a referenciacsoportot értelemszerűen nőre változtattuk, hiszen bár vannak olyan háztartások a mintánkban, amelyben apa nevel kiskorú gyermek(ek)et, arányuk csupán 10% körül van. Mivel ebben az alcsoportban együtt élő házaspár per definitionem nem volt, a partnerkapcsolati státusz a párkapcsolati státusz esetén a referenciacsoportot az elváltra (ide sorolva a különélőket is) változtattuk, az övékéhez viszonyítottuk az özvegyek és a nőtlen/hajadonok helyzetét.

A szükséges összevonások ellenére a modell igen erős magyarázóerővel bír: a harmadik változatra nézve az R^2 0,5-ös, ami nemcsak annál lényegesen nagyobb, mint ami a teljes sokaságra felépített modellnél adódott, de általában is jó értéknek számít.

Míg a nemek között nem figyelhető meg jelentős különbség – tehát a gyermekét egyedül nevelő néhány férfi szegénységi kockázata statisztikailag nem jelentős mértékben alacsonyabb, mint a női társaiké, – addig a gyermeküket egyedül nevelő fiatal szülők kockázata átlag feletti. Ez a különbség azonban a többi jellemző bevonása nyomán lassan eliminálódik. Hasonlóan csökken a kelet- és dél-magyarországi községekben élő, gyermekeiket egyedül nevelő szülők szegénységi kockázatának többlete, ha a modell továbbépítése során számolunk az iskolai végzettséggel és a foglalkoztatotti helyzettel is.

A képzettség hatása igen jelentős és érdekes: ha a szülő iskolai végzettsége maximum 8 osztály, akkor egyértelműen nő a szegénység kockázata, míg a felsőfokú végzettség töredékére csökkenti annak az esélyét, hogy az egyszülős háztartás szegény legyen. Ez utóbbi effektus azonban teljes egészében megszűnik, ha a foglalkoztatotti státust is a modell részévé tesszük (modell3). Ennek az az oka, hogy a vizsgált almintába be-

került 48 vezető fehérgalléros közül senki sem volt szegény,⁴³ ugyanakkor a diplomások mintegy kilenctizede, a vezető fehérgallérosok kategóriájába tartozik. Ez a lépcsőzetesen egymásra épülő kapcsolat csaknem teljesen determinisztikus a felsőfokú végzettség, a magas státus és az igen alacsony szegénységi kockázat között. Ma Magyarországon csak az iskolázott nők vannak olyan helyzetben, hogy a szegénység számottevő kockázata nélkül nevelhetik egyedül gyermeküket.

Ez az állítás az első pillanatban kategorikusnak tűnik, de nem szabad elfelejtenünk arról, hogy a rendelkezésünkre álló kép csupán egy keresztmetszeti állapotot rögzít, s gyermeküket egyedül nevelők átlagosnál magasabb végzettsége (és majd látni fogjuk: előnyösebb munkaerő-piaci helyzete) azzal is összefügghet, hogy a rosszabb helyzetben élők nagyobb arányban kötöttek újból párkapcsolatot. Ezt a felvetést elemzéseink igazolják, ugyanis például a valamikor is elvált nők⁴⁴ körében az iskolai végzettséggel párhuzamosan csökken annak esélye, hogy jelenleg újabb párkapcsolatban élnek. S ami még érdekesebb, ebbe az összefüggésbe az is belejátszik, hogy az elvált nőnek van-e gyermeke. Míg a gyermektelen elváltak esetében az iskolai végzettség és a jelenlegi partnerkapcsolat között nincs összefüggés, addig a gyerekes elváltak esetében ez nagyon is egyértelmű. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a gyermekes elvált nők között a magasabb státusúak ritkábban létesítenek új párkapcsolatot. Talán nem merész feltételezéssel élve itt okként az is felmerülhet, hogy egy gyermek önálló felnevelése az iskolázott szülő számára, mint láttuk, kezelhető szegénységi kockázatot jelent.

A foglalkoztatotti státus kapcsán említendő egy még érdekes összefüggés, ami azonban közvetlenül a modellből nem látszik. Arról van szó, adataink azt mutatják, hogy a gyermeküket egyedül nevelők között igen alacsony az inaktív aránya, csupán 27%, míg ugyanez a legalább egy 18 év alatti gyermeket nevelő összes nő körében 41%. A modell pedig azt mutatja, hogy bár az előbbieknél körében az inaktivitás ritka, ha azonban mégis fennáll, sokkal nagyobb eséllyel jár jövedelmi szegénységgel, mint a teljes sokaságban. Ez utóbbi nem meglepő, mert

---

⁴³ Ezt jelezi a 0 esélyhányados. Ebben az esetben a program nem tud szignifikanciaszintet számolni.

⁴⁴ A gyermeküket egyedül nevelők többsége ide tartozik. Közöttük 60% az elváltak, 10% a különélők aránya.

az e típusba tartozó háztartások túlnyomó többségében csupán egy kereső van, így kiesésüknek súlyosabb a következménye. Az viszont érdekes, hogy ezek az egyértelműen anyagi kényszerhelyzetben lévő, gyermeküket egyedül nevelő nők milyen nagy arányban képesek munkaerő-piaci aktivitásra, annak ellenére, hogy háztartásuk vezetése önmagában is fokozott terheket ró rájuk.

Ennek kapcsán megint felmerülhet, hogy a továbblépés érdekében érdemes lenne túllépni a keresztmetszeti elemzés keretein, s megvizsgálni, hogy a gyermeküket egyedül nevelők körében tartósan rossz munkaerő-piaci pozíció esetén az újabb párkapcsolat létesítése a szegénység kockázatát csökkentő választásként működhet-e. Modellünk ráadásul azt mutatja, hogy a gyermeküket egyedül nevelők esetében a foglalkoztatotti státus önmagában nem elégséges, mivel a betanított és a segéd munkások szegénységi kockázata igen jelentős.

Váratlan eredmény, hogy az egy, illetve a kettő vagy több fiatal korú gyermeket egyedül nevelők szegénységi kockázata között adataink szerint nincs érdemi különbség. Hogy ez hogyan lehetséges, arra egyelőre nem tudunk választ adni.

A gyermekét egyedül nevelő szülő státusa változatos módon állhat elő: a háttérben válás, özvegyülés állnak, de az is lehetséges, hogy az érintett sohasem volt házasságban. E csoportok szegénységi kockázatában jelentős különbségek figyelhetők meg, mégpedig az özvegyként gyermeket nevelők javára: az ő esetükben a szegénységi kockázat töredéke az elvált vagy hajadon/nőtlen kategóriában mértnek. Hogy ebben az árvasági ellátások és az özvegyi juttatásokon túl esetleg még mi játszhat szerepet, nem tudjuk.

Hipotézisünk szerint a gyermeküket egyedül nevelők csoportjában felértékelődnek a háztartások közötti rendszeres transzferek. Azt feltételeztük, hogy valós segítséget az állandó támogatások jelenthetnek, de ezen nem csupán a jövedelmi jellegű juttatásokat kell érteni, hiszen például a gyermek ellátásában részt vállaló nagyszülő közvetett módon hozzájárulhat a jobb jövedelmi pozíció eléréséhez, ha mással nem, egyszerűen azzal, hogy így az anyának több ideje marad a pénzkereső munkára. Elgondolásunk tesztelésére egy igen egyszerű indexet hoztunk létre a következő kérdésekre adott válaszokból: Kapott-e (más, háztartásán kívüli magánszemélytől) rendszeres pénzbeli támogatást;

rendszeresen segítséget a gyermekek ellátásában; illetve kap-e rendszeresen ételkészít. Ennek alapján rendszeresen nem támogatottak nevezzük azokat, akik semmilyen fajta segítséget nem kaptak, támogatottak nevezzük azokat, akik egy fajta és erősen támogatottak azokat, akik kettő vagy több fajta segítségről számoltak be. Ezt a változót aztán bevontuk a modellünkbe (modell4) úgy, hogy a referenciacsoport a nem támogatottak csoportja lett.

28. táblázat
A gyermeküket, gyermeküket egyedül nevelők jövedelmi szegénységét leíró logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai és a szignifikanciaszintek

Jövedelmi szegénység	Egyváltozós hatások		Alapmodell	Modell2	Modell3	Modell4
	Exp. (B)		Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)
Férfi:	0,821		0,843	0,730	0,865	0,774
Korcsoport		*				
18–29 éves	2,216	**	1,815	1,362	0,845	0,992
40–	0,954		0,822	0,957	0,757	0,644
Kombinált települési kategória		***		*		
közp.+Ny	1,172		0,815	1,032	0,854	0,826
kisváros D + K	2,155	**	1,640	1,565	1,422	1,523
község D + K	4,065	***	2,212	** 2,333	** 1,999	1,901
Iskolai végzettség		***		***	***	
legfeljebb 8 osztály	5,332	***	5,020	*** 6,792	*** 2,891	** 2,542
érettségi	1,198		1,118	1,302	1,435	1,314
felsőfok	0,040	**	0,048	** 0,047	** 2,255	2,053
2 vagy több gyermek	1,031			0,923	1,030	1,022
Partnerkapcsolati státus		***		***	***	***
hajadon	1,510			1,231	1,888	1,866
özvegy	0,339	***		0,184	*** 0,127	*** 0,105
Foglalkoztatotti státus		***			***	***
vez. fehérgalléros	0,000 (!)				0,000 (!)	0,000(!)
egyéb fehérgalléros	1,302				1,593	1,413
betanított és sm.	3,974	***			3,607	** 3,482
munkanélküli	28,809	***			34,531	*** 37,953
egyéb inaktív	5,725	***			5,871	*** 6,219
Transzfer érintettség						**
támogatott	0,767					0,664
erősen támogatott	0,534	*				0,294
Nagelkerke R ²			0,32	0,37	0,50	0,52

Referenciaszemély: nő, 30–39 éves budapesti lakhelyű, nem roma származású, szakmunkás végzettségű, egygyermekes, elvált, szakmunkás, semmilyen támogatásban nem részesülő.

Eredményeink azt mutatják, hogy míg önmagában (egyváltozós hatások) alig figyelhető meg összefüggés a támogatottság és a jövedelmi szegénység kockázata között, a többi változó bevonásával a kapcsolat felerősödik, s ez a változó statisztikailag jelentős mértékben növeli a modell magyarázóerejét. A kimutatott hatás irányultsága nem meglepő: a más magánháztartásból származó intenzív transzfer képes csökkenteni a jövedelmi szegénység esélyét.

5. MÁΣ SZEGÉNYSÉGDEFINÍCIÓKRA FELÉPÍTETT MODELLEK

A következőkben – már csak jóval szűkebb terjedelemben – ismertetjük az általunk alkalmazott további négy szegénységdefinícióra felépített modellekből származó eredményeket. Az adatok ismertetése során a jövedelmi szegénységre vonatkozó eredményektől való *eltérésekre* koncentrálnak.

5.1. ROSSZ LAKÁSKÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT ÉLŐK

A nem és a korcsoport szerint a jövedelmi szegénységhez *hasonló mintázatot mutat a rossz lakáskörülmények élők köre, és első közelítésben a regionális jellemzőik is rokoníthatók.* Az összetettebb modellek azonban kimutatják, hogy a lakásszegénység regionális egyenlőtlenségeinek igen nagy része vezethető vissza strukturális különbségekre (elsősorban az iskolázottságra). Az iskolázottságnak a regionális és település szintű különbségeket csökkentő ereje megfigyelhető volt már a jövedelmi szegénység esetén is, de közel sem ilyen erővel. Adataink szerint ez a lakásszegénységi kockázat szempontjából a kulcsváltozó. Az alacsony képzettség radikálisan növeli a veszélyeztetettséget. A jövedelmi szegénység esélyhányadosaihoz viszonyítva viszont lényegesen gyengébb a jelenlegi státus (gazdasági aktivitás és réteghelyzet) hatása.

29. táblázat
A rossz lakáskörülményeket vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai és a szignifikanciaszintek

Rossz lakáskörülmények között élők	Egyváltozós hatások		Alapmodell	Modell2	Modell3			
	Exp. (B)		Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)			
Nő:	0,910	*	0,892	**	0,842	***		
Korcsoport		***		***		***		
18-29	0,871	**	0,878	*	1,120	1,218	**	
40-49	0,792	***	0,744	***	1,213	**	1,218	**
50-59	0,439	***	0,365	***	0,951		0,961	
60-69	0,481	***	0,260	***	0,805	*	1,075	
70-75	0,545	***	0,233	***	0,754	*	1,001	
Kombinált települési kategória		***		***		***		***
kisváros,közp +Ny	1,085		0,829	*	0,863		0,855	
kisváros,D + K	1,522	***	0,952		0,941		0,887	
község,közp + Ny	1,473	***	0,908		0,848	*	0,794	**
község,D + K	2,491	***	1,234	***	1,201	**	1,086	
Roma származás	12,175	***	4,571	***	3,448	***	2,983	***
Iskolai végzettség		***		***		***		***
8 osztály alatt	3,291	***	5,036	***	4,920	***	4,525	***
8 osztály	1,879	***	2,119	***	2,063	***	1,959	***
érettségi	0,423	***	0,460	***	0,471	***	0,583	***
felsőfok	0,151	***	0,173	***	0,172	***	0,234	***
Gyermekszám		***				***		***
nincs	0,467	***			0,420	***	0,394	***
2	1,323	***			1,611	***	1,615	***
3	3,698	***			3,780	***	3,632	***
4 vagy több	11,366	***			7,708	***	7,284	***
Partnerkapcsolati státus		***				***		***
hajadon, pár nélkül	1,212	***			1,955	***	2,225	***
elvált, pár nélkül	1,319	***			1,887	***	1,866	***
özvegy, pár nélkül	1,048				1,145		1,142	
élettárral élő	2,661	***			2,531	***	2,474	***
Foglalkoztatotti státus		***						***
vez. fehérgalléros	0,246	***					0,749	
egyéb fehérgalléros	0,493	***					0,735	**
bet. és segédmunkás	2,056	***					1,265	**
munkanélküli	3,494	***					1,925	***
öregségi nyugdíjas	0,713	***					0,904	
rokkantnyugdíjas	1,663	***					1,521	***
anyasági ellátás	3,661	***					1,435	**
tanuló	0,626	***					0,444	***
egyéb inaktív	2,819	***					1,680	***
Nagelkerke R ²			0,21		0,27		0,29	

Referenciaszemély: férfi, 30-39 éves, budapesti vagy megyei jogú városban lakó, nem roma, szakmunkás végzettségű, házas, egygyermekes, szakmunkás foglalkozású.

A jövedelmi és a lakásszegénység magyarázó változóinak eltérő súlya eléggé logikusnak tűnik, és alátámasztja azt a feltételezést, miszerint a rossz lakáskörülmények kialakulása sok esetben tartósabb folyamat, mint a jövedelmi szegénységé. Ez utóbbiban ugyanis igen nagy a súlya az interjúalany *pillanatnyi* státusának, míg a lakásszegénység esetén a legösszetettebb modellben is megmarad az időben *szinte alig változó* iskolázottsági hatás. Ez arra vezethető vissza, hogy a foglalkoztatotti státus és réteghelyzet meglehetősen gyakran (és a rendszerváltás óta egyre gyakrabban) változik az életút folyamán, és nagy az esélye, hogy az átmeneti inaktív pozíció (gyermeknevelés, munkanélküliség stb.) a családháztartás jövedelmi helyzetének azonnali romlását vonja maga után. A lakás azonban olyan vagyontárgy amely a mai Magyarországon általában az egész életút produktuma. A lakáshoz jutás, illetve a lakáskörülmények érdemi javítása (csere, átépítés, bővítés) sok esetben évtizedek munkaerő-piaci karrierjének eredménye, ugyanakkor a kiinduló állapot, amely igen szoros kapcsolatban lehet a szülői támogatással,⁴⁵ hosszú távra rögzíti a lehetőségeket. Így aztán nem meglepő, hogy az iskolázottság, amely egyfelől jól korrelál a szülő iskolázottságával, másfelől távlatosan kijelöli a munkaerő-piaci karrier dimenzióit, hosszú távon erős összefüggést mutat a lakásviszonyokkal.

A jövedelmi szegénységre gyakorolt hatásával összevetve a gyermekszám, illetve a *magas gyermekszám* feltűnően emeli annak esélyét, hogy valaki rossz lakásviszonyok közé kerüljön. Ha egyelőre figyelmen kívül hagyjuk az abszolút deprivációs kockázatokat, még arra is gyanakodhatunk, hogy itt ismét a szegénység definíciójának következményéről van szó – hiszen a zsúfoltságot a rossz lakáskörülmények tényezőjeként vettük számba, a sok eltartott gyermek pedig értelemszerűen növeli a zsúfoltság valószínűségét. Az ugyanis a legköltségesebb luxus, ha valaki gyermekeinek számához igazítja a lakása méretét. (Ugyanakkor ki állíthatja, hogy a több gyerek nem kíván meg nagyobb lakást, több teret és szobát?)

Noha nem újdonság, érdemes megemlíteni, hogy a jövedelmi szegénységnél tapasztaltakhoz hasonlóan az élettársi kapcsolat (a házassághoz képest) jelentősen növeli a lakásszegénység kockázatát.

---

⁴⁵ Adataink szerint az első önálló lakás megszerzésében a kérdezettek szüleinek 39%-a segített pénzzel, 14%-a kapcsolati tőkével.

5.2. ABSZOLÚT DEPRIVÁCIÓS KOCKÁZATOK

Az abszolút vagyoni depriváltságnak mint szegénységdefiníciónak egy bizonyos szempontból átmenetet kellene képeznie a jövedelmi szegénység és a lakásszegénység között. Hiszen míg a jövedelmi szegénység nagymértékben a felvétel alanyának (és családtagjainak) a munkaerőpiacon pillanatnyilag betöltött státusától függ, ami jelenleg eléggé instabil, addig a lakásviszonyok sokak esetében az egész életút mérlegét mutatják. Az abszolút deprivációs mutatóban nagy súlyt képvisel a vagyontárgyak birtoklása, amely elméletileg kevésbé változókéony, mint a jövedelem, ugyanakkor a lakáshelyzetnél érzékenyebben kellene reagálnia a fordulatokra, krízishelyzetekre. Vizsgálataink során igazolódott, hogy erre az abszolút vagyoni depriváltság mutatójára támaszkodva sok újszerű összefüggést tárhatunk fel.

Az első lényeges eredmény az *idősekre* vonatkozik: – az abszolút vagyoni deprivációt tekintve helyzetük a strukturális hatások kiszűrése után *sem nem rosszabb, sem nem jobb*, mint a többi korosztályé. Tehát az életkor valójában nem gyakorol jelentős befolyást a vagyoni szegénységre. Ez eltér a más szegénységdefiníciókra alapozott következtetésektől, amelyek szerint az idősek helyzete jobb az átlagosnál, és azt mutatja, hogy körülbelül átlagos arányban fordulnak elő közöttük azok, akiknek nem sikerült elégséges mennyiségű vagyont felhalmozniuk. Ugyanakkor szemben áll azokkal a kilencvenes években többek által – így általunk is – vallott nézettel, miszerint az idősek relatív jövedelmi helyzete az adott időszakban javult, szegénységkockázataik csökkentek (Medgyesi et al. 1999; Spéder 2001). E megállapítások a jövedelmi helyzetre vonatkoztak, ám éppen a nyugdíjasok pénzügyi pozíciója tekinthető a legstabilabbnak, és mivel ez az előny folyamatosan fennáll, ennek idővel vagyoni előnybe kellene átfordulnia. Hogy ez miért nem történt meg, arra pontos választ itt nem tudunk adni. Elképzelhető, hogy az idősek egyes vagyontárgyakat azért nem akarnak megszerezni, mert nincs szükségük rá, vagy ódzkodnak az új technika háztartási alkalmazásától. Ám az is logikus magyarázat, hogy unokáik (gyermekük) részére takarékoskodnak, hogy segítsék indulásukat, vagy hozzájáruljanak életkörülményeik javításához (Harcsa

1991). (Nem tartozik szorosan ide, de arra utaló adatokkal is rendelkezünk, hogy a nagyon idősök az átlagnál több munkasegítséget, gondoskodást kapnak a fiataloktól.) (Spéder 2002d.)

Igen lényeges eredmény, hogy az *iskolázottságnak* az összes szegénységkonceptió közül az abszolút vagyoni deprivációra gyakorolt hatása a legerősebb. Önmagában ennek magyarázóereje már (Nagelkerke-féle R^2) 0,21.

A *foglalkoztatotti* státus tisztított hatása előzetes elvárásainknak megfelelően némiképp erősebb, mint a lakásszegénység esetében, de lényegesen gyengébb, mint amit a jövedelmi szegénységre gyakorol.

A *családi helyzettel* összefüggő mindkét változó (eltartott gyermekek száma, partnerkapcsolati státus) fontos információkat hordoz. Nagyon érdekes, hogy a több eltartott gyermek növeli a abszolút vagyoni depriváltság esélyét, még abban az esetben is (modell3), ha kontrolláljuk a foglalkoztatotti pozíciót. Ilyen összefüggést – és ez lényeges – a jövedelmi szegénység kapcsán nem érzékeltük, míg a lakásszegénységet illetően bár kimutattuk ezt, de kérdéses, hogy itt nem a definícióból következik-e. Rögzítsük tehát, hogy a *gyermekvállalás* nemcsak az éppen aktuális foglalkoztatotti státust módosítja, hanem az abszolút deprivációs esélyt is növeli, azaz *bizonyos rétegekben hosszabb távon megnehezíti az alapvető életkörülmények biztosítását, a vagyoni felhalmozást*. Azt a körülményt, hogy az egynél több gyermek vállalása lényegesen növeli az abszolút depriváció esélyét, a nagyobb lakásszegénységi kockázathoz hasonlóan tartós folyamatnak kell előkészítenie. A gyermekvállalás terhei tehát nemcsak közvetlen költségeiben és a jövedelmek kompenzálatlan kiesésében, hanem hosszú távú hatásokkal is jár: megnehezíti a felhalmozást (beleértve a megfelelő lakás megszerzését). Kérdés – amelyre majd a másik, nem abszolút jellegű depriváltság vizsgálatát követően válaszolhatunk –, hogy a gyermeknevelésből eredő nem vagyoni kompenzációk (pl. a gyermek nyújtotta öröm) képesek a vele járó anyagi hiányt, szegénységi többletkockázatot olyan módon is kiegyenlíteni, hogy csökkenti a többgyermekesek elvárásait, és ezen keresztül az észlelt deficitet.

30. táblázat
Az abszolút vagyoni deprivációt vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai és a szignifikanciaiszintek

Abszolút vagyoni deprivált	Egyváltozós hatások		Alapmodell	Modell2	Modell3
	Exp. (B)		Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)
Nő:	0,986		0,874 ***	0,847 ***	0,793 ***
<i>Korcsoport</i>		***	***	***	***
18–29	0,878	*	0,898	0,725 ***	0,772 ***
40–49	1,059		1,033	1,275 ***	1,264 ***
50–59	0,879	*	0,782 ***	1,110	1,018
60–69	1,150	*	0,635 ***	0,936	1,078
70–75	1,606	***	0,724 ***	0,991	1,136
<i>Kombinált települési kategória</i>		***	***	***	***
kisváros,közp +Ny	1,318	***	0,984	1,056	1,056
kisváros,D + K	2,463	***	1,565 ***	1,720 ***	1,611 ***
község,közp + Ny	1,630	***	0,909	0,973	0,907
község,D + K	3,578	***	1,704 ***	1,929 ***	1,714 ***
Roma származás	13,091	***	5,283 ***	5,041 ***	4,154 ***
<i>Iskolai végzettség</i>		***	***	***	***
8 osztály alatt	5,579	***	5,337 ***	4,799 ***	4,138 ***
8 osztály	2,482	***	2,454 ***	2,327 ***	2,037 ***
érettségi	0,308	***	0,358 ***	0,351 ***	0,454 ***
felsőfok	0,082	***	0,099 ***	0,103 ***	0,206 ***
<i>Gyermekszám</i>		***		***	***
nincs	1,187	***		0,975	0,943
2	1,204	**		1,457 ***	1,439 ***
3	2,394	***		2,042 ***	1,754 ***
4 vagy több	6,907	***		3,484 ***	2,859 ***
<i>Partnerkapcsolati státus</i>		***		***	***
hajadon, pár nélkül	1,614	***		3,074 ***	3,268 ***
elvált, pár nélkül	2,755	***		3,861 ***	3,772 ***
özvegy, pár nélkül	2,737	***		2,069 ***	2,048 ***
élettárrsal élő	2,340	***		2,535 ***	2,435 ***
<i>Foglalkoztatotti státus</i>		***			***
vez. fehérgalléros	0,119	***			0,391 ***
egyéb fehérgalléros	0,360	***			0,584 ***
bet. és segédmunkás	2,723	***			1,501 ***
munkanélküli	5,810	***			3,003 ***
öregségi nyugdíjas	1,891	***			1,252 *
rokkantnyugdíjas	3,955	***			2,257 ***
anyasági ellátás	3,101	***			2,603 ***
tanuló	0,793	*			0,653 ***
egyéb inaktív	4,311	***			2,250 ***
Nagelkerke R ²			0,27	0,31	0,34

Referenciaszemély: férfi, 30-39 éves, budapesti vagy megyei jogú városban lakó, nem roma, szakmunkás végzettségű, házas, egygyermekes, szakmunkás foglalkozású.

Adataink szerint a házastársi kapcsolathoz viszonyítva a partnerkapcsolat nélküli lét valamennyi formája és az élettársi kapcsolat (!) is egyaránt jelentősen növeli a depriváció esélyét. Másképpen fogalmazva: minden egyéb tényezőt kontrollálva, a házastársi kapcsolatban élők abszolút depriváltsági helyzete előnyösebb, mint bármelyik más családi állapotúaké. A legnagyobb szegénységi kockázattal – a lakásszegénységgel szemben, de a jövedelmi szegénységhez hasonló módon – a válás jár. Az eddigi modellekből nyert ismeretekhez képest újdonságot jelent, hogy az abszolút depriváció tekintetében a megözvegyülés is átlag feletti kockázattal jár.

5.3. A HIÁNY ÉS ANNAK MEGÍTÉLÉSE: DEPRIVÁCIÓ AZ ÉLETKÖRÜLMÉNYEKBEN

Tanulmányunk első fejezetében részletesen ismertettük a deprivációs jellegű szegénységkoncepciók elméleti háttértét, és azt, hogy munkánkban mi okból alkalmazunk ezek közül kettőt. A logisztikus regressziós elemzések értelmezésekor elsősorban ezeket az *egymáshoz lényegében hasonló, de két kritikus ponton is eltérő deprivációs meghatározásokat vetjük össze*. A már ismertetett abszolút vagyoni deprivációval szemben a másik megközelítés egyfelől *kiterjedtebb*, az életkörülmények több aspektusával számol, másfelől viszont részben *szubjektív* jellegű. Ez utóbbi vonása abból ered, hogy itt a depriváltság megnyilvánulásai közül csak azokat a vagyontárgyakat, életmódjellemzőket vontuk be a vizsgálat körébe, amelyek hiányát a válaszadó saját maga anyagi okokra vezette vissza. Így aztán könnyen előfordulhat, hogy objektíve ugyanolyan életkörülmények között élő két interjúalany közül az egyik az életmódjukban depriváltak csoportjába került, míg a másik nem. Az eltérő definíciókat leképező modellekből származó eredmények összevetése tehát elsősorban arról adhat számot, hogy melyek azok a társadalmi csoportok, rétegek, amelyek tagjai az adott hiányokat személyesen inkább anyagi okokból származtatták. Ezzel a megközelítéssel az igények és vágyak problémaköre és részben a fogyasztás racionalitása jelenik meg a szegénységi kockázatok elemzésén belül.

31. táblázat
A deprivációt vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai
és a szignifikanciaiszintek

Depriváltak	Egyváltozós hatások		Alapmodell	Modell2	Modell3			
	Exp. (B)		Exp. (B)	Exp. (B)	Exp. (B)			
Nő:	1,08	*	1,142	***	1,075	1,081	***	
Korcsoport		***		***			***	
18–29	0,680	***	0,658	***	0,746	***	0,811	***
40–49	0,949		0,927		1,087		1,068	
50–59	0,671	***	0,624	***	0,863	*	0,784	***
60–69	0,458	***	0,315	***	0,461	***	0,465	***
70–75	0,337	***	0,206	***	0,301	***	0,301	***
Kombinált települési kategória		***		***		***		***
kisváros,közp +Ny	0,790	***	0,621	***	0,645	***	0,636	***
kisváros,D + K	1,481	***	1,016		1,038		0,973	
község,közp + Ny	0,849	**	0,542	***	0,549	***	0,513	***
község,D + K	1,599	***	0,875	**	0,900	*	0,804	***
Roma származás	7,999	***	4,052	***	3,501	***	3,029	***
Iskolai végzettség		***		***		***		***
8 osztály alatt	1,542	***	2,062	***	2,009	***	1,871	***
8 osztály	1,526	***	1,640	***	1,614	***	1,491	***
érettségi	0,456	***	0,453	***	0,459	***	0,620	***
felsőfok	0,204	***	0,194	***	0,197	***	0,409	***
Gyermekszám		***				***		***
nincs	0,678	***			0,755	***	0,721	***
2	1,162	**			1,232	***	1,236	***
3	2,247	***			1,832	***	1,813	***
4 vagy több	3,589				1,718	***	1,657	***
Partnerkapcsolati státus						***		***
hajadon, pár nélkül	1,030				1,334	***	1,408	***
elvált, pár nélkül	2,321	***			2,577	***	2,482	***
özvegy, pár nélkül	0,990				1,249	**	1,195	**
élettárssal élő	1,978	***			1,694	***	1,652	***
Foglalkoztatotti státus		***						***
vez. fehérgalléros	0,210	***					0,371	***
egyéb fehérgalléros	0,425	***					0,518	***
bet. és segédmunkás	1,764	***					1,256	***
munkanélküli	3,049	***					2,012	***
öregségi nyugdíjas	0,586	***					1,111	
rokkantnyugdíjas	1,708	***					1,652	***
anyasági ellátás	1,893	***					1,102	
tanuló	0,417	***					0,448	***
egyéb inaktív	1,831	***					1,305	**
Nagelkerke R ²			0,16		0,18		0,20	

Referenciaszemély: férfi, 30-39 éves, budapesti vagy megyei jogú városban lakó, nem roma, szakmunkás végzettségű, házas, egygyermekes, szakmunkás foglalkozású.

Rögtön igen lényeges különbségre figyelhetünk fel az idősebb korcsoportok vizsgálatakor. Ha a komplettebb, szubjektív elemekre is kiterjedő tényezőhalmazzal dolgozunk akkor – az előző modellel (abszolút depriváció) kimutatott átlagos mértékkel szemben – igen alacsony az 50 év felettek deprivációs kockázata.

Az 50. életév felett – bár fokozatosan – csökkennek a deprivációs kockázatok. Nyilvánvalóan az a körülmény jut itt érvényre, hogy az idősebbek igény szintje eltér a fiatalabbakétól (bár az adaptáció sem zárható ki!). Ha valamivel nem rendelkeznek, illetve valamilyen tevékenységet nem folytatnak, akkor ennek sok esetben nem a pénzhiány az oka, hanem vagy nincsen rá szükségük, vagy mást (pl. az unokák támogatása) fontosabbnak tartanak. Arra természetesen nincs választunk, hogy kinél milyen megfontolások állnak a háttérben. Valószínűnek tűnik tehát korábbi feltételezésünk, hogy az idősek életkörülményei nem elsősorban az anyagiak miatt átlagosak.

Hasonló jellegű eltérést tapasztalunk a *regionális* és *területi* különbségek vizsgálatakor, ahol szinte teljesen megfordul az ismert kép: a fővárosiak és a megyei jogú városokban lakóknak igen alacsony a szegénységi kockázata, ha az abszolút vagyoni deprivációval mérjük, ezzel szemben az ő helyzetük mutatkozik a legrosszabbnak (!), ha a szubjektív komponens is tartalmazó deprivációs megközelítést alkalmazunk. Hogy mi állhat e mögött, arra – további ismérvek felsorakoztatása után – a fejezet végén igyekezünk válaszolni.

Az *iskolai végzettséget* tekintve a szubjektív komponensnek a modellbe illesztése erőteljesen *tompítja* a kritikusan alacsonyan képzetek (nyolc osztály alatt) deprivációs kockázatát.

A *gyermekszámot* illetően az abszolút depriváció esetén megismert mintázathoz hasonlókat kapunk. A gyermekvállalás a gyermektelenséghez képest növeli a depriváció esélyét, továbbá a gyerekek száma is kockázati tényező. A szubjektív elemeket is tartalmazó megközelítés használata valójában csak a négy vagy még több gyermeket nevelőkre nézve hoz újdonságot: az ő szegénységi kockázatuk így lényegesen alacsonyabbnak mutatkozik, mint az abszolút megközelítés esetén. Tehát ha arról kell nyilatkoznunk, hogy a nagyobb gyermekszámmal együtt járó nagyobb szegénységi kockázatot kompenzálják-e, hogy az érintettek feladnak anyagi aspirációikból, vágyaikból, akkor választunk

nemleges, illetve ilyen tendenciáról adataink szerint igen magas gyerekszám (négy vagy több) esetén lehet talán beszélni.

Számottevően különbözik az egyedülálló özvegyek, a munkanélküliek, a rokkantnyugdíjasok, az anyasági ellátáson levők és az „egyéb inaktívok” két deprivációs koncepció szerinti szegénységi kockázata. Mind ezen kategóriákban az a tendencia figyelhető meg, hogy az abszolút depriváció magas veszélyeztetettséget jelez, és ennél jelentősen alacsonyabb a szubjektív elemeket is tartalmazó változat szerinti kockázat.

A fenti jellegzetességek eléggé érzékletesen megmutatják, hogy az érintettek véleményének bevonása milyen módon és mely társadalmi csoportok helyzetét módosítja. Úgy tűnik, ha az igények, elvárások részévé válnak a definíciónak, az – a kizárólag objektíve meghatározott szegénységhez képest – a leginkább veszélyeztetett csoportok, az idősek és a települési hierarchia alsóbb szintjeit képező településeken élők pozícióját jobbnak mutatja. Azt feltételezzük, hogy ő elvárásait az átlagosnál inkább hajlandóak a realitásokhoz igazítani („adaptáció”). Ezzel szemben elsősorban a nagyvárosiak azok, akik igényei magasak, s ennek következtében az ő szubjektív elemeket is tartalmazó deprivációs helyzetük lényegesen nagyobb annál, mint amit objektív helyzetük alapján várhatnánk.

5.4. A SZOCIÁLPOLITIKA TÁMOGATOTTJAI ÉS A SZEGÉNYEK

Utolsó többváltozós modellrendszerünk bemutatása során már csak utalunk mindenre, amit a segélyezés vizsgálhatósága kapcsán már korábban elmondtunk: hogy adatbázisunk elsősorban nem erre a célra készült, hogy a téma speciális adatbázison nyugvó vizsgálatának nagy irodalma van hazánkban is stb. Szintén nem idézzük fel újra annak lehetséges okait, hogy adataink szerint a segélyjövödelmek jelentős része nem a legszegényebbekhez áramlik, mint ahogy azt sem, hogy adataink csak a segélyezés utáni jövedelmi helyzetet mérhetik. A mindezekből eredő korlátozott érvényük miatt a logisztikus regressziós modellezés eredményeit csupán egy nyers kép felvázolására kívánjuk felhasználni. Ennek során az egyes társadalmi csoportok jövedelmi szegénységi kockázatait (24. táblá-

zat, 4.2. fejezet) vetjük össze a szociálpolitikai szegénység kockázatával, vagyis azzal, hogy kikre irányulnak a szociálpolitikai programok. A két modellsorozat logisztikus regressziós együtthatói kétféle viszonyban lehetnek egymással. Ha a jövedelmi szegénységi kockázatot mérő esélyhányados számottevően magasabb, mint a segélyezett lét esélyhányadosa, az azt az üzenetet hordozhatja, hogy az érintettek alacsony vásárlóerejéhez, jövedelméhez sok esetben nem járulnak szociálpolitikai segélyek. A fordított reláció háttérben többféle jelenség is meghúzódhat. Egyfelől utalhat az intervenció sikerességére, azaz arra, hogy a magas segélyezési arány jelentősen csökkentette a jövedelmi szegénység kockázatát; másfelől azonban árulkodhat rosszul célzott segélyezésről is, melynek során a transferek ugyan növelték az adott személyek/háztartások jövedelmét, de ezek valójában már a támogatás előtt sem voltak a legkritikusabb anyagi helyzetben. Azt, hogy az utóbbi két lehetőség közül mikor melyik is van túlsúlyban, a modell alapján nem lehet eldönteni.

A fentiek szerint jövedelmi szegénységi kockázatukhoz *képest* kevés a segélyezett a munkanélküliek, az anyasági ellátáson lévők, az „egyéb inaktívok”, valamint valamennyire a pár nélküli elváltak háztartásaiban. Ezek az adatok olyan értelemben nem meglepőek, hogy jelzésük szerint azon rászoruló csoportokhoz jutnak el viszonylagosan alacsony arányban segélyek, akik még aktív életszakaszukban kerültek valamilyen szempontból veszélyeztetett helyzetbe. Az anyasági ellátásban részesülőket és a munkanélkülieket illetően talán indokolt is mindez, hiszen az állam ezt a két – a jövedelmi krízis lehetőségét hordozó – szituációt elsősorban nem segélyekkel, hanem nem segély jellegű jövedelempótlással (gyes, gyed, gyet, illetve munkanélküli járadék) próbálja kezelni. A számítások viszont azt mutatják, hogy akiket ez a jövedelempótlás már nem ér el, vagy akik számára nem elégséges, azokon alacsony arányban tudnak segíteni az erre hívatott segélyek (aktív korúak rendszeres szociális segélye, kiegészítő családi pótlék stb.)

32. táblázat
A szociálpolitikai szegényeket vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai és a szignifikanciaiszintek

Szociálpolitikai szegények	Egyváltozós hatások		Alapmodell		Modell2		Modell3	
	Exp. (B)		Exp. (B)		Exp. (B)		Exp. (B)	
Nő:	1,070		1,141	***	1,122	**	1,035	
Korcsoport		***		***		***		**
18-29	0,652	***	0,645	***	0,855	**	0,840	**
40-49	0,766	***	0,732	***	1,172	**	1,119	
50-59	0,581	***	0,550	***	1,343	***	1,099	
60-69	0,457	***	0,323	***	0,910		1,138	
70-75	0,447	***	0,290	***	0,872		1,132	
Kombinált települési kategória		***		***		***		***
kisváros,közp +Ny	1,033		0,873		0,881		0,876	
kisváros,D + K	2,413	***	1,833	***	1,815	***	1,685	***
község,közp + Ny	1,483	***	1,084		1,002		0,945	
község,D + K	4,153	***	2,753	***	2,744	***	2,420	***
Roma származás	8,265	***	3,997	***	3,106	***	2,439	***
Iskolai végzettség		***		***		***		***
8 osztály alatt	1,914	***	1,916	***	1,870	***	1,439	***
8 osztály	1,468	***	1,421	***	1,392	***	1,128	*
érettségi	0,501	***	0,581	***	0,581	***	0,694	***
felsőfok	0,225	***	0,282	***	0,268	***	0,434	***
Gyermekszám		***				***		***
nincs	0,573	***			0,526	***	0,472	***
2	1,708	***			1,984	***	2,045	***
3	3,651	***			3,551	***	3,448	***
4 vagy több	9,780	***			6,807	***	6,023	***
Partnerkapcsolati státus						***		***
hajadon, pár nélkül	0,912				1,766	***	1,701	***
elvált, pár nélkül	1,359	***			1,899	***	1,815	***
özvegy, pár nélkül	0,758	***			0,831	*	0,765	**
élettársal élő	1,305	***			1,284	***	1,248	**
Foglalkoztatotti státus		***						***
vez. fehérgalléros	0,333	***					0,702	**
egyéb fehérgalléros	0,574	***					0,794	**
betanított és sm.	1,618	***					1,334	***
munkanélküli	7,250	***					6,065	***
öregségi nyugdíjas	0,820	**					1,313	**
rokkantnyugdíjas	3,519	***					4,263	***
anyasági ellátás	4,744	***					2,352	***
tanuló	1,013						1,371	**
egyéb inaktív	4,191	***					3,481	***
Nagelkerke R ²			0,18		0,23		0,29	

Referenciaszemély: férfi, 30-39 éves, budapesti vagy megyei jogú városban lakó, nem roma, szakmunkás végzettségű, házas, egygyermekes, szakmunkás foglalkozású.

Fordított reláció, vagyis a jövedelmi szegénység kockázatánál magasabb segélyezetttségi arány két kategóriában mutatkozott: egyfelől, csekély mértékben, a 60 év felettieknél a 2. modell alkalmazása során (a modell3 értékei itt a foglalkoztatotti státus kontrollja miatt nehezen értelmezhetők), másfelől a többgyermekeseket, de leginkább a sokgyermekeseket vizsgálva. Ne feledjük azonban, ez két olyan csoport, amelyben a jövedelmi szegénység kockázata lényegesen alacsonyabb, mint az abszolút vagyoni deprivációé. E szerint aránytalan mértékű támogatásról nemigen lehet beszélni, vagy ha mégis, akkor a „túlsegélyezés”⁴⁶ hatékonysága volt igen alacsony, mivel a megcélzott kör vagyoni szegénységi kockázatát nem tudta a jövedelmi helyzet szerint indokolt szintre szorítani.

A cigányság esetében adataink szerint nem lehet arról beszélni, hogy ez a kritikus helyzetben lévő csoport a helyzetéből következő mértéknél kevésbé lenne ellátva segélyjöveldmekkel. Ezen adatok szerencsére nem utalnak arra, hogy valamiféle diszkriminációs eljárás működné a segélyjogosultság meghatározásánál (a segélyek mértékének esetleges egyenlőtlenségéről persze nem állnak rendelkezésünkre adatok).

Első pillantásra paradoxonnak tűnik, hogy az anyasági ellátásban részesülők „alul”-, míg a sokgyermekesek „túlsegélyezettek”. Ez az ellentmondás azonban csak látszólagos, és csupán a tisztítatlan hatásokban jelentkezik, hiszen a megfelelő adatsorokat („egyváltozós hatások” oszlopai) összevetve megfigyelhető, hogy a státus kontrollálása előtt az anyasági ellátáson lévők esélyhányadosai gyakorlatilag meg egyeznek akár a jövedelmi szegénység (4,8), akár a szociálpolitikai szegénység (4,7) koncepciója szerint végezzük a számításokat. A jelenleg azonban összetett. Az anyasági ellátást csupán a gyermeket nevelő édesanyák kisebb hányada veszi igénybe, és a kiskorú gyermek(ek)et nevelőknek – beleértve az édesapákat is – csupán töredéke. Adataink szerint pusztán az anyasági ellátás nem predesztinál a segélyezett státusra, és ez egyáltalán nem meglepő, hanem éppen természetes, hiszen ellátásról és nem segélyről van szó. Tehát valójában nem az

---

⁴⁶ A „túlsegélyezés” kifejezést már csak azért is idézőjelesen kell használnunk, mert nekünk nem a segélyek mértékéről vannak információink, csupán arról, hogy a háztartások milyen arányban részesednek ilyenben (még pontosabban: vallják azt be).

anyasági ellátás, hanem a sok kiskorú gyermek az, ami jó eséllyel segélyezett pozícióval jár együtt.

Az adatok azt mutatják, hogy a *magas gyermekszámból* inkább következik a segélyezett státus, mint a jövedelmi szegénység. Az ok a segélyezés kritériumainak meghatározásában keresendő: a kedvezményezett kör kijelölésekor ugyanis Magyarországon általában nem számolnak a méretgazdaságossággal, mi viszont a jövedelmi szegénység határát ennek figyelembevételével húztuk meg, és erre jó okunk volt, mivel az ekvivalens jövedelem méri pontosabban a háztartások vásárlóerejét.⁴⁷ Persze nagy kérdés, mit is ér az abból eredő többlet, hogy a sokgyerekesek jövedelmi szegénységi kockázatuknál magasabb arányban részesülnek segélyjövdelemekben. A többi szegénységkonceptióra alapozott modellekből származó eredmények szerint valószínűleg nem sokat, bár segélyezetttségük kiterjedése eléggé nagy, „mélysége” (vagyis mennyisége) adataink szerint elégtelen ahhoz, hogy csökkentse a szegénységnek a vagyoni és lakáshelyzetben kifejező kockázatát.

Bár a középosztályi perspektívában a sokgyerekesek segélyezése hatástalannak látszik, a társadalom legelesettebb csoportjai számára, ha igen-igen alacsony szinten is, biztosítja az életvitelt. A gyermekek után járó juttatások és segélyjövdelemek előnye a megfelelő kiterjedtségük és kalkulálhatóságuk.⁴⁸ Annak vizsgálata azonban, hogy mindezek nyomán joggal beszélhetünk-e „stratégiai gyerekvállalásról” ezen az adatbázison már nem oldható meg.

---

⁴⁷ Például egy három gyermeket nevelő ötszemélyes háztartás 100 000 forint nettó jövedelemmel 2002 januárjában jogosult volt a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra, hiszen az egy főre eső segélyezés előtti jövedelme nem érte el az öregségi nyugdíjminimumot, ugyanakkor az ekvivalens jövedelemmel számolva ($100\,000 / 2,93 = 34\,130$) nem került volna a jövedelmileg szegények közé.

⁴⁸ Semmiképpen nem szeretnénk túlhangsúlyozni a gyermekek után járó juttatásokat és tervezhető segélyek jelentőségét, de azért tény, hogy az állam erőteljesebb (ha nem is hatékonyabb) intézkedéseket tesz a gyermekszegénység, mint például a válásból eredő hajléktalanság kockázata ellen.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Nincs szándékunkban, hogy összegzésként tanulmányunk valamennyi lényeges állítását felidézzük. Arra törekszünk, hogy a leglényegesebb összefüggéseket kiemeljük, levonjunk néhány tanulságot az alkalmazott elemzési eszközök hatásosságáról, és jelezzük a továbblépési irányokat.

Korábban megfogalmazott felfogásmódunknak megfelelően a szegény népeiséget *párhuzamosan többféle* koncepció szerint próbáltuk körülhatárolni, a releváns ismérveit megragadni. Ez az eljárás most is bevált, hiszen a szegénnyé válás kockázatára irányuló számításaink igen hasonlóan mutatták a társadalmi ismérvek körét és szerepét. Ez arra utal, hogy mindegyik megközelítés valami hasonlót, a hátrányos helyzet esszenciáját ragadja meg. Ugyanakkor nem beszélhetünk teljes azonosságról, hiszen az egyes tényezők hatóerejét az egyes modellek eltérőnek mutatják. Ez pedig arra utal, hogy a hátrányos helyzetnek, a szegénységnek eltérő vonatkozásai („arcai”) vannak.

A veszélyeztetettség mértékét jól megragadhattuk az alkalmazott strukturális és demográfiai jegyeken keresztül. A modellek magyarázó ereje meggyőző, a változók döntően szignifikáns hatást mutatnak. Mindent átütő, mindenek feletti erőssége az *iskolai végzettségnek* volt. Egyetlen olyan modellünk sem akadt, amely szerint az alacsony képzettség ne növelné egyértelműen a szegénnyé válás esélyét. (Ennek természetesen messzemenő társadalompolitikai következményei vannak az iskolázottsági egyenlőtlenségek felszámolását illetően.) Hasonlóképpen valamennyi modellben szignifikáns hatással járt a *roma* származás. Intenzitása a strukturális és demográfiai tényezők bevonása nyomán egyértelműen csökkent, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a romák magas szegénységkockázata mögött elsősorban strukturális okok (alacsony iskolai végzettség, községi lakóhely, Dél- és Kelet-Magyarországon), továbbá demográfiai tényezők (magas gyerekszám) állnak.

Az demográfiai tényezőket önmagukban tekintve, a *gyermekvállalás* a gyermektelenséghez képest mindig szignifikáns kockázatonövelő tényező, úgyszintén a *válás* (új partnerkapcsolat nélkül). A modellek többsége – egy kivételével (jövedelmi szegénység, modell3) – a gyermekszámmal arányosan növekedve növekvő szegénységi kockázatot jelzett. A kivétel értelmezésére több feltételezést is megfogalmaztunk, de ezek tesztelése csak újabb adatfelvételi hullám után lesz lehetséges. Az érintettek *munkaerő-piaci státusa* is meghatározó jelentőségű a szegénység esélyét illetően. Itt elsősorban az aktív korúak inaktív státusaira kell gondolnunk: a munkanélküliekre, az anyasági segélyen élőkre, a rokkantnyugdíjasokra és az „egyéb inaktívakra”. Az is egyértelműen bebizonyosodott, hogy a *nemek* szerinti hovatartozás befolyása sem a kétváltozós, sem pedig a többváltozós elemzés szerint nem szignifikáns. A *területi* hatásokat összetett változóval mértük. Ezek egyes modellekben igen erőteljesen érvényesülnek (jövedelmi szegénység), máshol gyengén (lakásszegénység), megint másutt fordított irányúak (komplex depriváció). A területi elhelyezkedés és a település nagysága tehát nem indifferens, ám a hatásmechanizmus feltérképezése további értelmezéseket, teszteléseket igényelne. A *korcsoportok* szerinti összefüggések egyértelműen aszerint alakulnak, hogy milyen szegénység-konceptcióval dolgoztunk. Kettő szerint (jövedelmi szegénység, szubjektív elemeket is tartalmazó depriváció) az idősebbek veszélyeztetettsége egyértelműen *átlag alatti*, egy szerint (abszolút anyagi depriváció) pedig egyértelműen *átlag feletti*. (A lehetséges eltérésekről lásd a vonatkozó helyeket!)

A kétváltozós (keresztábrás), illetve a többváltozós elemzéseket összehasonlítva egyértelmű, hogy az utóbbi eljárás sokkal finomabb képet eredményez, egyszersmind rávilágít a további vizsgálatok szükségességére is. Ez alapján pontosabban különíthetők el a szegénység kockázati tényezői. Ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy a keresztábrás módszer – a többváltozós elemzések kontrollja szerint – ritkán vezet félre.

Részletesen feltártuk a szegénységben élők életkörülményeit, életmódjuk egyes elemeit,⁴⁹ továbbá számba vettük, hogy mivel elégedet-

---

⁴⁹ Természetesen a rendelkezésre álló adatok körén belül.

tek, illetve mitől aggódnak. Azt láttuk, hogy élethehetőségeik az átlagosnál szűkösebbek, aggodalmaik intenzívebbek, elégedettségük mértéke pedig közepes. Ugyanakkor azt is megállapítottuk, hogy életük vizsgált „szubjektív komponensei” alapján mintha kevésbé különböznenének az átlagtól, mint az „objektív körülmények” szerint.

A dolgozatban folyamatosan utaltunk a *tovább lépés verzióra*, legtöbbször arra, hogy milyen lehetőségeket tartogat a 2004-re tervezett *második adatfelvételi hullám*. Ennek révén lesz majd csak mód annak tisztázására, hogy a szubjektív tényezőknek, beállítódásoknak, értékeknek (pl. optimizmus/pesszimizmus, aggodalmak) van-e részük a szegénnyé válásban (illetve az anyagi pozíció javításában)? Vagy ennek fordítottja lenne érvényes, azaz a hátrányos helyzet (szegénnyé válás) indukálja a negatív szubjektív beállítódásokat? E „szelekciós” és/vagy „adaptációs” mechanizmusok szétválasztása igen komoly tudományos feladat, viszont nagy horderejű társadalompolitikai következtetésekkel kecsegtet. A második hullám után tudunk arra is kimerítő választ adni, hogy az időben, az életút során változó események, folyamatok (gyermekvállalás, válás, a gazdasági aktivitásban beálló váltások) milyen szegénységi kockázatokkal járnak.

IRODALOM

- Andorka Rudolf* (1992): Társadalmi változások és társadalmi problémák (1940–1990). Statisztikai Szemle, 4-5.: 301–324.
- Andorka Rudolf* (1997): Bevezetés a szociológiába. Budapest: Osiris.
- Andorka Rudolf–Spéder Zsolt* (1994): Szegénység a 90-es évek elején. In: *Andorka–Kolosi–Vukovich* (szerk.): Társadalmi Riport, 74–106. Budapest: TÁRKI.
- Andorka Rudolf–Spéder Zsolt* (1996): Szegénység Magyarországon 1992–1995. *Esély*, 4: 25–52.
- Backhaus et al.* (2000): Multivariate Analysemethoden. New York: Springer.
- Bocz János* (2001): A háztartások közötti együttműködés jellemzői. KSH
- Bokor Ágnes* (1985): Depriváció és szegénység. Budapest: Társadalomtudományi Intézet.
- Bokor Ágnes* (1987): Szegénység a mai Magyarországon. Budapest: Magvető.
- Böhnke, P.–Delhey, J.* (1999): Lebensstandard und Armut im vereinten Deutschland. WZB-Arbeits papiere, FS III: 99–408.
- Darvas Ágnes–Tausz Katalin* (2003) Gyermekszegénység és társadalmi kirekesztődés. Kézirat, p. 62
- Dobossy Imre–S.Molnár Edi–Virágh Eszter* (2003): Öregedés – nyugdíjba lépés, nyugdíjas lét – öregkor. In: *Spéder* (szerk.): Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet, 73–95. Budapest: KSH NKI.
- Duncan, G. et al* (1984): Years of poverty, years of plenty. ISR University of Michigan.
- Éltető Ödön–Havasi Éva* (2002): Az elemzési egység és az ekvivalenciaskála megválasztásának hatása a jövedelmi egyenlőtlenségre és a szegénységre. *Szociológiai Szemle*, 4: 157–170.
- Ferge Zsuzsa* (2000) [1989]: Az elszegényedés folyamatai. In: *uo*: Elszabaduló egyenlőtlenségek, 137–143.
- Ferge Zsuzsa* (2002): Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az új kapitalizmusban. *Szociológiai Szemle* 4.: 9–33.
- Ferge Zsuzsa* (2003): Kétsebességű Magyarország. Budapest: ELTE TáTK Szociális Munka és Szociálpolitikai Tanszék, p. 35.
- Fábián Zoltán–Kolos Tamás–Róbert Péter* (2000): Fogyasztás és életstílus. In: *Kolosi–Tóth–Vukovich* (szerk.): Társadalmi Riport, 225–259. Budapest: TÁRKI.
- Gordon, D.* (1998a): The Scientific Measurement of Poverty: Recent Theoretical Advances. Előadás a Seebom Rowentree emlékülésen. University of York.
- Gordon, D.* (1998b): Definition and Concept for Perception of Poverty and Social Exclusion. In: *Bradshaw et al.*(szerk.). Perception of poverty and social exclusion, 5–14. Townsend Centre for International Poverty Research, University of Bristol.

- Gordon, D.–Pantazis, C.* (1997): Measuring poverty: Breadline Britain in the 1990s. In: *uo: Breadline Britain in the 1990s*, 5–48. Aldershot: Ashgate.
- Gazsó Ferenc* (1997): A társadalmi folyamatok és az oktatási rendszer. In: *Századvég. Új folyam*, 7: 73–108.
- Gyenei Márta* (1993): létminimum alatt – Jajhalom (I), *Statisztikai Szemle*, 1.: 16–31.
- Gyenei Márta* (1993): létminimum alatt – Jajhalom (II), *Statisztikai Szemle*, 2.: 130–146.
- Halleröd B.–Bredshaw, J.–Holmes, H* (1997): Adapting the consensual definition of poverty. In: *Gordon et al.* (eds.): *Bredshaw Britain in the 1990s.*, 5–47. Aldershot: Ashgate.
- Harcza István* (1991): Családok önvédelmi helyzetben. *Közgazdasági Szemle*, XXXVIII. évf., 3: 307–319
- Havas Gábor* (1999a): Cigányok a szociológiai kutatások tükrében. In: *Glatz* (szerk.): *A cigányok Magyarországon*, 21–44. Budapest: MTA.
- Havas Gábor* (1999b): A kistelepülések és a romák. In: *Glatz* (szerk.): *A cigányok Magyarországon*, 163–204. Budapest: MTA.
- Havasi Éva* (2002): Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon. *Szociológiai Szemle* 4.: 51–71.
- Havasi Éva* (2003) Gyermekszegénység a mai Magyarországon. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal Népesedési Kormánybizottsága, Kézirat, p. 87.
- Hegedűs József–Kovács Róbert–Tosics Iván* (1994): Lakáshelyzet az 1990-es években. In: *Andorka–Kolosi–Vukovich* (szerk.): *Társadalmi riport 1994*: 137–164. Budapest, TÁRKI.
- Kapitány Balázs* (szerk.) (2003): Módszertan és dokumentáció. Budapest: KSH NKI.
- Kertes Gábori–Köllő János* (2001): A gazdasági átalakulás két szakasza és az emberi tőke átértékelődése. III. rész. *Közgazdasági Szemle*, 897–919.
- Kolosi Tamás* (1987): *Tagolt társadalom*. Budapest: Gondolat.
- Kolosi Tamás* (2000): *Terhes babapiskóta*. Budapest: Osiris
- Lesthaege R.–Moors H.* (2000): Életpálya-váltások és értékorientáció: szelekció és adaptáció. *Demográfia*, 4: 405–444.
- Medgyesi Márton* (2002): Az időskorúak jövedelmi helyzetének változása az 1990-es években. in: *Kolosi–Tóth–Vukovich* (szerk.) *Társadalmi riport 2002*. Budapest: TÁRKI
- Medgyesi Márton–Szívós Péter–Tóth I.György* (1998): A háztartások jövedelmi szerkezete, egyenlőtlenségek, szegénység és jóléti támogatások. In: *Szívós–Tóth* (szerk.): *Társadalmi Tény-Kép 1998*, 42–64. Budapest: TÁRKI.
- Medgyesi Márton–Sági Matild–Szívós Péter* (1999): Az idősek jövedelmi helyzetéről. *Esély*, 6: 3–33.

- Monostori Judit* (1997): Az önkormányzatok segélyezési gyakorlata. KSH, Budapest.
- Monostori Judit* (2003): A szegénység és a társadalmi kirekesztettség eddigi értelmezései, empirikus kutatás. Nemzetközi és hazai előzmények. Kézirat p. 35. KSH, Budapest.
- Palmer, J. L.–Smeedig, T. B.–Torrey, I.* (1988): *The Vulnerable*. Washington DC: The Urban Institute Press.
- Room, G. (szerk.)* (1995): *Beyond the Threshold. The measurement and analysis of social exclusion*. Bristol: Polity.
- Sik Endre – Tóth István György* (1992): Jelentés a Magyar Háztartás Panel I. hullámának eredményeiről. Műhelytanulmányok, 1. Budapest: BKE-TÁRKI.
- Sik Endre – Tóth István György* (1998): Zárótanulmány. Jelentés a Magyar Háztartás Panel VI. hullámának eredményeiről. Budapest: BKE-TÁRKI.
- Spéder Zsolt* (2000): A nyugdíjasok anyagi jóléte – időben és összehasonlításban. In: *Spéder–Daróczi (szerk.): A korfa tetején. Az idősök helyzete Magyarországon*, 11–22. KSH NKI Kutatási Jelentések, 64.
- Spéder Zsolt* (2001): Mikor már köztünk vannak... A gyermekvállalás anyagi jóléti következményei. In: *Spéder–Monostori (szerk.): Mozaikok a gyermekszegénységről*. NKI Kutatási Jelentések, 69.
- Spéder Zsolt* (2002a): A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések. Budapest: ARTT–Századvég.
- Spéder Zsolt* (2002b): A szegénység Magyarországon – az arányosított deprivációs index koncepciója alapján. *Szociológiai Szemle*, 4.: 171–189.
- Spéder Zsolt* (2002c): Szegénység: szocio-ökonómiai jegyek és demográfiai tényezők. In: *uő (szerk.): Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*, 108–120.
- Spéder Zsolt* (2002d): Generációk és élethelyzetek: Háztartások közötti segítő kapcsolatok. In: *uő (szerk.) Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*, 96–107.
- Spéder Zsolt, szerk.* (2002e): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés*. Budapest: KSH NKI.
- Spéder Zsolt–Paksi Borbála–Elekes Zsuzsa* (1998): Anómia és elégedettség a 90-es évek elején. In: *Kolosi–Tóth–Vukovich (szerk.): Társadalmi Riport*, 490–513. Budapest: TÁRKI.
- Spéder Zsolt–Kapitány Balázs* (2002): A magyar lakosság elégedettségének meghatározó tényezői nemzetközi összehasonlításban. In: *Kolosi–Tóth–Vukovich (szerk.): Társadalmi Riport 2002*, 152–161.

- Stanovník, T.–Emmerson, C.–Prinz, Ch.–Spéder, Zs.–Stropnik, N.–Szulc, A. (2000):* Introduction and Comparative Summary. In: *Stanovník–Prinz–Stropnik* (szerk.): *The Economic Well-Being of the Elderly. A Comparison Across Five European Countries*, 9–50. Aldershot: Ashgate.
- Székelyi Mária–Barna Ildikó (2002):* Túlélőkészlet az SPSS-hez. Budapest: Typotex.
- Szociális segélyezés 1997–2001 (2003)* KSH, Budapest.
- Szociális Statisztikai Közlemények 2003/1.* KSH, Budapest.
- Társadalmi helyzetkép (2002).* KSH, Budapest.
- Tóth István György (1994):* A jóléti programok szerepe a szegénység enyhítésében. In: *Andorka–Kolosi–Vukovich* (szerk.): *Társadalmi riport 1994*, 107–138. Budapest: BKE–TÁRKI.
- Tóth István György (2003):* Jövedelemegyenlőségek – tényleg növekszenek vagy csak úgy látjuk? *Közgazdasági Szemle* L.évf.3. sz.: 209–234.
- Veenhoven R.(1998):* The utility of happiness. *Social Indicators Research*, 37: 1–46.

MELLÉKLET

M.1. táblázat

*A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak összetétele (megoszlása)
iskolai végzettség szerint (18–74 éves népesség, %)*

Iskolai végzettség	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Abszolút depriválás	Depriválás (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegény	Összesen
8 osztály alatt	13,2	16,3	19,4	10,2	11,8	6,5
8 osztály	39,8	39,4	43,5	37,0	35,0	23,3
Szakmunkásképző	29,7	29,2	26,9	33,1	32,2	29,1
Érettségi	15,7	13,0	9,1	16,4	17,3	28,6
Felsőfok	1,5	2,1	1,1	3,4	3,6	12,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.2. táblázat
 A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak összetétele (megoszlása)
 réteg-hovatartozásuk szerint (18–74 éves népesség, %)

Foglalkozási réteg	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Abszolút deprivált	Depri-váltás (életkörülmények)	Szociál-politikai szegény	Össze-sen
Felsővezető	0,3	1,0	0,1	0,4	0,4	3,3
Értelmiségi	0,6	1,1	0,6	2,1	1,6	5,8
Vállalkozó	0,2	0,4	0,1	0,1	0,7	1,8
Önfoglalkoz-tató	2,9	2,1	0,8	1,1	1,9	4,0
Alsó- és mű-vezető	0,4	1,0	0,8	1,0	1,0	2,3
Irodai beosz-tott	2,7	3,4	1,9	4,8	3,2	8,2
Szakmunkás	7,1	12,0	8,6	14,2	9,8	13,9
Betanított munkás	5,9	11,8	9,8	11,5	8,2	8,7
Segédmun-kás	5,8	7,7	7,8	8,3	4,8	3,6
Munkanélkü-li	19,9	13,1	13,2	12,9	16,3	5,5
Öregségi nyugdíjas	10,2	12,1	20,6	12,3	11,2	19,3
Rokkant-/özvegyi nyugdíjas	17,7	12,6	17,8	14,8	18,4	9,5
Gyes/gyed/gyet	7,9	9,3	6,0	6,4	8,9	3,8
Háztartásbeli	5,0	3,2	2,8	2,2	2,7	1,7
Tanuló	3,7	3,0	2,8	2,6	3,9	5,6
Egyéb	9,8	6,0	6,2	5,2	7,0	2,8
Összesen (inaktív)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.3. táblázat

A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak összetétele (megoszlása)
lakóhelyük településtípusa szerint (18–74 éves népesség, %)

Település- típus	Szegény- ség (jö- vedelmi)	Rossz lakás- körülmé- nyek	Abszolút depri- váltság	Depri- váltság (életkörülmények)	Szociál- politikai szegény	Össze- sen
Budapest	8,7	12,4	9,3	16,4	8,8	18,0
Megyei jogú város	12,0	15,1	13,4	17,6	13,4	20,4
Város	26,9	25,2	29,0	27,8	26,8	26,9
Község	52,5	47,3	48,3	38,2	51,1	34,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.4. táblázat

A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak összetétele (megoszlása)
lakóhelyük regionális elhelyezkedése szerint (18–74 éves népesség, %)

Régió	Szegény- ség (jö- vedelmi)	Rossz lakás- körülmé- nyek	Abszolút depri- váltság	Depri- váltság (életkörülmények)	Szociál- politikai szegény	Össze- sen
Nyugat- Dunántúl	6,0	8,2	5,6	1,7	6,2	9,2
Közép- Dunántúl	8,6	10,5	9,1	10,8	7,5	11,2
Dél-Dunántúl	11,6	10,2	10,3	15,4	12,2	9,6
Közép- Magyarország	15,6	20,0	17,3	24,8	14,9	27,6
Dél-Alföld	16,7	11,9	17,5	13,9	13,3	14,0
Észak-Alföld	24,6	21,9	26,7	22,3	24,9	15,7
Észak- Magyarország	16,9	17,4	24,4	15,7	21,1	12,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Szegénység és depriváció

M.5. táblázat

A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak összetétele (megoszlása) nemek szerint (18–74 éves népesség, %)

Nem	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Abszolút depriváltóság	Depriváltóság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegény	Összesen
Férfi	46,4	49,4	47,6	45,7	45,9	47,3
Nő	53,6	50,6	52,4	54,3	54,1	52,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.6. táblázat

A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak összetétele (megoszlása) korcsoportok szerint (18–74 éves népesség, %)

Korcsoport	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Abszolút depriváltóság	Depriváltóság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegény	Összesen
18–29 éves	23,5	28,7	21,6	23,2	23,7	24,5
30–39 éves	20,6	23,3	17,1	22,7	24,0	17,4
40–49 éves	25,0	21,8	20,5	24,9	22,1	19,8
50–59 éves	17,7	11,3	15,6	16,5	15,6	17,7
60–69 éves	9,4	9,7	15,4	9,2	9,9	13,9
70–75 éves	3,8	5,2	9,8	3,4	4,7	6,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.7. táblázat

A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak összetétele (megoszlása) a kérdezettek háztartásnagysága szerint (18–74 éves népesség, %)

Háztartásnagyság	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Abszolút depriváltóság	Depriváltóság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegény	Összesen
1 fő	10,8	9,1	18,1	10,5	6,4	10,4
2 fő	23,1	12,8	24,4	22,1	16,3	26,3
3 fő	20,2	15,0	19,5	22,4	20,5	23,7
4 fő	22,5	24,2	18,5	23,7	26,7	25,2
5 fő	11,9	19,7	10,6	12,4	17,1	9,6
6+fő	11,5	19,1	8,8	8,8	13,0	4,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.8. táblázat
 A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak összetétele (megoszlása)
 a kérdezettek családtípusa szerint (18–74 éves népesség, %)

Családtípus	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Abszolút depriváltóság	Depriváltóság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegény	Összesen
Egyedül, 50 évesnél fiatalabb	5,0	2,5	5,1	4,6	1,9	3,0
Egyedül, 50 évesnél idősebb	5,8	6,6	14,5	6,0	4,6	7,7
Pár, 50 évesnél fiatalabb	4,3	2,7	3,3	4,1	1,9	4,8
Pár, 50 évesnél idősebb	7,7	4,8	10,6	7,9	8,4	14,4
Kiscsalád, kiskorúval	32,4	36,1	23,7	30,9	36,6	26,0
Kiscsalád, nagykorúval	11,0	13,8	12,4	10,9	13,5	19,5
Egyszülős, kiskorúval	8,0	5,2	5,6	7,7	6,5	3,6
Egyszülős, nagykorúval	8,7	5,8	9,7	9,3	6,4	7,5
Háromgenerációs, kiskorúval	7,7	12,8	5,6	6,9	9,5	5,2
Háromgenerációs nagykorúval	1,2	1,4	1,2	1,4	2,3	1,9
Egyéb	8,3	11,5	8,2	7,5	8,4	6,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.9. táblázat

A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak összetétele (megoszlása) a kérdezettek háztartásában élő gyermekek száma szerint (18–74 éves népesség, %)

Gyermekek száma	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Abszolút depriváltóság	Depriváltóság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegény	Összesen
0	47,8	38,8	61,5	51,1	42,7	63,1
1	23,5	23,6	16,3	21,9	21,2	19,4
2	17,5	20,1	12,8	16,6	21,7	13,0
3	7,2	11,2	5,8	7,2	9,5	3,4
4	4,0	6,3	3,6	3,2	4,9	1,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.10. táblázat

A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak összetétele (megoszlása) a kérdezetteknek a családciklusban elfoglalt pozíciója szerint (18–74 éves népesség, %)

Családciklus	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Abszolút depriváltóság	Depriváltóság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegény	Összesen
Nincs gyermekkorú	47,8	38,8	61,5	51,1	42,7	63,1
Van, bölcsődés	16,6	21,7	12,1	14,1	16,4	9,4
Van, óvodás	8,8	12,0	7,2	9,2	11,9	6,1
Van, általános iskolás	19,9	20,6	14,5	19,3	22,7	15,3
Van, középiskolás	6,8	6,9	4,8	6,2	6,3	6,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.11. táblázat

A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak összetétele (megoszlása)
a kérdezettek családi állapota szerint (18–74 éves népesség, %)

Családi állapot	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Abszolút depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegény	Összesen
Hajadon, nőtlen	25,4	30,9	29,4	26,2	25,0	25,4
Házias	51,2	49,1	41,5	49,7	55,6	55,7
Özvegy	8,1	8,4	14,2	8,1	7,2	8,7
Elvált	15,4	11,6	14,8	16,0	12,2	9,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.12. táblázat

A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak összetétele (megoszlása)
a kérdezettek családi állapota és partnerkapcsolati típusa szerint (18–74 éves népesség, %)

Családi állapot	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Abszolút depriváltság	Depriváltság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegény	Összesen
Hajadon, nőtlen	17,7	21,0	22,6	18,8	19,0	21,1
Hajadon, nőtlen élettárral	7,7	10,0	6,8	7,4	6,0	4,6
Házias, házasságban	48,6	46,8	38,9	47,6	53,9	54,4
Házias, külön él	2,5	2,3	2,7	2,1	1,7	1,3
Elvált, nincs élettárs	3,3	4,2	3,5	3,7	3,0	2,6
Elvált, élettárral	12,1	7,4	11,3	12,4	9,3	7,2
Özvegy, egyedül	0,8	1,2	1,2	1,2	0,9	0,7
Özvegy, élettárral	7,3	7,1	13,0	6,9	6,3	8,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.13. táblázat
*A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak összetétele (megoszlása)
a kérdezettek etnikai hovatartozása szerint (18–74 éves népesség, %)*

Etnikum	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Abszolút depriváltóság	Depriváltóság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegény	Összesen
Nem roma	81,1	79,0	82,0	84,1	84,0	95,6
Roma identitású	12,9	14,4	12,2	10,7	10,5	2,7
Romának tartott (nem roma identitású)	6,0	6,6	5,8	5,2	5,5	1,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.14. táblázat
 A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak vagyoni jellemzői
 (18–74 éves népesség, %)

Vagyoni jellemzők	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Abszolút depriváltóság	Depriváltóság (életkörülmények)	Szociálpolitikai szegény	Összesen
Mindenkinek külön szoba						
megvan	59,3	28,9	46,2	56,1	86,4	72,1
szeretné, de nem						
telik rá	32,1	57,8	50,3	34,0	3,9	20,3
WC és fürdőszoba						
megvan	77,1	49,4	75,2	82,6	99,2	92,5
szeretné, de nem						
telik rá	20,2	42,7	24,1	15,8	0,1	6,2
Kert, terasz, kellemes környezetre nyíló erkély						
megvan	71,9	59,0	59,6	76,8	82,7	76,3
szeretné, de nem						
telik rá	14,7	24,7	29,3	12,6	2,4	11,2
Telefon						
megvan	56,5	51,8	54,6	67,8	96,6	83,3
szeretné, de nem						
telik rá	28,5	33,0	38,2	22,1	0,1	9,3
Autó						
megvan	27,4	20,7	14,8	32,9	79,5	50,0
szeretné, de nem						
telik rá	39,7	44,7	69,0	37,8	1,9	24,4
Színes TV						
megvan	80,9	77,0	80,7	88,1	98,1	93,6
szeretné, de nem						
telik rá	15,9	17,6	18,8	10,0	-	4,5
Automata mosógép						
megvan	35,6	31,6	32,1	43,9	89,4	65,7
szeretné, de nem						
telik rá	42,5	44,3	62,3	38,0	0,4	19,5
Mosogatógép						
megvan	1,4	0,8	0,5	1,6	14,8	4,8
szeretné, de nem						
telik rá	29,0	29,5	55,7	28,1	4,4	22,6
Videó-magnó						
megvan	37,6	38,5	30,1	45,9	80,4	59,4
szeretné, de nem						
telik rá	33,7	33,9	59,2	28,9	0,4	15,9
Számítógép						
megvan	11,2	12,1	7,2	16,7	55,0	29,7
szeretné, de nem						
telik rá	38,0	37,4	63,6	37,4	2,1	25,5

M.15. táblázat
A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak életmódjegyei
(18-74 éves népesség, %)

Életmódjegyek	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakáskörülmények	Deprivált-ság (életkörülmények)	Szociál-politikai szegény	Jómódú	Összesen
Évente egyszer egy hét üdülés						
megteszi	13,3	15,2	7,7	16,0	70,3	35,8
szeretné, de nem telik rá	63,0	62,0	86,5	61,3	4,3	42,4
Előfizet vagy rendszeresen megvesz egy újságot						
megteszi	50,9	51,6	42,1	59,5	81,6	69,2
szeretné, de nem telik rá	26,1	25,3	45,7	21,0	0,2	12,8
Rendszeresen vesz új ruhákat						
megteszi	18,1	20,6	7,6	21,5	57,6	31,2
szeretné, de nem telik rá	56,0	55,2	86,0	53,5	2,6	37,2
Lecseréli előregedett bútorait						
megteszi	7,2	7,1	1,6	8,4	26,9	12,2
szeretné, de nem telik rá	56,8	56,6	84,1	54,2	3,6	37,8
Naponta egy tál meleg ételt fogyaszt						
megteszi	97,0	97,6	96,9	97,9	96,8	97,5
szeretné, de nem telik rá	1,8	1,1	1,9	0,7	0,1	0,5
Havonta egyszer meghívja barátait vacsorára						
megteszi	13,6	14,7	9,0	15,7	41,1	24,4
szeretné, de nem telik rá	21,1	20,8	48,7	20,0	0,5	14,4
Havonta egyszer étteremben ebédel családjával						
megteszi	4,0	4,7	1,7	4,7	29,8	11,5
szeretné, de nem telik rá	38,5	36,7	72,1	37,3	1,6	28,1
Havonta legalább 5000 Ft-ot félretesz						
megteszi	17,4	21,0	7,2	22,6	75,5	40,9
szeretné, de nem telik rá	69,6	67,4	89,5	65,9	5,2	45,2
Hetente minimum egyszer aktív testmozgást végez, sportol						
megteszi	25,3	23,6	26,4	26,4	47,4	34,9
szeretné, de nem telik rá	5,1	6,3	10,8	4,9	2,2	4,4
Elég időt szakít saját magára, hobbjára						
megteszi	38,8	35,5	34,9	40,6	62,2	50,1
szeretné, de nem telik rá	12,7	13,0	19,9	12,6	8,7	11,7
Havonta egyszer-kétszer elmegy színházba, múzeumba, hangversenyre						
megteszi	3,8	4,5	3,0	5,1	29,2	13,1
szeretné, de nem telik rá	29,6	24,7	51,5	29,1	4,1	22,4
Hetente minimum egyszer olvas könyveket, szépirodalmat						
megteszi	39,1	33,9	41,5	40,1	66,6	53,1
szeretné, de nem telik rá	5,0	5,8	9,5	5,1	2,0	4,3
Szinte minden nap végez örömet okozó munkát						
megteszi	69,2	67,4	66,4	71,4	83,4	76,5
szeretné, de nem telik rá	3,6	3,7	6,0	2,9	1,4	2,7

M.16. táblázat

A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak magányossága: az állításra „teljesen” és „részben igaz” választ adók aránya (18–74 éves népesség, %)

Állítások	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Deprivált-ság (élet-körülmények)	Szociál-politikai szegény	Jómódú	Összesen
Mindig van valaki körülöttem, akivel beszélgethetek mindennapi problémáimról.	88,4	90,2	88,4	92,5	94,9	92,2
Szükség esetén mindig támaszkodhatok valakire.	88,7	89,6	88,1	92,3	97,8	94,6
Gyakran érzem úgy, hogy senkit sem érdekel, amit mondok.	33,7	34,8	37,7	31,6	17,0	25,7
Hiányzik az életemből a meghittség, melegség.	35,1	33,5	39,0	31,0	15,5	23,8
Gyakran érzem magányosnak magam.	31,6	30,8	35,2	29,6	14,0	23,5

M.17. táblázat

A pénzbeli támogatást kapók aránya a különböző szempontok alapján a szegények és depriváltak között (18–74 éves népesség, %)

	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Deprivált-ság (élet-körülmények)	Szociál-politikai szegény	Jómódú	Összesen
Kap transzfert	26,3	24,4	25,0	26,0	19,9	24,3
Nem kap transzfert	73,7	75,6	75,0	74,0	80,1	75,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Szegénység és depriváció

M.18. táblázat

A munkabeli segítséget kapók aránya a különböző szempontok alapján a szegények és depriváltak között (18–74 éves népesség, %)

	Sze- génység (jöve- delmi)	Rossz lakás- körülme- nyek	Deprivált- ság (élet- körülme- nyek)	Szociál- politikai szegény	Jó- mó- dú	Ösz- sze- sen
Kap transzfert	32,0	31,7	30,6	35,8	30,3	32,8
Nem kap transzfert	68,0	68,3	69,4	64,2	69,7	67,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.19. táblázat

A természetbeni ajándékot kapók aránya a különböző szempontok alapján a szegények és depriváltak között (18–74 éves népesség, %)

	Sze- génység (jöve- delmi)	Rossz lakás- körülme- nyek	Deprivált- ság (élet- körülme- nyek)	Szociál- politikai szegény	Jó- mó- dú	Ösz- sze- sen
Kap transzfert	12,4	12,9	13,7	12,1	11,7	12,7
Nem kap transzfert	87,6	87,1	86,3	87,9	88,3	87,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.20. táblázat

A pénzbeli támogatást adók aránya a különböző szempontok alapján a szegények és depriváltak között a (18–74 éves népesség, %)

	Sze- génység (jöve- delmi)	Rossz lakás- körülme- nyek	Deprivált- ság (élet- körülme- nyek)	Szociál- politikai szegény	Jó- mó- dú	Ösz- sze- sen
Ad transzfert	22,3	24,2	22,1	25,5	46,6	34,7
Nem ad transzfert	77,7	75,8	77,9	74,5	53,4	65,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.21. táblázat
A munkabeli segítséget adók aránya a különböző szempontok alapján a szegények és depriváltak között (18–74 éves népesség, %)

	Sze- génység (jöve- delmi)	Rossz lakás- körülme- nyek	Deprivált- ság (élet- körülme- nyek)	Szociál- politikai szegény	Jó- mó- dú	Ösz- sze- sen
Ad transzfert	40,9	38,8	42,7	41,7	48,0	46,3
Nem ad transzfert	59,1	61,2	57,3	58,3	52,0	53,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.22. táblázat
A természetbeni ajándékot adók aránya a különböző szempontok alapján szegények és depriváltak között (18–74 éves népesség, %)

	Sze- génység (jöve- delmi)	Rossz lakás- körülme- nyek	Deprivált- ság (élet- körülme- nyek)	Szociál- politikai szegény	Jó- mó- dú	Ösz- sze- sen
Ad transzfert	16,0	15,2	15,2	17,5	23,2	20,5
Nem ad transzfert	84,0	84,8	84,8	82,5	76,8	79,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.23. táblázat

A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak anómiája: az állításra „teljesen” és „inkább igaz” választ adók aránya (18–74 éves népesség, %)

Állítások	Sze- génység (jöve- delmi)	Rossz lakás- körülme- nyek	Deprivált- ság (élet- körülme- nyek)	Szociál- politikai szegény	Jó- mó- dú	Ösz- sze- sen
Bízom a jövőben.	73,9	76,0	71,1	76,7	91,9	83,8
Mindennapi dolgaimat nem tudom befolyásolni.	48,7	49,3	50,5	49,3	38,1	44,6
Manapság annyira komplikált az élet, hogy leggyakrabban nem is tudom, mitévő legyek.	63,7	60,8	65,3	58,8	27,8	45,9
Aki vinni akarja valamire az életben, rákényszerül arra, hogy egyes szabá- lyokat áthágjon.	73,9	73,2	74,0	72,6	63,7	68,8
A munkában általában nem lelem örömet.	28,4	29,7	30,5	26,9	13,0	20,8
Senki sem törődik azzal, hogy mi történik a másik emberrel.	64,8	64,7	66,6	64,6	50,0	57,7

M.24. táblázat

A különböző szempontok alapján szegények és depriváltak átlagos elégedettsége (11 fokú, 0-tól 10-ig terjedő skálán mérve) a különböző dimenziókban (18–74 éves népesség, %)

Elégedettség a ...	Sze- génység (jöve- delmi)	Rossz lakás- körülme- nyek	Deprivált- ság (élet- körülme- nyek)	Szociál- politikai szegény	Jó- mó- dú	Ösz- sze- sen
munkával	6,94	7,75	7,13	7,90	8,18	7,72
házastársával/ élettársával	8,48	8,41	8,29	8,54	8,92	8,69
életszínvonallal	4,52	4,78	4,08	4,99	6,99	5,67
lakásával/ házával	6,10	5,09	5,50	6,51	7,86	7,06
egészségi állapottal	6,47	6,81	6,50	6,41	7,63	7,00
élete eddigi alakulásával	5,59	5,65	5,26	5,94	7,39	6,49
jövőbeli kilátásaival	5,35	5,83	5,08	5,78	7,29	6,30

M.25. táblázat
 A megadott okokból nagyon aggódók aránya⁵⁰ a különböző szempontok alapján
 a szegények és depriváltak között (18–74 éves népesség, %)

Aggodalom az/a....	Sze- génység (jöve- delmi)	Rossz lakás- körülme- nyek	Deprivált- ság (élet- körülme- nyek)	Szociál- politikai szegény	Jó- mó- dú	Ösz- sze- sen
egészségi állapot miatt	39,7	35,4	40,1	41,4	19,1	31,4
munkahelyének (ha van) esetleges elvesztése miatt	35,8	29,3	37,3	30,4	9,2	20,8
gyermekének (ha van) jövője miatt	71,2	68,5	76,5	72,1	46,0	62,9
családja (ha van) anyagi helyzete miatt	67,5	63,1	74,8	64,3	20,0	46,6
párkapcsolata (ha van) miatt	18,0	15,7	19,1	17,3	7,2	12,5
az ország gazdasági helyzete miatt	33,7	30,7	39,1	34,6	29,8	35,2
az itt élő külföldiek nö- vekvő száma miatt	36,6	33,7	39,9	35,5	30,4	35,6
a közbiztonság romlása miatt	51,7	48,4	56,5	52,9	50,4	55,2
háború, atomkatasztrófa miatt	55,8	53,3	56,3	55,0	33,0	47,7
a környezeti állapot rom- lása miatt	53,5	49,3	56,4	52,9	52,1	57,8

⁵⁰ Három válaszlehetőség volt: nagyon aggódom, kicsit aggódom, egyáltalán nem aggódom.

M.26. táblázat

Hogyan látják a különböző szempontok alapján szegények és depriváltak életkörülményeik alakulását 1990 óta: az egyes ábrákat⁵¹ választók aránya (18–74 éves népesség, %)

Ábra	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Deprivált-ság (élet-körülmények)	Szociál-politikai szegény	Jó-módú	Össze-sen
1.	14,0	16,4	12,2	14,8	18,6	16,9
2.	5,1	6,7	4,6	6,8	23,9	11,7
3.	30,8	24,7	33,6	24,3	6,4	17,3
4.	7,2	6,3	7,8	6,3	3,4	5,8
5.	4,1	4,9	3,7	4,6	6,6	5,4
6.	18,8	22,2	18,4	22,1	15,0	19,4
7.	13,9	11,0	13,2	11,7	6,6	10,6
8.	6,1	7,9	6,6	9,5	19,5	12,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

M.27. táblázat

Hogyan látják a különböző szempontok alapján szegények és depriváltak a jelenlegi, illetve a megérdemelt általános életkörülményeiket: az átlagos értékek 0-tól 10-ig terjedő, 11 fokú skálán mérve (18–74 éves népesség)

Értékelés	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Deprivált-ság (élet-körülmények)	Szociál-politikai szegény	Jó-módú	Ösz-sze-sen
Jelenlegi életkörülmények átlagos értékelése	4,80	4,84	4,41	5,24	6,93	5,84
Megérdemeltnek tartott életkörülmények átlagos értékelése	8,06	8,06	8,13	8,26	8,76	8,49
Státuszszűrés ⁵²	3,26	3,22	3,71	3,03	1,83	2,65

⁵¹ Az ábrák megtalálhatók a szövegben, a 67. oldalon.

⁵² Megérdemelt életkörülmények mínusz az érzékelt életkörülmények.

M.28. táblázat
 Milyen életkörülményekre számítanak a különböző szempontok alapján a szegények és depriváltak öt év múlva, mennyire elégedettek jövőbeli kilátásaikkal (mindkét esetben 0-tól 10-ig terjedő, 11 fokú skálán mérve), illetve az optimizmus/pesszimizmus mérőszámai (18–74 éves népesség)

Kilátások	Szegénység (jövedelmi)	Rossz lakás-körülmények	Deprivált-ság (élet-körülmények)	Szociál-politikai szegény	Jómódú	Átlag (összesen)
Életkörülmények 5 év múlva (átlag)	5,50	5,16	5,81	5,97	7,42	6,41
Elégedettség a jövőbeli kilátásokkal (átlag)	5,35	5,08	5,83	5,78	7,29	6,30
Optimizmus/pesszimizmus skála	0,70	0,76	0,95	0,70	0,48	0,56
Kilátásaikkal elégedettek aránya ⁵³ (%)	22,8	18,6	29,3	28,2	52,4	35,8
Optimisták aránya (%)	47,4	49,8	53,1	48,7	44,8	46,1

⁵³ Azok aránya, akik a kilátásaikat legalább 8-as fokozatúra értékelték.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ
INTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982

1. (Előszót írta: *Monigl István.*)
Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982–1985).
A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet távlati tevékenységének irányelvei (1982–1990).
2. *S. Molnár Edit*: Érték-orientációk a népesedési magatartásban.
3. Összeállította: *Nemeskéri János, Juhász Attila*: Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. *Szabó Kálmán*: A népesség-előreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. *Valkovics Emil*: A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről.
6. *Bies Klára*: A területi népességprognózisok előkészítése.
7. Készítette az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának megbízásából az MTA Demográfiai Bizottsága: A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983

8. *S. Molnár Edit–Pataki Judit*: Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. *Mádai Lajos*: Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873).
10. *Vukovich Gabriella*: A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat-európai tapasztalatok.
11. *Hoóz István*: Társadalmpolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. *Joubert Kálmán*: Születési súly és születési hossz standard az 1973–78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. *Pongrácz Tiborné*: Fiatalkori terhességek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. *Hoóz István*: A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984

15. Készítették: *Bies Klára, Habcsek László*: Területi népesség-előreszámítás 1981–2001.
16. *Szabó Kálmán*: Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981–2001. (Előzetes változat.)
17. Szerkesztette: *Habcsek László, Monigl István*: Társadalmi–demográfiai prognózisok.
A Népességtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17–18.
18. *Klinger András*: A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. *Moksony Ferenc*: Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. *Csernák Józsefné*: A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. Összeállította: *Cseh-Szombathy László, Klinger András, Monigl István, Vukovich György*: A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. *Szukicsné Serfőző Klára*: Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985

23. *Rátay Csaba–Tusnádly Gábor*: Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. *Terestényi Tamás*: Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc*: A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Pécs, 1984. április 25–26.
26. *Habcsek László–Monigl István–Vukovich Gabriella*: A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880–2050.
27. *Munkácsy Ferenc–Szentgáli Tamás–Szívós Péter*: A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986

28. *Szukicsné Serfőző Klára*: A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.

29. Szerkesztette: *S. Molnár Edit*: Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális-tudati tényezők. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12–13.
30. *Munkácsy Ferenc*: Népesedés és foglalkoztatás.

1987

31. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc–Monigl István*: A népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés.
A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet nemzetközi szemináriuma Budapest, 1986. október 14–15.
32. *Pongrácz Tiborné*: Serdülőkori terheségek társadalmi–demográfiai vonatkozása.
33. Szerkesztette: *Barabás Miklós*: Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

1988

34. Szerkesztette: *Hablicsek László–Monigl István*: Az 1986–2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok.
A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1987. január 28.
35. *Csernák Józsefné–Szabó Kálmán*: A családok és háztartások előreszámítása, 1986–2021.

1989

36. *Fóti János*: A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

1990

37. Szerkesztette: *Monigl István*: Népesedési viták Magyarországon, 1960–1986. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos vitaülése Budapest, 1988. június 2.
38. *S. Molnár Edit–Virágh Eszter*: Közvélemény-kutatás népesedési kérdésekről – 1989.

1991

39. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*: Abortuszkérdés Magyarországon – 1991.

40. Joubert Kálmán–Gárdos Éva: Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási program általános ismertetése.)
41. Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit: Sokgyermekes családok.

1992

42. Hablicsek László: A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. Fóti János–Illés Sándor: A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. Falussy Béla–Miltényi Károly–Móritz Pálné–Paksy András: Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.
45. Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit: Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.
46. Csernák Józsefné–Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit: Élettársi kapcsolatok Magyarországon.

1993

47. Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit: Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)
48. Szukicsné Serfőző Klára: Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében.
49. Tóth Pál Péter: Nemzetközi vándorlás – Magyarország.

1994

50. Illés Sándor: Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989–91-ben?
51. Szukicsné Serfőző Klára: A szülők és gyermekeik iskolázottsága.
52. Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit: Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban.
53. Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit: Serdülőkorban született anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata.

1995

54. Hablicsek László: Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép–Kelet–Európában.
55. Szukicsné Serfőző Klára: Az egyszülős családok társadalmi–demográfiai jellemzői.

1996

56. *Szűcs Zoltán*: Az élettársi kapcsolatban élő családok társadalmi-demográfiai jellemzői.
57. *S. Molnár Edit–Pongrácz Tiborné*: Változások a gyermeknevelési támogatások rendszerében és azok megítélése a közgondolkodásban
58. *Illés Sándor–Habicsek László*: A külső vándorlások népesség hatásai Magyarországon 1955–1995 között.
59. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok az állandó és a lakónépesség alapján.

1997

60. *Daróczi Etelka*: A halandóság területi eltérései Magyarországon 1959/60–1992.

1998

61. *S. Molnár Edit–Pongrácz Tiborné–Kamarás Ferenc–Habicsek László*: Házasságon kívüli szülések.

2000

62. *Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit–Dobossy Imre*: Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után.
63. *Illés Sándor*: Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben.
64. *Daróczi Etelka–Spéder Zsolt (szerk.)*: A korfa tetején. Az idősök helyzete Magyarországon.
65. *Melegh Attila*: Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig.

2001

66. *Gödri Irén*: A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása.
67. *Tárkányi Ákos*: A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig.
68. *Habicsek László*: A népességreprodukció alakulása a 20–21. században.
69. *Spéder Zsolt–Monostori Judit*: Mozaikok a gyermekszegénységről.
70. *Joubert Kálmán–Gyenis Gyula*: A 18 éves sorköteles ifjak egészségi állapota, testfejlettsége I.

2002

71. *Illés Sándor–Lukács Éva*: Migráció és statisztika.
72. *Tóth Pál Péter–Valkovics Emil*: Népesedési helyzetünk.
73. *Pongrácz Tiborné–Spéder Zsolt* (szerk.): Népeség-értékek–vélemények

2003

74. *Daróczy Etelka* (szerk.): Kettős szorításban.
75. *Óri Péter*: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században.

MŰHELYTANULMÁNYOK

2002

1. *Spéder Zsolt* (szerk.): Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés.

2003

2. *Kapitány Balázs* (szerk.): Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismeretése.
3. *Dobossy Imre–S. Molnár Edit–Virágh Eszter*: Öregedés és társadalmi környezet.